

книги, які здобали нас

Е.Т.А. ГОФМАН

КРИХІТКА
ЦАХЕС

А•БА•БА•ГА•ЛА•МА•ГА

Е.Т.А. Гофман

ББК 84.4НІМ
Г 74

Художник
Владислав Єрко

Серія: «Книги, які здолали час»

Е.Т.А. ГОФМАН (1776—1822)
Крихітка Цахес на прізвисько Цинобер
Золотий горнець
Лускунчик і мишачий король
Переклад з німецької

© Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», видання п'яте, 2013

Ексклюзивне право на видання цієї книги належить
«Видавництву Івана Малковича «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА».

Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА»:
Свідоцтво: серія ДК, № 759 від 2.01.2002
Адреса видавництва: 01004, Київ, вул.Басейна, 1/2
Тел/Факс: (044) 235 01 05; 234 11 31
E-mail: ivan@ababa.kiev.ua
Поліграфія: ВАТ ХКФ «Глобус». Зам. 3-0221

ISBN 978-966-7047-60-3

www.ababahalamaha.com.ua

Ернст Теодор Амадей Гофман

Крихітка
ЦАХЕС

У перекладах з німецької Сидора Сакидона, Євгена Половина

А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА

Коментарі,
основні дати життя і творчості
Борис Бунич-Ремізов

Редактори:
Марія Кучеренко
Іван Малкович

Сидір Сакидон © «Малюк Цахес», «Золотий горнець»,
переклад з німецької, 1998
Євген Попович © «Лускунчик», переклад з німецької, 1998
Ілюстрації © Владислав Єрко, 1998, 2006

Крихітка
ЦАХЕС
на прізвисько
Цинобер

Переклав
Сидір Сакидон

Маленький виродок. Небезпека, що загрожувала пасторовому носові. Як князь Пафнутій запроваджував у своїй країні освіту, а фея Розжабельверде потрапила до притулку шляхетних дівчат

Недалечко від одного привітного села, біля самого шляху, на розпеченій сонцем землі крижем простяглась у знеможі бідна, обідрана селянка. Змучена голодом і спрагою, вкрай знесилена, ледве зводячи подих, нещасна впала під тягарем короба, вщерть набитого хмизом, що його з великими труднощами поміж чагарями та деревами в лісі назбирала. Вона вже думала, що настала її смертна година, а отже, й кінець невтішному горю.

А все-таки незабаром вона спромоглася на силі, розв'язала вервечки, якими був прив'язаний короб на спині, і поволеньки пересунулася на найближчий моріжок. І тут почала тяжко нарікати:

— Чого ж це тільки мене, — голосила вона, — тільки мене та мого бідолашного чоловіка спостигло таке лихо й гірка недоля? Та хіба ж ми не працюємо, як ніхто в селі, з ранку до вечора, солоним потом обливаючись, а гибіємо в злиднях, ледве шматок хліба маємо втамувати свій голод? Три роки тому чоловік, копаючи в садку, знайшов скарбець із золотими червінцями, то ми вже й гадали собі — нарешті й до нас щастя завітало, нарешті нам полегшає. І що ж сталося? Злодії вкрали гроші, хата й клуня згоріли дощенту,

жито на полі витолочило градом, і, щоб міру наших страждань сповнити вщерть, покарало нас небо оцим маленьким виродком, якого я на ганьбу собі й на посміх людям зродила. На святого Лавріна йому буде вже півтретя року, а він ще на своїх вутлих та кривих, наче в павука, ногах ані стояти, ані ходити не може і тільки вурчить та нявкає, немов кошеня, замість говорити. А жерти — жере ця ненатла потвора так, як добрий восьмилітній хлопчисько! Та тільки не йде воно йому анітрохи на пожиток. Боже милосердний, змилуйся над ним і над нами, не допусти, щоб довелось годувати його, аж поки він виросте, нам на муку та на ще гірші злидні. Бо ж їсти й пити він буде щораз більше, а працювати зась! Ні, ні, такої біди вже ніхто в світі витримати не годен! Ох, коли б уже вмерти, тільки вмерти! — І вона почала плакати й ридати, аж поки не заснула, знесилена і знеможена болем.

Справді-бо, жінка мала всі підстави нарікати на бридкого виродка, що народився два з половиною року тому. Те, що на перший погляд могло видатися цілком химерно скрученим цурпалком дерева, було не що інше, як потворний курдупель якихось дві п'яді на зріст, що досі лежав у коробі, а тепер виліз і борсався та вурчав у траві. Голова в потвори глибоко запала між плечима, на спині виріс горб, як гарбуз, а зразу ж від грудей звисали тонкі, немов ліщинові палички, ноги, тож весь він був схожий на роздвоєну редьку. На обличчі неухажне око нічого б і не розгледіло, але, придивившись пильніше, можна було помітити довгий гострий ніс, що витикався з-під чорного скошланого чуба, пару маленьких чорних очиць, що виблискували на зморщеному, як у старого, обличчі, — проява, та й годі.

І ось, як жінку, прибиту горем, зморив глибокий сон, а син її борсався при ній, трапилося так, що панна фон Рожа-Гожа, патронка поблизького притулку, саме тою дорогою верталася з прогулянки. Вона зупинилася, споглядаючи ту бідоту, а що з натури була побожна та жаліслива, то дуже тим зворушилася.

— О Боже милостивий! — почала вона. — Скільки горя й злиднів є ще на землі! Нещасна жінка! Навряд чи вона й рада, що живе на світі, бо працює понад силу, а голод і турботи геть її пригнітили! Аж тепер я відчула, яка я убога та безсила! Ах, коли б я могла допомогти так, як хотілося б! Однак тим, що в мене ще залишилося, тією дрібкою хисту, якого ворожа сила не спромоглася в мене пограбувати й знищити, я ще володію і до кінця скористаюся ним, щоб злагодити, сердего, твоє горе. Бо коли б я навіть і мала гроші, вони тобі не стануть у пригоді, а може, й зовсім життя знівечать. Тобі і твоєму чоловікові не судилося багатство, а кому воно не судилось, у того червінці щезають з кишені хтозна-як, лише гризоту йому завдають, і що більше золота йому перепадає, то він стає бідніший. Але я знаю, над усе лихо, над усі нестатки гризе твоє серце думка, що ти зродила цю малу потвору, яка висить на тобі зловісним тягарем і яку ти все життя двигати мусиш. Стрункий, гарний, дужий, розумний цей хлопець ніколи не буде, але чи не вдасться мені допомогти в інший спосіб?

Панна сіла на траву і взяла малого на коліна. Злий виродок борсався, пручався, мурчав і хотів навіть укусити її за палець, але вона промовила:

— Спокійно, спокійно, хрущичку! — І почала тихо й лагідно гладити його долонею по голові від лоба аж до потилиці.

Поволенки скуйовджений чуб малого почав вирівнюватися, розділювався проділом, приліг на лобі і м'якими ніжними кучерями спустився на високі плечі та на горбату, як гарбуз, спину. Малий ставав щодалі спокійніший і нарешті міцно заснув. Тоді панна Рожа-Гожа обережно поклала його на траву біля самої матері, скропила запахуючою водою з флакончика, якого витягла з кишені, і квапливо відійшла.

Прокинувшись скоро після того, жінка відчула, що якось дивно збадьоріла та зміцніла. Так, немовби спожила смачний обід, ще й до того ковтнула доброго вина.

— Ти ба! — сказала вона. — Наче й спала недовго, а як мені полегшало, скільки сили додалося! Але ж сонечко ось-ось спуститься за гори, нумо скоріш додому! — Вона хотіла завдати собі на плечі коробка, та, зазирнувши туди, побачила, що малого нема. А він тим часом підвівся з трави і плаксиво задзявонів. Коли мати споглянула на нього, то з дива-дивного аж руками сплеснула і скрикнула:

— Цахесе, крихітко Цахесе, хто ж це тобі встиг так гарно розчесати чуба? Цахесе, маленький Цахесе, як би тобі личили ці кучері, коли б ти був не такий гидкий! Ну йди ж, іди. Залазь у короб. — Вона хотіла його схопити й покласти на ломаччя, та малий Цахес задригав ногами, ошкірився до матері й виразно пронявкав:

— Не хочу!

— Цахесе, мій Цахесе, та хто ж тебе встиг мови навчити? Коли ти так гарно зачесаний, коли ти так добре говориш, то, може, й бігати навчився?

Жінка завдала собі коробка на плечі, малий Цахес ухопився за її фартуха, і вони почимчикували в село.

Дорога йшла мимо пасторового двору, і трапилося так, що саме на порозі свого дому стояв пастор із своїм найменшим синком, гарненьким трирічним хлопчиною в золотих кучерях. Та ось, побачивши жінку з важкою ношею і з маленьким Цахесом, що аж повис на її фартусі, він гукнув:

— Добрий вечір, пані Лізо, як ся маєте? Ви занадто вже важкий короб набрали, ледве несете, ідіть сюди, відпочиньте трохи на лаві біля моєї хати. Служниця дасть вам свіжої водиці напитися.

Пані Ліза не чекала, щоб її прохали двічі; вона скинула дрова і тільки-но хотіла розтулити рота, щоб поскаржитися шановному панотцеві на всі свої нещастя й злидні, як малий Цахес з несподіванки втратив рівновагу й полетів пасторові аж під ноги. Той жваво нагнувся, підняв малого і промовив:

— О пані Лізо, пані Лізо, який же у вас милий та гожий хлопчик! Це ж справжня ласка Господня — така чудесна дитина. — Він узяв малого на руки, почав його пестити й зовсім, здається, не помічав, як негречний курдупель огидно мурчав та нявчав і намагався навіть укусити шановного панотця за носа.

А пані Ліза стояла, приголомшена пасторовими словами, втупивши в нього погляд, і зовсім не знала, що й подумати.

— Ох, милий панотченьку, — почала нарешті вона плаксивим голосом, — такій людині божій, як ви, не личило б кпити з мене, бідолашної, яку Господь невідь за що покарав цим огидним виродком!

— І що ви балакаєте, — заперечив пастор дуже поважно, — що ви балакаєте? Кпити... виродок... кара господня... Я зовсім вас не розумію і знаю лише, що ви, либонь, чи не осліпли, коли свого милого синка

не любите від щирого серця. Поцілуй мене, моє любе малятко!

Пастор пригорнув малого до себе, але той буркнув:

— Не хочу!

І знову клацнув зубами, наміряючись укусити пастора за носа.

— Бачили ви його, лиху бестію! — скрикнула злякано Ліза.

Але тут пасторів синок промовив:

— Ох, любий татку, ви такі добрі, такі ласкаві з дітьми, що вони всі мусять щиро вас любити.

— Послухайте лишень, — скрикнув пастор, і очі його радісно заблищали, — о, послухайте, пані Лізо, що каже цей славний, розумний хлопчина, ваш милий Цахес, якого ви так не любите. Я вже бачу, ви ніколи не даєте собі ради з ним і не любитимете його, хоч би який він був гарний та розумний. Послухайте, пані Лізо, віддайте мені свого хлопчину на моє піклування та виховання. Я покладаю на нього великі надії. За ваших тяжких нестатків хлопець тільки обтяжуватиме вас, а я буду радий виховати його як свого власного сина!

Ліза отетеріла з подиву і тільки раз у раз проказувала:

— Ох любий панотченьку, любий панотченьку, невже ж ви справді берете цю малу потвору, цього виродка на виховання, а мене звільняєте від тяжкої біди, яку я терплю через нього?

Та що більше жінка казала пасторові про потворність недоростка, то завзятіше той запевняв її, що вона у своїй дурній сліпоті зовсім не заслуговує на такий Господній дарунок, як цей прегарний хлопчик. Аж нарешті, вельми розгнівавшись, він схопив малого Цахеса на руки, побіг до хати й засунув за собою двері.

А пані Ліза стояла, немов скам'янівши, перед дверима пасторового дому і не знала, що їй про все це думати й гадати.

«І що це скоїлося з шановним панотцем, — мовила вона сама до себе, — що він так уподобав Цахеса і вважає бридкого карлика за гарного розумного хлопчика? Ну, хай Бог допоможе любому панотцеві, що зняв із плечей моїх такий тягар та переклав на свої, тепер побачимо, як він буде той тягар двигати! Ох! І який же легкий став тепер короб, коли нема там більше Цахеса, а з ним і найтяжчого клопоту!»

І, взявши короб на спину, пані Ліза весело й безтурботно побралася далі своєю дорогою.

Коли б я, ласкавий читальнику, і хотів надалі замовчати, хто ж така панна фон Рожа-Гожа, або, як вона часом називає себе, Рожа-Гожа-Зеленава, то ти, напевне, вже й сам здогадався б, що то була не звичайна собі жінка. Бо саме вона, погладивши та розчесавши чуба малому Цахесові, таємниче вплинула на нього, і він видався добросердому пасторові таким гарним та розумним хлоп'ям, що той аж узяв його за рідного сина. Проте, любий читальнику, хоч би який ти був надзвичайно прозірливий, а можеш помилитися чи й геть, на велику шкоду нашій оповідці, перескочити через багато сторінок, аби тільки швидше дізнатися щось про таємничу патронку; тож краще я сам розповім тобі все, що знаю про цю шановну даму.

Панна фон Рожа-Гожа була статечного вигляду, шляхетної, величної постави і трохи гордої, владної вдачі. Її обличчя, хоч його й можна було назвати бездоганно прегарним, справляло іноді якесь дивне, майже моторошне враження, а надто, як вона, за своїм звичаєм, нерухомо й суворо вдивлялася кудись перед

себе. Найперше те враження можна було приписати якійсь особливо дивній зморшці між бровами. Ніхто до ладу не міг сказати, чи личить патронці така зморшка на лобі. Але при всьому тому в її погляді часто бувало стільки ніжності й привітності, особливо ж як стояла гарна година й цвіли рожі, що кожний мимоволі піддавався її чарові. Коли я мав приємність уперше, та й востаннє, побачити шановну панну, то на вигляд вона була в найповнішому розквіті своїх літ, досягла найвищого в житті шабля, і я подумав, що мені випало велике щастя побачити її саме в розповні краси, і навіть трохи потерпав, що скоро мені вже не доведеться бачити ту дивовижну вроду. Але думка моя була хибна. Найстаріші люди в селі запевняли, що вони знають ласкаву панну відтоді, відколи й себе пам'ятають, і що вона завжди була однакова — ні старіша, ні молодша, ні краща, ні гірша, завжди така, як тепер. Здавалося, час не мав сили над нею, і вже саме це могло видатися декому дивним. Але в ній іще багато чого вражало, і кожен, хто над цим поважно задумався б, не міг би вийти з дива. По-перше, відразу впадала в око спорідненість тієї панни з квітками, що від них походило її ім'я. Бо мало того, що жодна людина в світі не змогла б виплекати таких, як вона, чудових повних рож, — досить було їй устроювати якогось найсухішого патичка в землю, як із нього пишно та буйно зростали ті квіти. Потім, достеменно відомо, що вона під час своїх самотніх прогулянок у лісі провадила розмови з дивними голосами, які, либонь, лунали чи не з дерев або квітів, а то й із криничок та потоків. Еге ж, один молодий мисливець підгледів навіть, як вона стояла раз у самій гушавині лісу, а сила дивного, барвистого птаства, що його ніколи й не було в цій країні,

пурхала та вилася навколо неї і в веселому співі та щебетанні, здавалося, розповідала їй цікаві небилиці, з яких вона радісно сміялась. Отож, коли панна фон Рожа-Гожа з'явилася в притулку, то незабаром привернула до себе увагу всієї околиці.

Її призначив сам князь, а тому барон Претекстатус фон Мондшайн, куратор цього притулку і власник поближного маєтку, не міг нічого вдіяти, хоч його мучили найжахливіші сумніви. Марно він намагався віднайти в Рьокснеровій* «Книзі турнірів» та в інших хроніках прізвище Рожа-Гожа-Зеленава. І він мав цілковиту рацію на цій підставі сумніватися, чи годна очолити шляхетний притулок панна, яка не може вказати предків хоча б до тридцять другого коліна, тому, з ясними сльозами на очах, Христом-Богом благав її, щоб вона принаймні звалася не Рожа-Гожа-Зеленава, а Рожа-Гожа, бо в цьому прізвищі хоч якийсь є сенс і хоч якогось-такого предка можна підшукати. Вона так і зробила йому на догоду. Але, мабуть, таки в той чи інший спосіб виявлялася Претекстатусова гірка досада на панну без предків і спричинялася до лихих пересудів, які щораз більше поширювались у селі.

До тих дивних розмов у лісі, що, правду мовлячи, нічого в собі поганого не мали, долучилися тим часом всілякі підозрілі обставини; чутки про них переходили з уст в уста і виставляли справжню натуру цієї панни в дуже двозначному світлі. Старостиха Анна твердо запевняла, що коли панна, виглянувши у вікно, міцно чхне, то по всьому селі скисає молоко. Але щойно це ствердилося, як скоїлося найжахливіше. Учителів

*Рьокснер — німецький історик; у своїй «Книзі турнірів» (1530 р.) дав опис гербів найвідоміших родів.

Міхель ласував раз на кухні в притулку печеною картоплею; панна його застукала там і, всміхаючись, насварила на нього пальцем. І в хлопця рот так і лишився роззявлений, немовби там застрягла гаряча картоплина. Відтоді йому доводилося носити капелюха з широкими крисами, а то дощ лив йому просто до рота.

А незабаром начебто справдилося й те, що панна вміє замовляти вогонь і воду, накликати хмару й град, насилати ковтун тощо, і ніхто вже не засумнівався, коли чабан вибовкав, ніби опівночі, пойнятий жахом, бачив, як вона летіла на мітлі, аж свистіло, а перед нею величезний розсохач, між рогами в якого палахкотіло блакитне світло!

Ось тепер усе заворушилося. Усі зажадали її смерті, і сільський суд вирішив ні більше ні менше, як, забравши її з притулку, кинути у воду, щоб вона витримала звичайні відьомські випробування. Барон Претекстатус не втручався і тільки, посміхаючись, казав сам до себе:

— Отак воно й буває з простими людьми без предків, що не мають такого шляхетного походження, як Мондшайни.

Панна, довідавшись про грізну небезпеку, втекла до резиденції, і невдовзі барон Претекстатус отримав від можновладного князя особливий наказ, в якому доводилося до його відома, що жодних відьом не буває, і велілося сільських судців за зухвале бажання побачити, як плаває шляхетна панна з притулку, кинути до буцегарні, а решті селян та їхнім жінкам оголосити під загрозою доброї кари на тілі, щоб вони не сміли про панну Рожу-Гожу думати погано. Селяни схаменулися, злякавшись грізної кари, і відтоді почали думати про неї тільки добре, що й для села, і для панни фон Рожі-Гожі мало якнайкращі наслідки.

У князевому кабінеті добре знали, що панна фон Рожа-Гожа не хто інша, як славетна, на весь світ відома фея Рожабельверде. Справа стояла ось як.

На всьому широкому світі навряд чи й можна знайти таку пречудесну країну, як маленьке князівство, де лежав маєток барона Претекстатуса фон Мондшайна і де перебувала панна фон Рожа-Гожа — одне слово, де сталось усе те, про що я тобі, любий читальнику, саме й хочу докладніше розповісти.

Високими горами оточена, зеленими, запахущими лісами та квітучими луками вкрита, шумкими потоками та веселими водоспадами оздоблена, нехай навіть і без жодного міста, зате з привітними селами та подекуди із замками, країночка та схожа була на дивний пречудовий сад, де мешканці немовби гуляли задля своєї втіхи, не відаючи тяжкого життєвого клопоту. Кожен знав, що в країні владарював князь Деметрій, але ніхто не відчував його влади, і всі були тим дуже вдоволені. Особи, що полюбляють свободу в усіх її проявах, чудесні краєвиди, лагідний клімат, не могли б вибрати кращої місцини для життя, ніж те князівство, отож і сталося так, що серед інших оселилися тут і прекрасні феї доброго племені, а феям тепло і свобода, як відомо, найбільше до серця. Якраз вони були причиною, що майже в кожному селі, а надто в лісах, дуже часто траплялися найприємніші дива і що кожний мешканець країни, захоплюючись і втішаючись ними, щиро вірив у дивовижне і, навіть сам того не відаючи, через те був веселим, добрим громадянином. Ласкаві феї, що тут, серед цілковитого дозвілля, влаштувалися, немов у справжньому Джинністані, охоче б уготували достойному Деметрію вічне життя. Та не мали на те сили. Деметрій помер, і країною

став правити молодий Пафнутій. Ще за батькового життя Пафнутія мучила тиха внутрішня гризота через те, що народ і країна були так жахливо занедбані і знехтувані. Він почав керувати по-справжньому і негайно ж призначив на першого міністра країни свого камердинера Андреса, що якось, коли Пафнутій забув гаманця з грішми в корчмі за горами, позичив йому шість дукатів і тим визволив його з великої халепи.

— Я хочу правувати, мій любий! — сказав йому Пафнутій.

Андрес прочитав з очей свого пана, що діялося в його душі, припав йому до ніг і скрикнув:

— Пане! Велика година пробила. Ви піднімете цю державу з нічного хаосу до осяйних вершин! Пане! Вас благає найвірніший васал. Тисячі голосів бідного нещасного народу зітхають у цих грудях, промовляють цими устами. Пане! Запровадьте освіту!

Пафнутія вразили до глибини душі високі міністрові думки. Він підвів його, палко пригорнувся до своїх грудей і, ридаючи, мовив:

— Міністре... Андресе... Я винен тобі шість дукатів... ще більше... своє щастя... свою державу... о вірний, розумний слуго!

Пафнутій хотів негайно ж видрукувати великими літерами й вивісити на всіх велелюдних місцях едикт, що від цього часу в державі запроваджено освіту і кожен повинен із цим рахуватися. Та Андрес вигукнув:

— Найславніший владарю! Так нічого не вийде!

— А як же, мій любий? — запитав Пафнутій. Він схопив свого міністра за петельку, потяг до кабінету й зачинив за собою двері.

— Бачите, — почав Андрес, сівши на низенькому дзиглику насупроти свого князя, — бачите, найласка-

віший пане, чинність вашого князівського едикту про освіту може бути в наймерзенніший спосіб зведена нанівець, якщо ми не поєднаємо його ще з деякими заходами, хоч і суворими, але розважністю продиктованими. Перше ніж ми розпочнемо освіту, себто перше ніж вирубаємо навколишні ліси, зробимо річку судноплавною, розведемо картоплю, направимо школи, понасаджуємо тополі та акації, молодь навчимо співати на два голоси вранішніх та вечірніх пісень, прокладемо гостинці й накажемо прищепити віспу, треба буде вигнати з країни всіх людей небезпечних настроїв, що самі не слухаються розуму й інших з глузду зводять. Ви читали «Тисячу й одну ніч», преславний князю, бо я знаю, що його світлість ваш покійний батько, хай йому Господь дарує солодкий спокій у могилі, любив такі згубні книжки і вам у руки давав, коли ви ще їздили на паличці і їли позолочені коржики. Ну от! Із тієї препоганої книги ви, напевне, вже знаєте, найласкавіший пане, про так званих фей, але, мабуть, і гадки не маєте, що чимало тих небезпечних осіб у вашій власній любій країні, ось тут біля самого вашого палацу поселилося та й чинить усілякі неподобства.

— Як? Що ти кажеш? Андресе! Міністре! Феї? У моїй країні? — заволав князь, побілівши, як крейда, і похилившись на спинку крісла.

— Спокійно, мій ласкавий пане, спокійно, якщо ми хочемо розумно розпочати боротьбу з цими ворогами освіти. Авжеж! Я їх називаю ворогами освіти, бо тільки вони, знехтувавши добрістю вашого небіжчика батька, призвели до того, що наша любя країна ще й досі залишається у цілковитій темряві. Вони бавляться таким небезпечним ділом, як творення

див, і не бояться під назвою поезії ширити потаємно отруту, яка робить людей зовсім нездатними до слугування освіті. Потім, у них такі обурливі протиполіційні звичаї, що вже тільки через це саме їх неможливо терпіти в жодній культурній державі. Ось, наприклад, вони дійшли до такого зухвальства, що, коли їм тільки заманеться, гуляють собі у повітрі, позапрягавши у візки голубів, лебедів, ба навіть і крилатих коней! От я й питаю, найласкавіший пане, чи ж варто запроваджувати якісь там акцизні податки, коли в державі є особи, що мають можливість кожному легковажному громадянину через комин укинути вільного від мита краму до любої вподоби. Отож, ласкавий пане, як тільки буде проголошено освіту — тоді геть усіх фей із країни. Їхні палаци хай оточить поліція, їхнє небезпечне майно конфіскуємо, а самих фей, як волоцюжок, виженемо геть на їхню батьківщину, що, як вам, найласкавіший пане, з «Тисячі й одної ночі» відомо, зветься Джинністан.

— А чи ходять пошта до тієї країни, Андресе? — запитав князь.

— Ще ні, — відповів Андрес, — але як запровадимо освіту, то буде корисно налагодити і з нею щоденний зв'язок.

— Але, Андресе, — повів далі князь, — чи не вважають наші заходи проти фей занадто суворими? Чи прихильний до них народ не буде ремствувати?

— І на це також, — сказав Андрес, — і на це також знаю я засіб. Не всіх фей, ласкавий пане, ми випровадимо до Джинністану, деяких затримаємо в себе, але не тільки відберемо в них усяку можливість шкодити освіті, а навпаки, вживемо всіх засобів, щоб перетворити їх на корисних членів освіченої

держави. Якщо вони не захочуть узяти пристойний шлюб, то зможуть десь під суворим наглядом заходитися коло якоїсь корисної справи — плести на армію шкарпетки під час війни абощо. Зверніть увагу, найласкавіший пане, коли феї отак-о вештатимуться поміж людьми, то люди дуже скоро зовсім перестануть у них вірити, а це буде найкраще. І всяке ремство зникне само собою. Що ж до різного причандалля, яке належить феям, то воно піде в князівську скарбницю, а голуби та лебеді, як коштовна печеня, — на князівську кухню. А крилатим коням ми обріжемо крила, поставимо на годівлю в стайні, які запровадимо разом з освітою, і спробуємо таким чином їх одомашнити й перетворити на корисних тварин.

Пафнутій був страшенно задоволений із пропозицій свого міністра, і вже на другий день було запроваджено все, про що між ними мовилося.

На розі кожної вулиці красувався едикт про запровадження освіти, а поліція вдиралася до палаців фей, конфісковувала їхнє майно і брала їх під арешт.

Самий лише Господь відає, як сталося, що фея Рожабельверде, єдина з усіх, за кілька годин до того, як запровадили освіту, довідалася про все і встигла випустити своїх лебедів на волю і приховати свої магичні трояндові кущі та інші коштовності. Вона знала навіть, що її вирішено залишити в країні, і хоч дуже нерадо, а скорилася.

А взагалі ні Пафнутій, ні Андрес не могли збагнути, чому це феї, яких висилають у Джинністан, так радіють і все запевняють, що їм анітрішечки не жаль того майна, яке вони мусять покинути.

— Зрештою, — обурено скрикнув Пафнутій, — зрештою, виходить, що Джинністан набагато краща

країна, ніж моя, і вони висміюють і мене, і запроваджену мною освіту, яка лише тепер повинна як слід розквітнути!

Придворному географові з істориком було наказано подати докладні відомості про ту країну.

Обидва погодилися на тому, що Джинністан — жалюгідна країна без культури, освіти, вченості, акацій, без щеплення віспи, власне, її й зовсім не існує. А що може бути гіршого для людини або для цілої країни, як зовсім не існувати?

Пафнутій заспокоївся.

Коли чудесний квітучий гай, де стояв покинутий палац феї Рожабельверде, було вирубано і Пафнутій, даючи приклад, особисто прищепив віспу всім телепням у найближчому селі, фея запопала таки князя в лісі, через який він з міністром Андресом вертався до свого замку. Тут вона дотепною мовою, а переважно деякими зловісними фіглями, які їй пощастило приховати від поліції, так загнала князя на слизьке, що він почав Христом-Богом благати її вдовольнитися єдиним у країні, а тому найкращим притулком для панночок, де вона, незважаючи на едикт про освіту, могла б порядкувати, як собі хоче.

Фея Рожабельверде прийняла пропозицію і таким чином потрапила в притулок для шляхетних дівчат, де вона, як про це вже говорено, назвалася панною Рожа-Гожа-Зеленава, але потім, улягаючи наполегливим благанням барона Претекстатуса фон Мондшайна, погодилася назватися панною фон Рожа-Гожа.

Розділ другий

Про невідомий народ, що його відкрив під час своєї подорожі вчений Птоломеус Філадельфус. Університет у Керепесі. Як студентові Фабіанові полетіла повз голову пара ботфортів, а професор Мош Терпін запросив студента Бальтазара на чай

У щирих листах, які всесвітньо відомий учений Птоломеус Філадельфус, перебуваючи в далеких мандражах, писав до свого приятеля Руфіна, є таке визначне місце:

«Ти знаєш, любий Руфіне, я нічого в світі так не боюсь і не лякаюсь, як гарячого сонячного проміння, бо воно виснажує моє тіло й так розслаблює та стомлює дух мій, що аж усі думки мої збиваються в якийсь заплутаний клубок і я марно намагаюся вловити у своїй душі хоч трохи ясніший образ. Тому я взяв за звичай спекотного дня відпочивати, зате вночі мандрувати далі. Ось так я й опинився минулої ночі в дорозі. Ніч була хоч в око стрель, і мій машталір у темряві збився з правдивої, гладенької дороги й несподівано попав на бруковану. Незважаючи на те, що мене в кареті кидало на всі боки, а голова моя вкрилася гулями і скидалася на мішок з волоськими горіхами, я прокинувся з глибокого сну аж тоді, як після жакливого поштовху вилетів із карети на тверду землю. Сонце вже ясно світило мені в обличчя, і за шлагбаумом перед собою я побачив високі вежі чималого міста. Машталір лементував, у нього, бач, зламався дишель та заднє колесо розбилося об великий камінь,

що лежав посеред гостинця, а про мене йому було байдужісінько. Я стримав свій гнів, як і годиться мудрому, і тільки якнайлагідніше гукнув йому, що він, клятий лайдак, міг би змикитити, що Птолемеус Філадельфус, найзнаменитіший учений своєї доби, сидить посеред гостинця на срац..., а не поратися біля якогось там дишля чи колеса. Ти знаєш, любий Руфіне, яку я маю силу над людськими серцями, так воно сталося й тут. Машталір миттю перестав бідкатись і за допомогою митника, перед хаткою якого скоїлася та біда, підняв мене на ноги. На щастя, я не покалічився й годен був, хоч і поволеньки, чимчикувати далі дорогою, а тим часом машталір з розбитою каретою ледве волочився позаду.

Аж ось недалеко від міської брами, яку видко було в блакитній далині, я зустрів багато людей такого чудернацького вигляду і в такому дивовижному вбранні, що почав протирати собі очі, щоб упевнитися, чи я не сплю, чи, бува, який безглуздий, химерний сон не переніс мене до чужої, казкової країни.

Ті люди, яких я мав цілковиту рацію вважати за мешканців того міста, що з його брами вони виходили, носили довгі, широченні штани, пошиті на японський штиб з коштовної матерії, оксамиту, манчестеру, тонкого сукна чи навіть і просто з барвистого полотна, рясно прикрашеного розмаїтими стрічками, басаманами, шнурками, далі — короткі дитячі каптанчики, що ледве прикривали живіт, здебільшого ясних кольорів, і лише дехто був у чорному. Скуйовджене й нечесане волосся спадало в них аж на плечі та спину, а на головах вони мали невеличкі чудернацькі шапочки. У деяких шия була відкрита, немов у турків або новогреків, інші ж, навпаки,

носили навколо шиї і на грудях шмат білого полотна, що нагадував комір, який тобі, мабуть, любий Руфіне, доводилося бачити на портретах наших предків. І хоча ті люди загалом здавалися дуже молодими, та голоси їхні були грубі й хрипкі, кожен рух незграбний, а в декого під носом позначалася вузька тінь, немовби там висіялися вусики. У декого позаду з каптанчиків стриміли довгі рурки, на яких теліпалися великі шовкові китиці. А декотрі повитягували ті рурки і, приладнавши до них знизу чудернацькі голівки, то менші, то більші, а то навіть дуже великі, жваво дмухали в них крізь тонесенький отвір зверху, таким чином добуваючи звідтіль штучні хмарки диму. А ще дехто ніс у руках широкі блискучі мечі і немовби збирався виступити на ворога. У декого були привішені або через плече почеплені маленькі бляшані та шкурятяні пуделка.

Можеш собі уявити, любий Руфіне, як я, намагаючись пильним спостереженням кожного нового явища збагатити свої знання, зупинився і втупив очі в тих дивовижних людей. А вони тоді оточили мене з усіх боків і зарепетували на все горло: «Філістер, філістер*!» — та й зареготали, як навіжені. Це роздратувало мене. Бо, коханий Руфіне, адже це найбільша образа — потрактувати великого вченого нарівні з тим народом, що кілька тисяч років тому вибитий був осячюю щелепою!

Я опанував себе з властивою мені гідністю і голосно гукнув до чудернацького натовпу навколо себе, що,

*Філістери чи філістимляни — біблійний народ, що його Самсон вибив осячюю щелепою. У переносному значенні — міщанин, обмежена людина.

певне ж, я попав до цивілізованої держави, а тому звернуся до поліції та суду, щоб помститися за таку образу.

Ото вже вони зчинили галас! Навіть і ті, що досі не димили, повитягали з кишень димарські машини та й почали пускати мені просто в обличчя справжні хмари густого диму, який — я аж тепер приношив — смердів просто-таки нестерпно і тлумив усі мої почуття. Далі вони прокричали наді мною своєрідну клятьбу, якої я тобі написати не годен, така вона мерзенна. Мене самого й досі поймає жах, як я її згадаю. Нарешті вони пішли, голосно регочучи та кпинами мене обкладаючи, і до моїх вух наче долинуло слово «канчук». Мій машталір, що все те чув і бачив, аж руками сплеснув і сказав:

«Ох, мій любий пане, нема ради! Коли вже таке сталося, то нізащо не йдїть у це місто! Жодний собака, як то кажуть, тепер і шматка хліба від вас не візьме, і над вами весь час висїтиме погроза, що вас бити...»

Я не дав чесному простолюдцеві договорити і звернув якомога швидше до найближчого села. І тут, у самотній комірчині єдиного сільського заїзду, я й пишу тобі, мій дорогий Руфіне, про все це. Наскільки буде можливо, я зберу відомості про чужинецький варварський народ, що проживає в цьому місті. Про його звичаї, норів, про його мову та інше я вже почув дещо надзвичайно дивне і про все повідомлю тебе якнай докладніше і т. ін. і т. ін.»

Ось бачиш, мій любий читальнику, можна бути великим ученим, а не знати звичайнісіньких життєвих явищ і від усякої дещиці, що відома кожному в світі, снувати найхимерніші здогади. Птоломеус Філадельфус багато дечого вистудіював, але не знав про студентів,

навіть гадки не мав, що сидить у селі Гох-Якобсгаймі, неподалік від славетного Керепеського університету, коли писав своєму приятелеві про події, що в його уяві обернулися на чудернацьку пригоду.

Щиросердний Птолемеус ізлякався, натрапивши на студентів, що весело і в доброму гуморі гуляли собі за містом. А який страх охопив би його, коли б він на якусь часинку раніше прибув до Керепеса та випадком опинився перед домом професора природничих наук Моша Терпіна! Тоді сотні студентів, ринувши з помешкання, оточили б його, галасуючи, дискутуючи й т. ін., тоді ще химерніші марення опосіли б йому голову від тої метушні, від того гармидеру.

Бо в Керепесі студенти найчастіше відвідували саме лекції Моша Терпіна. Він був, як уже сказано, професором природничих наук, пояснював, чому йде дощ, чого гримить, блискає, чому сонце світить удень, а місяць уночі, як і чому росте трава і багато іншого, та ще й так, що й кожній дитині було б зрозуміло. Він убгав усю природу в коротенький зграбний курс, тож дуже зручно і за всякої нагоди міг витягнути звідтіль, наче з якої шухляди, відповідь на всі запитання. Найперше він зажив великої слави тоді, коли йому після багатьох фізичних дослідів пощастило довести, що темрява настає, головним чином, через брак світла. Це відкриття, а також те, що він свої фізичні досліди вмів надзвичайно спритно обертати на цікаві штуки не згірше за найкращого штукаря, приваблювало до нього неймовірні юрми слухачів. Дозволь же мені, мій ласкавий читальнику, оскільки ти знаєш студентів набагато краще, ніж славетний учений Птолемеус Філадельфус, а про його чудернацьку полохливість не відаєш нічого, відпровадити тебе в Керепес до

будинку професора Моша Терпіна саме тоді, коли він закінчив свої лекції. Один із-поміж того потоку студентів одразу приверне твою увагу. Ти помітиш стрункого юнака років двадцяти трьох або чотирьох, із темних блискучих очей якого промовляє жвавий і ясний розум. Його погляд можна було б назвати майже сміливим, коли б не мрійна туга, що легким серпанком лягла на бліде обличчя і пригасила жагуче проміння очей. Його сурдут із чорного тонкого сукна, облямованого оксамитом, був пошитий майже на давньонімецький зразок; до сурдута дуже личив вишуканий, білий як сніг, мереживний комірець, а також оксамитовий берет, що покривав гарного темно-каштанового чуба. А личив йому той прекрасний одяг через те, що він усім своїм серцем і зовнішнім виглядом — ходою, поставою і поважним обличчям — наче справді належав до любих старожитніх часів; і то була не манірність, що часто виявляється в дріб'язковому мавпуванні погано витлумачених зразків і так само погано витлумачених претензій сучасності. Цей молодик, що тобі, любий читальнику, з першого погляду так припав до вподоби, — не хто інший, як студент Бальгазар, дитина поштивих і заможних батьків, скромний, розумний, пильний до роботи юнак, про якого я тобі, о мій читальнику, багато дечого маю розповісти в цій дивній історії, що оце саме надумав написати.

Поважний і замислений, як завжди, Бальгазар, виїшовши від професора Моша Терпіна, не подався, як усі, на фехтувальний майданчик, а рушив до міської брами, аби прогулятися в привітнім гайку, що лежав за якихось кількасот ступнів від Керепеса. Його товариш Фабіан, гарний хлопець, веселий і на вигляд, і на вдачу, кинувся за ним і наздогнав його біля самої брами.

— Бальтазарє! — гукнув Фабіан. — Бальтазарє, тобі що, знову заманулося в ліс, щоб там, наче меланхолійний філістер, блукати на самоті, тимчасом, як браві студенти хоробро вправлятимуться в шляхетному мистецтві фехтування? Благаю тебе, Бальтазарє, кинь свою дурну, негарну звичку, будь знову жвавим та веселим, як колись! Ходімо трохи пофехтуємо, а потім, як схочеш прогулятися, то й я піду з тобою.

— У тебе добра думка, — промовив Бальтазар, — у тебе добра думка, Фабіане, тому я не хочу сваритися з тобою через те лишень, що ти бігаєш услід за мною по всіх усядах, мов навіжений, і позбавляєш мене іноді втіхи, про яку не маєш жодної уяви. Ти саме належиш до тих диваків, які, побачивши, що хтось блукає на самоті, вважають його за меланхолійного дурня і хочуть повернути на свій штиб і по-своєму лікувати, як той придворний лакуза, що хотіввилікувати достойного принца Гамлета. Але принц дав негідникові добру науку, коли той сказав, що не вміє грати на флейті. З тобою, коханий Фабіане, я такого не вчиню, проте щиро тебе прохаю, пошукай собі іншого товариша до шляхетного фехтування на рапірах та еспадронах, а мені дай спокій, я піду своєю дорогою.

— Ні, ні, — скрикнув сміючись Фабіан, — так легко ти не відчепишся від мене, дорогий друже! Якщо ти не ідеш зі мною на фехтування, то я піду з тобою в гайок. Обов'язок вірного друга — розвіяти твій сум. Тож ходімо, любий Бальтазарє, ходімо, коли ти нічого іншого не бажаєш.

І, схопивши товариша під руку, він бадьоро пішов поруч із ним. Бальтазар у тихій досаді зціпив зуби і похмуро замовк. Тим часом Фабіан не вгаваючи розповідав веселі історійки. Доточував він і всілякі дурниці,

як то завжди буває, коли розповідають без угаву щось веселе.

Та як вони вступили нарешті в холодок запахушого лісу, як зашепотіли, немовби в тоскному зітханні, кущі, як задзвеніли вдалині чудові мелодії шумких потоків і співи лісових птахів, збудивши луну в горах, Бальтазар тоді раптом став і, широко розводячи руки, немовби хотів любовно обійняти дерева й кущі, вигукнув:

— О, тепер мені знову гарно, невимовно гарно!

Фабіан трохи збентежено подивився на товариша, ніби не розуміючи, про що йдеться, і зовсім не знаючи, що йому робити. Тоді Бальтазар схопив його за руку і скрикнув захоплено:

— Правда ж, брате, і твоє серце розкрилося, і ти також збагнув блаженну таємницю лісової самотності?

— Я не зовсім тебе розумію, милий брате, — відповів Фабіан, — та коли ти думаєш, що прогулянка в лісі на тебе впливає сприятливо, то я цілком із тобою згоден. Я й сам люблю гуляти, особливо в гарному товаристві, коли можна вести розумну й повчальну розмову. Наприклад, справжня вітха прогулятися за містом із нашим професором Мошем Терпіном. Він знає кожну рослинку, кожну травинку, як вона зветься, до якого класу належить, і розуміється добре на вітрах та погоді.

— Досить, — скрикнув Бальтазар, — прошу тебе, досить! Ти зачепив те, що могло б мене розлютити, коли б я не мав тут такої розради. Коли професор починає говорити про природу, у мене душа розривається. Чи, краще б мовити, мене охоплює такий жах, ніби я бачу навіженого, що в зухвалій дурості уявляє собі, наче він коронований володар, і пестить

саморобну солом'яну ляльку, гадаючи, що обіймає королівську наречену! Його так звані досліди здаються мені огидним глумом з божественного єства, подих якого обвіває нас у природі і збуджує в найпоетамніших глибинах нашої душі найсвятіші почування. Частенько брала мене охота потрощити всі його склянки, всі колби, все причандалля, коли б не думка, що мавпа однаково не перестане гратися з вогнем, поки не обсмалить собі лап. Отож бачиш, Фабіане, які почуття охоплюють мене, стискають моє серце на лекціях професора Моша Терпіна, і тоді я видаюся вам ще замисленішим та відлюднішим, ніж перше. Мені тоді здається, наче будівлі хочуть завалитися на мою голову, невимовний жах гонить мене геть із міста. Але тут душа моя відчуває солодкий спокій. Лежачи на квітчастій галявині, я дивлюсь у далеку небесну блакить, а наді мною, над веселим лісом линуть золоті хмарки, немов чудові мрії з якогось далекого світу, повного невимовної радості. О Фабіане, тоді груди мої сповнює якийсь дивний дух, і я відчуваю, як він таємничими словами розмовляє з кущами, з деревами, з хвилями лісового потічка. Не можу навіть виповісти тобі, яке блаженство, яка солодко-тужна знемога заливає тоді моє серце.

— Ет! — вигукнув Фабіан. — Це знову давня пісня про тугу та блаженство, про гомінкі дерева та лісові струмочки. Усі твої вірші рясніють цими приємними речами, і їх гарно слухати, вони можуть бути навіть корисні, якщо не шукати в них чогось більшого. Але скажи мені, мій чудесний меланхолікусе, коли тебе лекції Моша Терпіна справді так дратують і сердять, то чого ж ти на кожну з них бігаєш, чого жоднісінької не пропустиш, хоча й, ніде правди діти, сидиш на них

мовчазний і заціпенілий, із заплющеними очима, як сновиди?

— Не питай мене, — відповів Бальтазар, — не питай мене про це, милий друже! Якось невідома сила тягне мене кожного ранку до Терпінового дому. Я наперед відчуваю свою муку, проте не можу опиратися. Якось темна сила пориває мене туди!

— Ха-ха! — весело засміявся Фабіан. — Ха-ха-ха! Як гарно, як поетично, як таємниче! Невідома сила, що вабить тебе до Терпінового дому, ховається в синіх очах прекрасної Кандиди! Що ти по самі вуха закоханий у гарненьку професорову доньку, всі ми знаємо давно, а тому й пробачаємо твої фантазії, твою безглузду поведінку. Бо ж у закоханих завше так. Ти перебуваєш у першій стадії любовної хвороби і наприкінці своїх юнацьких років мусиш пройти через усі ці дивацтва, які ми — я та багато інших, — дякувати Богові, перебули ще в школі, і то так, щоб не надто впадати в око. Але повір мені, голубе...

Фабіан знову взяв свого друга під руку й швиденько подався з ним далі. Тільки-но вийшли вони з гущавини на шлях, що пролягав серединою лісу, як Фабіан помітив удалині коня без вершника, що в хмарі куряви мчав просто на них.

— Агов! — скрикнув він, уриваючи свою мову. — Агов! Либонь, та проклятуша шкапа схарапудилась і скинула свого їздця. Треба її впіймати і відшукати вершника в лісі.

Сказавши це, він став посеред дороги. Шкапа підбігала чимраз ближче, і вже можна було помітити, що по обидва її боки теліпаються ботфорти, а в сидлі вовтузиться й рухається щось чорне. Раптом коло самого Фабіана розляглося голосне й довге:

— Тпр-р-р-р! Тпр-р-р-р!

Тієї ж миті коло його голови майнула пара ботфортів, і якась чудернацька маленька річ покотилася йому під ноги. Велика коняка стала, наче вкопана, і, витягнувши шию, почала обнюхувати свого малюсінького господаря, що борсався в піску, аж поки насилу звівся на ноги. Голова в недоростка ховалася між високими плечима, а великий горб на спині та на грудях, довгі павучі ніжки надавали йому вигляду настромленого на виделку яблука, на якому вирізано чудернацьку пику.

Коли Фабіан побачив перед собою дивну маленьку потвору, він голосно зареготав. Та недоросток, сердито натягнувши на самі очі берета, якого щойно підняв із землі, пронизав Фабіана лютим поглядом і запитав грубим, хрипким голосом:

— Чи це дорога на Керепес?

— Так, добродію! — лагідно й поважно відповів Бальтазар і подав недоросткові знайдені ботфорти.

Та марно той намагався взутися в них. Він раз у раз спотикався і, стогнучи, падав у пісок. Бальтазар поставив ботфорти рядком, легенько підняв малого їздця вгору і так само легенько спустив його вниз, встроївши йому ніжки в широкі й важкі ботфорти. З гордим виглядом, одну руку вперши в бік, а другу приклавши до берета, малий вигукнув:

— *Gratias**, мій пане! — і, підійшовши до коня, взяв його за вуздечку. Та знову ж таки, марно він намагався дістати стремено й видряпатися на коня. Бальтазар так само поважно й лагідно підійшов до нього й підсадив у стремено. Та недоросток, мабуть,

*Дякую (лат.).

занадто розігнався в сідло, бо в ту мить, коли він хотів сісти, перекинувся і впав із другого боку додолу.

— Не так спритно, найласкавіший мосьє! — вигукнув Фабіан, вибухнувши знову шаленим сміхом.

— Чорт вам найласкавіший мосьє, а не я! — люто крикнув курдупель, обтрушуючи пісок з одягу. — Я студіозус, і коли й ви також, то ви образили мене, сміючись у вічі! Тому завтра в Керепесі мусите зі мною битися!

— Бісова ковінька! — скрикнув Фабіан, і далі сміючись. — Оце-то відчайдушний студент, хлопець хоч куди, і хоробрий, і про студентську честь дбає!

Сказавши це, він підняв малого вгору, хоч як той опирався й відбрикувався, і посадовив на коня, що весело заіржав і галопом подався зі своїм господарем. Фабіан аж за боки взявся і мало не луснув зі сміху.

— Жорстоко, — сказав Бальтазар, — висміювати людину, що її природа так жахливо скривдила, як цього малого вершника. Коли він справді студент, то ти мусиш із ним битися, ще й до того на пістолях, хоча це й суперечитиме всім академічним звичаям, бо на рапірах чи шаблях, ясна річ, він не зможе.

— Як поважно, — сказав Фабіан, — як поважно й сумно ти все це сприймаєш, мій любий Бальтазаре. Мені й на думку ніколи не спадало глузувати з каліцтва. Але скажи мені, чи ж личить такому горбаневі з мізинчик завбільшки сидіти на коні, через шию якого він і не визирне? Чого він уліз у такі величезні ботфорти? Чого натягнув таку вузесеньку куртку з безліччю китичок, шнурків та інших цяцьок? Чи личить йому носити той чудернацький оксамитовий берет? Чи сміє він так бундючитись та пишатися? Чи сміє

він звертатися до нас таким по-варварському хрипким голосом? Чи сміє, питаюсь я, і чи не маю я права поглузувати з нього, як із справжнісінького блазня? Але мені треба бігти, я мушу подивитися на веремію, яка зчиниться на вулицях, у місті, коли той лицар-студіозус в'їде до міста на своєму баскому коні. З тобою, бачу, сьогодні пива не звариш. Бувай здоров! — І Фабіан шодуху подався через ліс до міста.

Бальтазар звернув з дороги в ліс, пірнув у найгустіші чагарі і там, охоплений, ба навіть пригнічений гіркими почуттями, сів на мох. Цілком можливо, що він справді кохав прекрасну Кандиду, але те кохання ховав, як солодку таємницю, в найглибшому куточку своєї душі, ховав від усіх людей, навіть від самого себе. І коли Фабіан так безсоромно й легковажно заговорив про це, йому видалося, наче брудні руки нахабно зривають зі священної постаті покривало, до якого він навіть не смів доторкнутися, і що свята буде на нього вічно гніватися. Так, Фабіанові слова видалися йому огидним глузуванням з його єства, з його найсолодших мрій.

— Отже, — вигукнув він з великою досадою, — отже, ти вважаєш мене закоханим йолопом, Фабіане, таким собі дурнем, що бігає на лекції Моша Терпіна лише на те, щоб хоч годину побути під одним дахом з прекрасною Кандидою, що блукає в лісі на самоті, аби видумувати жалюгідні вірші для коханої й писати ще жалюгідніші, що псує дерева, вирізуючи безглузді вензелі на їхній гладенькій корі, що в присутності дівчини жодного розумного слова не спроможний сказати, а тільки зітхає, охає та плаксиво кривиться, неначе хворий на корчі, що носить на грудях зів'ялі квіти, які вона на персах носила,

або навіть і рукавичку, яку вона загубила, одне слово — робить тисячі сміховинних дурниць. Тому, Фабіане, ти й дражниш мене, тому всі студенти глузують із мене, тому й сам я, і весь мій внутрішній світ, що відкрився мені, для вас стали посміховиськом. А мила, любя, чудесна Кандида...

Коли він вимовив це ім'я, то немов розпечений кинджал пронизав його серце! Ах! Внутрішній голос прошепотів йому тієї миті, що він тільки задля Кандиди ходить до Моша Терпіна, що тільки задля Кандиди пише вірші, що він її ім'я вирізує на деревах, у її присутності німіє, зітхає, охкає, носить на грудях зів'ялі квіти, які вона загубила, і справді робить усі ті дурниці, за які йому дорікав Фабіан. Аж тепер відчув він по-справжньому, як невимовно кохає прекрасну Кандиду, але водночас і здивувався, що найчистіше, найпотаємніше кохання в звичайному житті набирає смішних форм, либонь, через те, що природа в усі людські вчинки вкладає глибоку іронію. Він, можливо, й мав рацію, але зовсім дарма почав через те сердитися. Мрії, що раніш охоплювали його, розвіялися, лісові голоси звучали тепер для нього як глум і кпини, і він кинувся назад до Керепеса.

— Пане Бальтазаре, mon cher* Бальтазаре! — покликав хтось його.

Він глянув і зупинився, як зачарований, бо йому назустріч ішов професор Мош Терпін, ведучи під руку свою дочку. Кандида весело й приязно, за своїм звичаєм, привітала студента, що скам'янів на місці, як статуя.

*Мій дорогий (франц.).

— Бальтазаре, mon cher Бальтазаре, — вигукнув професор, — ви справді найретельніший і найкращий із моїх слухачів! Я помітив, що ви так само, як і я, любите природу з усіма її дивами, а я люблю її нестямно. Напевне, ви знову ботанізували в нашому гайку. Що знайшли ви там корисного? Час би нам познайомитися ближче. Завітайте до мене, завжди радий буду вас бачити. Можемо разом робити досліди. Чи ви вже бачили мою повітряну помпу? Ну, mon cher, завтра ввечері в мене збирається товариство, вип'ємо чаю з бутербродами і розважимося приємними розмовами. Збільшіть наш гурток своєю достойною особою. Познайомитися з дуже приємним молодиком, якого мені гаряче рекомендували. Bon soir, mon cher, au revoir, на добраніч, дорогий мій, до побачення! Ви ж прийдете завтра на лекцію? А тепер, mon cher, adieu*!

І, не чекаючи на Бальтазарову відповідь, професор Мош Терпін пішов собі далі з донькою.

Бальтазар був такий збентежений, що не зважився навіть очей підвести, але Кандидин погляд горів у його грудях, він почував її віддих і солодко тремтів усім тілом.

Весь гнів його шез, він захоплено дивився услід прекрасній Кандиді, аж поки вона зникла за деревами. Тоді повільно вернувся назад у ліс, щоб віддатися мріям ще прекраснішим, ніж перше.

*Прощайте (франц.).

Як Фабіан не знав, що сказати.

*Кандида й панночки, яким не можна було їсти рибу.
Літературне чаювання у Моша Терпіна. Юний принц*

Коли Фабіан допав стежки, що йшла навпростець через ліс, то надумав випередити чудернацького курдупля, який промчав перед ним. Та не встиг, бо, вийшовши з чагарника, побачив удалині, що малий, а з ним іще якийсь поставний вершник, що приєднався до нього дорогою, вже в'їжджали в Керепеську браму.

— Гм, — сказав Фабіан сам до себе. — Хоч той лускунчик і випередив мене на коні, але я все-таки встигну на веремію, яка зчиниться, коли він приїде. Якщо той горбань і справді студіозус, то його справлять до «Крилатого коня», а як він там зупиниться й тпрукне, як полетять ботфорти і сам він разом з ними, лютий та роздратований, як студенти вибухнуть нестямним, глумливим сміхом — отоді й почнеться справжня веремія.

Коли Фабіан прийшов до міста, він думав, що на всіх вулицях дорогою до «Крилатого коня» почує лише гучний регіт глядачів. Та ба! Не сталося нічого. Усі люди йшли собі спокійно й поважно. Так само поважно походжали на плацу перед «Крилатим конем» та розмовляли поміж собою студенти, що мали звичку тут збиратися. Фабіан вирішив, що курдупель, мабуть, не потрапив сюди, аж раптом помітив, кинувши погляд на подвір'я заїзду, що до стайні саме повели дуже примітного горбаневого коня. Він підбіг

до першого, що трапився йому, знайомого й запитав, чи не проїжджав тут часом чудернацький недоросток. Той нічогосінько про нього не знав, як не знали й усі інші, кому Фабіан розповідав тепер, що сталося між ним та горбанем, нібито студентом.

Усі дуже реготали, а проте запевняли, що такої дивовижі, як він описує, тут не чувано й не бачено. Але, щоправда, хвилин десять тому два дуже стрункі вершники на чудових конях прибули до заїзду «Крилатий кінь».

— А чи не сидів один із них на коні, якого щойно відведено до стайні? — запитав Фабіан.

— Аякже, — сказав знайомий, — звісно, сидів. Він був невеличкий на зріст, але тендітної постави, з приємними рисами обличчя і найкращими в світі кучерями. До того ж він показав себе прегарним їздцем, бо скочив з коня так спритно, з такою гідністю, ніби найкращий стаєнний нашого князя.

— І не згубив своїх ботфортів? — скрикнув Фабіан. — Не скотився вам під ноги?

— Боронь Боже, — відповіли всі в один голос, — боронь Боже! Що в тебе за думки, друже! Такий гарний їздець, як отой малий!

Фабіан не знав, що й сказати. Коли це на вулиці з'явився Бальтазар. Фабіан кинувся до нього і, тягнучи за собою, розповів, що той курдупель, якого вони спіткали перед міською брамою і який упав з коня, щойно прибув сюди і всі його вважають за гарного стрункого юнака та чудового їздця.

— От бачиш, — сказав Бальтазар спокійно й поважно, — от бачиш, любий брате Фабіане, не всі так, як ти, полюбляють безжально глузувати з нещасливця, скривдженого самою природою...

— Але ж Боже ти мій! — перебив його Фабіан. — Ідеться зовсім не про глузи та жорстокість, а про те, чи можна карлика, якихось три лікті на зріст і таки геть подібного до редьки, назвати гарним, струнким юнаком?

Бальтазарові довелося визнати, що коли говорити про зріст та вигляд малого студента, то Фабіан має рацію. Решта всі запевняли, що маленький їздець — гарний, стрункий юнак, і тільки Фабіан і Бальтазар стояли на своєму, що огиднішого карлика їм не доводилося ніколи бачити. На цьому й скінчили, і всі розійшлися, вельми спантеличені.

Був уже пізній вечір, і приятелі пішли додому. Та дорогою Бальтазар, сам не знаючи як, проговорився, що він зустрів професора Моша Терпіна і той запросив його на завтрашній вечір до себе в гості.

— Ти щасливець! — скрикнув Фабіан. — Найщасливіший у світі! Ти ж там побачиш своє кохання, ніжну мамзель Кандиду, почувеш її, розмовлятимеш із нею!

Бальтазар знову глибоко образився, вирвався від Фабіана й хотів піти геть, однак опам'ятався, зупинився й сказав, ледве притлумивши свою досаду:

— Можливо, ти й маєш рацію, милий друже, коли вважаєш мене за дурного закоханого блазня, мабуть, я й справді такий. Але моя дурість — глибока болюча рана, що ятрить моє серце, і той, хто брутально торкається її, може завдати мені великого горя й підбити на всілякі безглузді вчинки. Тому, друже, коли ти мене справді любиш, то не згадуй про Кандиду.

— Ти знову, — відповів Фабіан, — ти знову сприймаєш усе, мій любий Бальтазаре, страшенно трагічно, та, власне, іншого від тебе в твоєму стані

й чекати не можна. Але, щоб не заходити з тобою у всілякі неприємні суперечки, обіцяю тобі, що мої вуста аж тоді промовлять Кандидине ім'я, як ти сам даси мені привід. Тільки дозволь мені ще сказати, що ти через свою закоханість зазнаєш чимало різних неприємностей. Кандида — дуже миле, чудове дівча, але до твоєї меланхолійної, мрійної натури вона аж ніяк не пасує. Коли ти познайомишся з нею ближче, то побачиш, що її щирій веселій вдачі бракує поетичності, яка тобі скрізь така потрібна. Тебе охоплять розмаїті химерні мрії, і все закінчиться жахливим, як здаватиметься тобі, горем і розпачем. А зрештою, і мене, так само, як і тебе, запрошено на завтра до нашого професора, який розважить нас дуже цікавими дослідями. Отож на добраніч, дивачний мрійнику! Спи, коли зможеш спати перед таким важливим днем, як завтрашній.

З тим і покинув Фабіан свого приятеля, що впав у глибоку задуму. Фабіан і справді небезпідставно пророкував усілякі патетичні незлагоди, що могли трапитися поміж Кандидою та Бальтазаром, бо їхня натура і вдача ніби таки й справді вкрай різнилися.

Кандида, хоч би на чию думку, була вродлива, як намальована, з променистими очима, що аж серце пронизували, з пухкими рожевими вустами. Щоправда, я забув, біляві чи каштанові були в неї коси, що їх вона прегарно заплітала й химерно вкладала на голові, тільки дуже добре пам'ятаю їхню дивну особливість: що довше на них, було, дивишся, то вони ставали темніші. Це була струнка, висока на зріст, легка в рухах дівчина, сама лагідність і грація, особливо у веселому товаристві, а за всіма тими принадами вже не дуже й помічалось, що руки та ноги в неї

могли б бути трохи й меншенькі. До того ж Кандида читала Гетевого «Вільгельма Мейстера», Шіллерові вірші та «Чарівний перстень» Фуке* і встигла вже забути майже все, про що там писалось. Вона цілком пристойно грала на фортепіано, навіть часом підспівувала до своєї гри, танцювала франсези та гавоти й записувала папір гарним чітким письмом. А коли вже вам хочеться у цієї милої дівчини конче знайти й вади, то хіба що вона мала занизький голос, дуже тісно шнурувалася, довго раділа з нового капелюшка та забагато їла тістечок із чаєм.

Для надміру захоплених поетів, звісно, ще й багато чого було б у прекрасній Кандиді не такого, та мало що вони хочуть. Насамперед вони хочуть, аби дівчина від усього, що вони проречуть, упала в нестямний захват, глибоко зітхала, зводила очі вгору, а іноді й умлівала на якусь часинку або й зовсім ставала незряча, на доказ своєї найвищої жіночності. Далі, дівчина мусить співати поетових пісень, як вони їй самі вилюються з серця, потому негайно захворіти і собі теж складати вірші, але дуже соромитися, коли це виявиться, хоч вона сама делікатним письмом переписе свої вірші на дуже гарнім запахущім папері і сама ж підсуне поетові, який потім зі свого боку захворіє з захвату, чого йому аж ніяк не можна поставити за провину. Бо є на світі поетичні аскети, які йдуть ще далі і вважають, що коли дівчина сміється, їсть і п'є та гарно, за модою вдягається, то втрачає всю свою жіночу звабу. Вони майже подібні

*Фуке Фрідріх де ля Мот (1777–1843) — німецький письменник романтичного напрямку.

до святого Єроніма, який забороняв дівчатам носити сережки та їсти рибу. Вони повинні, каже святий, споживати тільки ледь приправлену траву, завжди бути голодними, не відчуваючи того, зодягатися в грубий, незграбно пошитий одяг, що приховував би їхній стан, а насамперед вибирати в товаришки особу, що була б поважна, бліда, сумна і трохи бруднувата!

Кандида з природи була сама веселість і безжурність, тому їй над усе подобалися розмови, що линули на легких, тендітних крилах невинного гумору. Вона щиро сміялася з усього смішного, ніколи не зітхала, хіба що негода псувала задуману прогулянку або, незважаючи на всю обережність, плямилася нова шаль. Але в ній прозирало, як був на те справжній привід, глибоке внутрішнє почуття, що ніколи не переходило в банальну чулість, отож, можливо, мені чи тобі, любий читальнику, — бо ми не належимо до мрійників, — ця дівчина була б саме до вподоби. А з Бальтазаром справа стояла інакше. Однак скоро повинно було виявитися — мав рацію Фабіан у своїх пророкуваннях, чи ні!

Не дивина, що Бальтазар із великого неспокою та з невимовно солодкого хвилювання не міг цілу ніч заснути. Геть захоплений образом коханої, він сів до столу і скомпонував чимало пристойних, милозвучних віршів, де описав свій стан у містичному оповіданні про соловейкове кохання до пурпурової рожі. Він надумав узяти їх із собою на літературне чаювання до Моша Терпіна, щоб там при першій нагоді вразити беззахисне Кандидине серце.

Фабіан посміхнувся, коли, зайшовши в умовлений час до свого приятеля, застав його таким причепу-

реним, як ніколи. Бальтазар мав на собі зубчастий комірець із найтоншого брюссельського мережива, коротку, з розрізними рукавами куртку з рубчастого оксамиту, французькі чобітки на високих гострих закаблуках із срібними китичками, англійського капелюха з найтоншого кастору і данські рукавички; отже, був зодягнений цілком по-німецькому, і вбрання дуже личило йому, а надто, що він гарно накрутив чуба й добре причесав маленькі вусики.

Серце в Бальтазара затремтіло з захоплення, коли в Терпіновім домі назустріч йому вийшла Кандида, одягнена в давньонімецький дівочий стрій, привітна й зваблива в погляді й у слові, у всій своїй істоті, як, зрештою, і завжди.

«Моя ти дівчино-чарівниченько!» — зітхнув Бальтазар у глибині душі, коли Кандида, сама Кандида, піднесла йому філіжанку гарячого чаю. А Кандида подивилася на нього променистими очима й промовила:

— Ось ром і мараскін, сухарі й коржики, любий пане Бальтазаре! Призволяйтеся, будь ласка, беріть, що вам до вподоби!

Та замість того, щоб хоч глянути на ром чи мараскін, сухарі чи коржики, а не те що призволятися, захоплений Бальтазар не годен був одвести очей, повних болісного смутку й найщирішого кохання, від милої дівчини і марно шукав слів, якими б міг висловити найглибші почуття своєї душі.

Аж ось професор естетики, здоровенний, як дуб, чолов'яга, обхопив його ззаду величезними ручиськами і, повернувши кругом так, що він вихлюпнув із філіжанки на підлогу чаю більше, ніж личило, крикнув громовим голосом:

— Найлюбіший Лукасе Кранаху*! Та не жлуктїть ви цієї паскудної води, бо вкрай зіпсуєте собі німецький шлунок, — там, у другій кімнаті, наш славний Мош виставив цілу батарею найкращих пляшок із благородним рейнським, негайно ходімо туди, трохи розважимося! — І потяг бідолашного юнака з собою.

Коли це з сусідньої кімнати виступив їм назустріч професор Мош Терпін, ведучи за руку маленького чудернацького чоловічка, і голосно вигукнув:

— Дами й панове, рекомендую вам обдарованого надзвичайними здібностями юнака, якому не важко буде здобути вашу приязнь і вашу повагу. Це молодий пан Цинобер, який щойно вчора прибув до нашого університету і має на думці студіювати право!

Фабіан та Бальтазар із першого погляду впізнали в ньому чудернацького курдупля, що коло брами мало не наїхав на них і впав з коня.

— Мабуть, мені доведеться, — тихо промовив Фабіан до Бальтазара, — мабуть, мені доведеться битися з цією поторочєю на сопілках чи, може, на шилах! Бо іншої зброї я не можу вжити проти такого жакливого супротивника.

— Посоромся, — відповів Бальтазар, — посоромся так глузувати з нещасної людини, обдарованої, як ти чув, винятковими здібностями. Отже, природа винагородила його тілесні вади духовними цінностями. — Він підійшов до курдупля й сказав: — Я сподіваюся, любий добродію Цинобре, що вам не сталося нічого поганого, коли ви вчора впали з коня?

*Кранах Лукас-старший (1472–1553) — німецький маляр, автор портретів і картин на релігійні сюжети.

Але Цинобер сперся на маленьку паличку, яку держав у руці, підвівся навшпиньки якомога вище, сягнувши Бальтазарові майже до пояса, задер голову, глянув поглядом, у якому полум'яніла лють, і сказав дивним рипучим голосом:

— Я не знаю, чого ви хочете, про що говорите, добродію! З коня впав? Я з коня впав? Ви не знаєте, певне, що я найкращий їздець, який тільки може бути на світі, що я ніколи з коня не падаю, що я служив добровольцем у кірасирах і відбув із ними похід, навчав у манежі офіцерів та солдатів верхової їзди! Гм, — з коня впав! Я з коня впав!..

Він хотів швидко повернутись, однак паличка, на яку він опирався, вислизнула йому з рук, і малий полетів шкереберть Бальтазарові під ноги. Бальтазар кинувся допомогти йому підвестися і якимось ненароком торкнувся його голови. Малий так пронизливо заверещав, що аж луна пішла по всій залі, і гості злякано посхоплювалися зі своїх місць. Бальтазара оточили й почали питати один поперед одного, чого це він так жахливо кричав.

— Не ображайтеся, любий пане Бальтазаре, — сказав професор Мош Терпін, — але це був таки чудернацький жарт. Ви, мабуть, хотіли, щоб ми подумали, ніби тут хтось наступив котові на хвоста!

— Кіт, кіт, проженіть kota! — скрикнула одна нервова дама й миттю знепритомніла.

— Кіт, кіт! — загукали двоє літніх добродіїв, хворі на таку саму ідіосинкразію, і кинулися до дверей.

Кандида, виливши цілий флакон нюхальної води на знепритомнілу даму, сказала тихо Бальтазарові:

— Бачите, якого лиха ви накоїли своїм огидним нявканням, любий пане Бальтазаре!

А той зовсім не знав, що сталося. Почервонівши з сорому й досади, він не годе́н був спромогтися на слово, сказати, що це ж курдупель Цинобер, а не він, так жахливо нявкав.

Професор Мош Терпін, побачивши, що він так страшенно збентежився, підійшов до нього і приязно сказав:

— Ну, ну, любий пане Бальтазаре, заспокойтесь. Я добре все бачив. Пригнувшись до землі, лязячи рачки, ви чудово вдавали роздратованого злого kota. Я сам полюблюю такі природничі жарти, однак тут, на літературному чаюванні...

— Але ж пробачте, — урвав його мову Бальтазар, — це ж був не я, найшановніший пане професоре...

— Ну, гаразд, гаразд, — перебив його професор.

До них підійшла Кандида.

— Заспокой-но, — сказав їй професор, — заспокой-но бідолашного Бальтазара, бо його ця біда зовсім пригнітила.

Добра Кандида щиро пожаліла Бальтазара, що стояв перед нею геть збентежений, опустивши очі долу. Вона подала йому руку й прошепотіла, лагідно усміхаючись:

— Але й кумедні бувають люди, так страшенно бояться котів!

Бальтазар палко притиснув Кандидину руку до своїх уст. Її блакитні очі лагідно дивилися на нього. Бальтазар відчув себе на сьомому небі і більше не думав ані про Цинобра, ані про котячий нявкіт. Метушня вляглася, в залі знов запанував лад. Коло чайного столика сиділа нервова дама й смачно споживала сухарики, вмочаючи їх у ром і запевняючи, ніби це бадьорить душу, коли їй загрожує ворожа сила, і тоді слідом за раптовим страхом іде палка надія.

Двоє літніх добродіїв, що їм надворі справді проскочив між ногами величезний котяра, також вернулися заспокоєні назад, шукаючи столика, як і багато інших, щоб сісти до карт.

Бальтазар, Фабіан, професор естетики й ще кілька молодиків присіли до жінок. А пан Цинобер тим часом підставив ослінчика, виліз на канапу, де вмотився між двома дамами, і позирав навколо себе гордим блискучим поглядом.

Бальтазар подумав, що настав слушний час виступити зі своїми віршами про кохання соловейка до пурпурової рожі. Тому він оголосив сором'язливо, як і належить молодим поетам, що коли б не боявся надокучити та викликати нудьгу, коли б смів сподіватися на прихильність шановних зборів, то відважився б прочитати одну поему, найсвіжіший витвір своєї музи.

А що жінки давно вже перебалакали про всі новини, які сталися в місті, а панночки про останній бал у президента, ба навіть дійшли згоди щодо фасону найновіших капелюшків, а чоловіки не раніш як за дві години могли сподіватися на нове частування, то всі почали прохати Бальтазара не позбавляти товариство такої чудової втіхи.

Бальтазар вийняв чистенько переписаний рукопис і почав читати. Його власний твір, що таки справді вилився з глибини поетичної душі, повний сили й молодого життя, надихав його щораз більше. Він читав усе палкіше, виливаючи всю пристрасть свого закоханого серця. Він затремтів з радощів, коли тихі зітхання, ледве чутні жіночі «Ох!» або чоловічі «Чудово... Надзвичайно... Божественно!» переконали його, що поема захопила всіх.

Нарешті він закінчив. Тоді всі загукали:

— Який вірш! Які думки! Яка уява! Що за чудова поема! Яка милозвучність! Дякуємо! Дякуємо вам, найдорожчий пане Цинобре, за божественну насолоду!

— Що? Як? — скрикнув Бальтазар, але ніхто на нього не звернув уваги, бо всі ринули до Цинобра, що сидів на канапі, надувшись, як малий індик, і огидним голосом рипів:

— Будь ласка... будь ласка... коли вам до вподоби... це ж дрібниця, яку я похапцем написав минулої ночі.

Але професор естетики репетував:

— Чудовий... божественний Цинобре! Щирий друже, ти ж після мене перший поет на світі! Хай я тебе обійму, серденько моє!

І він схопив курдюля з канапи, підняв його вгору й почав голубити та цілувати. Цинобер поведився вкрай непристойно. Він вихав маленькими ніжками, гамселив ними в товсте професорове черево й квакав:

— Пустити мене, пустити мене, мені болить, болить, болить, я видряпаю тобі очі, відкушу тобі носа!

— Ні, — скрикнув професор, садовлячи почвару на канапу, — ні, любий мій друже, не треба бути аж надміру скромним!

Мош Терпін теж підвівся з-за картярського столу, узяв Цинобра за ручку, потис її і сказав дуже поважно:

— Чудово, юначе! Не забагато, ні, замало розповідали мені про високий геній, що вас надихає.

— Хто з вас, — знову скрикнув у захваті професор естетики, — хто з вас, панночки, в нагороду поцілує незрівнянного Цинобра в уста, що висловили найглибші почуття найчистішого кохання?

І тоді Кандида встала, підійшла, полум'яніючи,

як жар, до курдупля, вклякнула перед ним і поцілувала його в гидкий рот із синіми губами.

— Так, — скрикнув тоді Бальтазар, немов охоплений раптовим шаленством, — так, Цинобре, божественний Цинобре, ти склав зворушливі вірші про соловейка та пурпурову рожу, і тобі належить чудова нагорода, яку ти отримав!

Сказавши це, він потягнув Фабіана до сусідньої кімнати й промовив:

— Будь ласка, глянь мені просто в очі і скажи відверто й чесно: я студент Бальтазар, чи ні; ти справді Фабіан, і чи ми справді перебуваємо в Терпіновім домі? А може, це лише сон? Може, ми збожеволіли? Вщипни мене за носа або струсни, щоб я прокинувся від цього проклятого марення.

— Як ти можеш, — відповів Фабіан, як ти можеш так шаленіти і все через дурні ревності, що Кандида поцілувала малого? Ти ж повинен сам визнати, що вірші, які він прочитав, таки справді чудові.

— Фабіане! — скрикнув Бальтазар, страшенно здивований. — Що це ти верзеш?

— Авжеж, — вів далі Фабіан, — авжеж, його вірш був чудовий і, як на мене, заслуговував на Кандидин поцілунок. І взагалі, здається, у цьому дивному чоловікові є щось таке, що цінніше за струнку постать. Та й коли взяти саму фігуру, то вона мені здається тепер не такою огидною, як спочатку. Коли він читав вірші, натхнення прикрасило риси його обличчя, і він мені здавався часом привабливим струнким юнаком, незважаючи на те, що ледве визирав із-за столу. Кинь свої дурні ревності, заприятелюй із ним як поет із поетом!

— Що?! — скрикнув розгнівано Бальтазар. — Що?

Ще й заприятелювати з тим проклятим виродком, якого я задушив би ось цими руками?

— Ось бач, — сказав Фабіан, — ось бач, ти таки не слухаєшся розуму. Але вернімося до зали, там щось нове сталося, бо я чую гучну хвалу.

Бальтазар машинально подався за товаришем.

Коли вони ввійшли, професор Мош Терпін, отетерілий з подиву, стояв ще посеред зали, тримаючи в руках прилади, що ними робив, мабуть, якісь фізичні досліди. Усе товариство з'юрмилося навколо Цинобра, що, підпершись паличкою, сп'явся навшпиньки і з гордим виглядом сприймав хвалу, що сипалася на нього з усіх боків. Тоді всі обернулися до професора, який зробив ще одну дуже дотепну штуку. Та щойно він закінчив, як усі знов, оточивши малого, закричали:

— Чудово, знаменито, дорогий пане Цинобре!

Нарешті й сам Мош Терпін кинувся до недоростка й закричав удесятеро дужче, ніж інші:

— Чудово, знаменито, любий пане Цинобре!

Серед товариства був також юний принц Грегор, що вчився в університеті. Принц був прегарної вроди — кращої годі собі й уявити, а поведінки такої шляхетної і невимушеної, що зразу виявлялось і його високе походження, і звичка бувати в найвищих колах.

Тепер принц Грегор не відходив від Цинобра й над усяку міру вихваляв його і як найкращого поета, і як найдотепнішого фізика.

Чудно було дивитися на них, як вони стояли вкупі. Поруч із струнким Грегором малюсінький карлик, що, високо задерши носа, ледве тримався на тоненьких ніжках, мав химерний вигляд. Очі всіх жінок були спрямовані туди, але не на принца, а на курдупля, який то спинався навшпиньки, то опускався,

коливаючись то вгору, то вниз, наче картезіанський чортик*.

Професор Мош Терпін підійшов до Бальтазара й запитав:

— Ну, що ви скажете про мого опікуваного любого Цинобра? Багато в ньому дечого криється, і коли я добре на нього спогляну, то відчуваю, що він не простий собі юнак. Пастор, що його виховав і мені рекомендував, висловився про його походження дуже загадково. Бо ж гляньте тільки на його величну по-стать, на його шляхетну невимушену поведінку. Він напевне князівської крові, а можливо, й королівський син!

Тієї миті сповістили, що вечеря готова. Цинобер пришкандибав до Кандиди, незграбно схопив її за руку й повів до їдальні.

Як несамовитий, ринувся нещасний Бальтазар темної ночі, крізь бурю й дощ додому.

*Іграшка; скляний чортик, порожній усередині, що плаває сторч у воді.

Розділ четвертий

Як скрипаль-італієць Сбіока погрожував запроторити пана Цинобра в контрабас, а референдарій Пульхер не міг дістати посади в міністерстві закордонних справ.*

Про службовців митниці та затримані дива для хатнього вжитку. Як було зачаровано Бальтазара за допомогою наголовка з цінка

Бальтазар сидів на високому, мохом оброслому камені в лісовій гущині й дивився замислено вниз, у яр, де поміж скель та густих чагарів півився й шумів струмок. Темні хмари сунули по небу й зникали за горами. Шелест дерев і дзюрчання води звучали, немов глухе скавуління, до якого іноді домішувався крик хижих птахів, що з темних хащів здіймалися до високого неба й линули слідом за хмарами.

Бальтазарові здавалося, ніби він у дивних голосах лісу вчуває жалібні скарги природи, ніби сам він мусить розчинитися в тих скаргах, ніби вся його істота — це тільки почуття найглибшого, нестерпного болю. Серце його мало не розривалося з туги, і, коли дрібні сльози полилися з очей, йому видалось, ніби духи лісового струмка виглянули з води, простягли до нього білі руки з хвиль, щоб зтягти в прохолодну глибину.

Коли це десь іздалеку долинув чистий, веселий звук ріжка і трохи звеселив його душу: у ньому прокинулася невимовна туга і водночас солодка надія. Він озирнувся навкруги, і, поки лунав ріжок, йому здава-

*Референдарій — правник, що виконує обов'язки помічника судді.

лося, що зелені лісові тіні вже не такі сумні, шум вітру, шепотіння чагарів не таке жалісне. Його новий настрій вилився в слова.

— Ні, — скрикнув він, схопившись з місця і глянувши радісним оком удалину, — ні, ще не всі надії згасли! Певне тільки те, що якась похмура таємниця, якісь зловісні чари вдерлися в моє життя, але я зламаю ці чари, хоч би мені довелося навіть загинути. Коли я, захоплений, переможений почуттям, що мало не розірвало мені груди, освідчився нарешті любій, солодкій Кандиді в коханні, то хіба ж не прочитав у її очах, хіба не відчув у потиску її руки своє щастя? Але як тільки з'являється той проклятий малий виродок, усе її кохання переходить на нього. Кандида не зводить з мерзенної потвори очей, і тужні зітхання вихоплюються з її вуст, як тільки клишоногий курдупель наблизиться до неї або хоч торкнеться її руки. Тут мусить бути захована якась таємниця, і коли б я вірив у безглузді бабські казки, то сказав би, що того карлика зачаровано і він, як то кажуть, наводить на людей ману. Хіба ж не диво дивне, що всі глузують і сміються з потворного, огидного курдупля, а щойно він з'явиться, то починають його вихвалити як найрозумнішого, найученішого, ба навіть найвродливішого з-поміж усіх студентів? Та що й казати! Хіба ж зі мною не те саме діється, хіба мені не здається часом, що Цинобер і розумний, і гарний? Тільки в присутності Кандиди лихі чари не мають наді мною сили, тоді Цинобер залишається дурним, потворним виродком. Але хай там що, я стану проти ворожої сили, у моїй душі мріє передчуття, що якась несподіванка дасть мені в руки зброю проти лихої потвори!

Бальтазар пішов назад до Керепеса. Йдучи узліссям, він помітив на шляху невелику, навантажену речами колясу, з якої хтось привітно махав до нього білою хустинкою. Він підійшов ближче і впізнав синьйора Вінченцо Сбіоку, відомого на весь світ віртуоза-скрипаля, якого надзвичайно цінував за його прекрасну, майстерну гру і в якого вже два роки навчався грати.

— От добре, — вигукнув Сбіока, — от добре, мій коханий пане Бальтазарє, мій дорогий друже й учню, що я спіткав тут вас, щоб сердечно з вами попрощатися!

— Як, — запитав Бальтазар, — як, синьйоре Сбіоко, невже ви покидаєте Керепес, де всі вас так шанують і поважають, де без вас не можуть обійтися?

— Еге ж, — відповів Сбіока, і з гніву вся кров линула йому до обличчя, — еге ж, пане Бальтазарє, я залишаю місто, де всі люди знавісніли, місто, схоже на велику божевільню. Учора ви не були на моєму концерті, бо гуляли за містом, а то б захистили від скаженого натовпу, що накинувся був на мене!

— Але що ж сталося? Скажіть, на Бога, що сталося? — скрикнув Бальтазар.

— Я грав, — мовив Сбіока, — найважчий концерт Віотті*. Це моя гордість, моя радість. Ви чули, як я граю його, і завжди ним захоплювалися. Учора я був, можна сказати, в найкращому гуморі... *anima*, кажу вам, веселий, радісний... *spirito alato*, кажу вам. Жодний скрипаль у всьому широкому світі, навіть сам Віотті, не зміг би краще заграти. Коли я скінчив, знялися оплески, бурхливі, несамовиті, — справжній

*Віотті Д.-Б. (1753—1824) — італійський скрипаль і композитор.

фурор, кажу вам, як і слід було чекати. Я скрипку під пахву і виходжу, щоб красенько подякувати. І що ж я бачу, що я чую? Усі, на мене ні найменшої уваги не звертаючи, з'юрмилися в одному кутку зали й репетують, як навіжені: «Браво, бравісимо, божественний Цинобре! Яка гра, яка поза, яка сила, яка досконалість!» Я кинувся туди, проштовхуючись, — а там стоїть заледве три лікті заввишки паскудний куцань і рипить огидним голосом: «Прошу, нема за що, заграв, як умів... Щоправда, я тепер найкращий скрипаль у Європі та й у всіх інших відомих частинах світу...» — «Стонадцять кіп чортів! — заволав я. — А хто ж це грав: я чи той хробак?» А що недоросток і далі мимрив: «Дякую, уклінно дякую», то я хотів підбігти до нього й схопити всією аплікатурою. Коли це всі кидаються до мене й починають плести несусвітні речі про заздрість, ревності та недоброзичливість. Тим часом хтось вигукує: «А яка музика!», і всі знову заходжуються: «А яка музика! Божественний Цинобер! Геніальний композитор!» Я ще завзятіше кричу: «Та невже ж усі тут подуріли, знавісніли? Це ж концерт Віотті, і я, я, відомий на весь світ Вінченцо Сбіока, грав його!» Та мене міцно хапають, говорять щось про італійську біснуватість... *rabbia*, кажу вам, про її дивні напади, зтягають силоміць до сусідньої кімнати, поводяться зі мною, як із хворим, як із божевільним. Незабаром убігає до кімнати синьйора Брагаці й падає непритомна. З нею сталося те, що й зі мною. Щойно закінчила вона свою арію — зала здригається від «Браво, бравісимо, Цинобре!» І всі репетують, що ніхто в світі так не співає, як Цинобер! І він знову гугнявить своє проклятуше: «Прошу, прошу!» Синьйора Брагаці лежить у гарячці і, мабуть,

незабаром помре, а я ось рятуюсь утечею від знавіс-
нілого люду. Бувайте здорові, любий пане Бальтазарє!
Якщо побачите, бува, синьйора Цинобра, то скажіть
йому, будь ласка, хай під час концерту ніде не
потрапляє мені на очі, бо схоплю його за хробачі
ніжки й запакую в контрабас через дірку, нехай там
хоч усе життя виграє концерти та виспіває арії,
скільки йому заманеться. Прощавайте, мій любий
Бальтазарє, і не забувайте скрипки. — Синьйор
Вінченцо Сбіока обійняв закам'янілого з подиву
Бальтазара, сів у колясу і швидко поїхав собі.

— Чи не мав я рації, — сказав Бальтазар сам до
себе, — чи не мав я рації, коли казав, що та мото-
рошна химера, той Цинобер, зачарований і напускає
на людей ману?

Тієї миті промчав повз нього якийсь молодик,
блідий, збентежений, з виразом розпачу й знетями
на обличчі. Бальтазарові стало важко на серці. Йому
видалося, що той молодик — один із його друзів,
тому він кинувся за ним у ліс.

Ледве пробіг він двадцять чи тридцять кроків, як
упізнав референдарія Пульхера, що стояв під вели-
ким деревом і, піднявши очі вгору, так нарікав:

— Ні, неможливо довше витримати цю ганьбу! Усі
надії щезли! Один лише шлях — могила! Прощай
усе... життя... світ... сподівання... кохана...

З цими словами він вихопив у розпачі пістоля з-за
пазухи й приставив до лоба.

Бальтазар блискавично підскаочив до нього, рвонув
пістоля з рук, відкинув його геть і крикнув:

— Пульхере, на Бога, що з тобою, що ти робиш?

Референдарій кілька хвилин не міг отямитися.
Майже непритомний, він упав на траву. Бальтазар

присів до нього й почав утішати якими тільки міг словами, не знаючи, що спричинилося до Пульхеро-вого відчаю.

Сто разів питав Бальтазар, що ж таке страшне сталося, що навело його на чорні думки про самогубство, аж поки нарешті Пульхер глибоко зітхнув і почав:

— Ти знаєш, любий друже Бальтазарє, моє скрутне становище, знаєш, як я всі свої надії покладав на посаду таємного експедитора, що відкрилась у міністерстві закордонних справ; знаєш, як ретельно, як пильно готувався я до неї. Я подав свої праці і з радістю довідався, що вони дістали цілковите схвалення в міністра. З якою певністю став я сьогодні вранці до усного іспиту! У кімнаті я застав маленького потворного карлика, якого ти, напевне, знаєш під ім'ям пана Цинобра. Радця посольства, якому доручено було провадити іспит, привітно підійшов до мене й сказав, що на ту саму посаду, яку я хочу отримати, зголосився також і пан Цинобер, тому він екзаменуватиме нас обох. А потім шепнув нишком на вухо: «Ви можете не боятися свого супротивника, любий референдарію, бо праці, які подав малий Цинобер, просто жалюгідні». Іспити почалися. Жодного питання радцевого не залишив я без відповіді. А Цинобер не знав нічого, ну просто нічогісінько, і, замість відповідати, рохкав і квакав якусь нісенітницю, якої ніхто не розумів, — і так непристойно хвицав ногами, що кілька разів навіть упав з високого стільця, і я мусив його піднімати. Серце моє аж тремтіло з утіхи. Коли радця приязно позирав на курдупля, то я вважав це за найгіркішу іронію. Іспит закінчився. Але хто опише мій жах! Мене мов громом прибило, коли радця підійшов до курдупля, обійняв його й сказав:

«Найшановніший добродію! Які знання! Який розум! Яка дотепність!» — А потім до мене: «Ви мене дуже розчарували, пане Пульхере. Ви ж нічогісінько не знаєте! І не ображайтеся, але таким способом підбадьорювати себе на іспитах, як оце ви, не узвичаєно, та й непристойно. Ви не могли навіть на стільці всидіти, падали кілька разів, і панові Циноброві довелося вас підводити. Дипломати мусять бути тверезі й розважні, бувайте, пане референдарію!» Я думав, що то якісь безглузді жарти, і наважився піти до міністра. Він звелів мені передати, що не розуміє, як я ще й насмілювався турбувати його своїм візитом після того, що вчинив на іспитах. Адже ж він знає все! Посада, якої я так домагався, вже віддана панові Циноброві! Отак якась пекельна сила зруйнувала мені всі надії, і я хочу добровільно відібрати собі життя, яке віддано на поталу темному фатуму. Залиш мене!

— Нізащо! — скрикнув Бальтазар. — Спершу вислухай мене.

І він розповів йому все, що знав про Цинобра, починаючи від першої зустрічі коло Керепеської брами, про те, що сталося між ним і курдузем у Терпіновім домі, і про все, що тільки-но почув од Вінченцо Сбіюки.

— Одне лише з певністю можна сказати, — додав він наостанку, — що в кожному вчинку тієї поторочі є щось таємниче, і повір мені, друже Пульхере: коли тут діють якісь пекельні чари, то треба тільки стійко чинити їм опір, і перемога буде наша, аби лише мужність. А тому не вдавайся в тугу й не роби нічого, не подумавши. Об'єднаймося проти недолугого відьмака!

— Відьмак! — вигукнув, зрадівши, референдарій. —

Еге ж, відьмак, справжнісінький проклятий відьмак, що правда, то правда! Але ж, брате Бальтазар, що це з нами, чи нам не сниться? Відьмаки, відьми, чари... Хіба ж не позникало все це давним-давно? Хіба ж багато років тому князь Пафнутій Великий не запровадив освіти й не вигнав із країни всієї нечисті, всього незбагненного? То як же ця клята погань зуміла усе ж тайкома пролізти до нас? Сто кіп чортів, таж треба звернути на неї увагу поліції, митників! Але ні, ні... тільки людське божевілля або — чого я найдужче боюся — величезне хабарництво винні в нашому нещасті. Проклятуший Цинобер, мабуть, неймовірно багатий. Недавно він стояв перед монетним двором, а люди, показуючи на нього пальцями, казали: «Гляньте-но на цього маленького, гарного добродія, йому належать усі гроші, які там карбують».

— Е, мовчи, — відповів Бальтазар, — мовчи, друже, не грішми орудує ця потвора, тут щось інше! Щоправда, князь Пафнутій запровадив освіту на добро й користь свого народу і своїх нащадків, а проте дещо дивовижне та незрозуміле у нас залишилося. Так би мовити, приємні дива для хатнього вжитку. Наприклад, із нікчемної насінини виростають височезні струнки дерева або всілякі овочі та городина, що нею ми напихаємо своє черево. Адже ж пелюстки квітів, як і крильця метеликів, можуть мати найяскравіше забарвлення, ба навіть носити найдивніші письмена, про які ніхто й не знає, чи то олія, гуаш, чи акварель, і жоден дідько від каліграфії не здатен прочитати те пречудове письмо, а не те що так написати! Го-го, референдарію, і зі мною часом діється щось чудне! Я кладу люльку й починаю ходити по кімнаті, а якийсь дивний голос шепче мені, що я сам

чудо, чарівник-мікрокосмос порядкує мною і під'юджує на різні безглузді витівки! Але тоді, референдарію, я втікаю до лісу, споглядаю природу й розумію все, що говорять квіти, що журкоче струмок, і мене обіймає небесне блаженство!

— Ти говориш, немов у лихоманці! — скрикнув Пульхер.

Та Бальтазар, не зважаючи на нього, простяг руки в далечінь, немов охоплений палкою тугою.

— Ти тільки вслухайся, — вигукнув він, — тільки вслухайся, о референдарію, яка небесна музика лунає в шумі вечірнього вітру в лісі! Чуєш, як струмки співають чимраз голосніше, як кущі й квіти приєднують до них свої ніжні голоси?

Референдарій прислухався, щоб почути музику, про яку говорив Бальтазар.

— А й справді, — почав він, — а й справді по лісі линуць звуки, найчудесніші, найпрекрасніші з усіх, які мені лиш доводилося чути в житті, і глибоко западають у душу. Але це не вечірній вітер, не кущі, не квіти співають, а здається, ніби хтось удалині торкає найглибші голосники в гармонії.

І Пульхер мав рацію. Справді, до них наближались повні, все гучніші хвилі акордів, подібні до звуків гармонії, але нечуваної величі й сили. І коли друзі пройшли далі, перед очима в них відкрилася така чарівна картина, що вони з подиву остовпіли, наче прикипіли до місця. Недалеко від них їхав лісом чоловік, майже по-китайському зодягнений, тільки на голові в нього був пишний берет із гарним плюмажем. Карета його була подібна до розтуленої мушлі з блискучого кришталю, двоє високих коліс, здавалося, теж були зроблені з того самого матеріалу.

Коли вони крутилися, то лунали чарівні звуки гармонії, що їх наші друзі й почули ще здалеку. Два сніжно-білих однороги в золотій упряжі везли карету, де замість машталіра був золотий фазан, що держав у дзьобі золоті віжки. А ззаду сидів великий золотий жук, який, здавалося, махаючи крильми, навівав на дивного чоловіка в мушлі прохолоду. Проїжджаючи повз друзів, він приязно їм уклонився. Тієї ж миті з блискучого наголовка довгого ціпка, якого незнайомиць тримав у руках, на Бальтазара впав яскравий промінь. Юнака немовби хто вколов у самі груди, він здригнувся і скрикнув:

— Ох!

Чоловік подивився на нього, усміхнувся й кивнув головою ще привітніше, ніж перше. Коли чарівна карета зникла в густому чагарнику й тільки чуто було ще ніжні звуки гармонії, Бальтазар кинувся приятелеві на шию, не тямлячи себе з радощів та захвату, і вигукнув:

— Референдарію! Ми врятовані! Оце був той, хто зруйнує нечестиві Циноброві чари!

— Не знаю, — сказав Пульхер, — не знаю, що зі мною тепер діється, чи я сплю, чи марю, одне лише правда, що якесь невідоме раніше почуття сповнює всього мене і втіха та надія вертаються в мою душу.

Як князь Барсануф снідав лейпцизькими жайворонками та гданською золотою горілкою, як йому на кашемірові штани сіла масна пляма і як він таємного експедитора Цинобра зробив таємним радцею в особливих справах.

*Книжка з малюнками доктора Проспера Альпануса.
Як один швейцар укусив студента Фабіана за палець,
а той зодягнув сурдут із шлейфом, і як його
за те висміяно. Бальтазарова втеча*

Нема чого довше таїти, що міністр закордонних справ, при якому пан Цинобер заступив на посаду таємного експедитора, був нащадком того барона Претекстатуса фон Мондшайна, який у турнірних книжках та хроніках надаремне шукав родовід феї Рожабельверде. Він звався, як і його предок — Претекстатус фон Мондшайн, мав найкращу освіту, найприємніші звички, ніколи не плував *мене й мені, вам і вас*, виводив своє ім'я французькими літерами, ще й до того розбірливим письмом, і навіть часом працював *сам*, переважно, як була погана погода. Князь Барсануф, один із наступників великого Пафнугія, ніжно любив його, бо той на кожне питання мав готову відповідь, у години відпочинку грав із князем у скраклі, добре розумівся на грошових справах і танцював гавот як ніхто.

Трапилося так, що барон Претекстатус фон Мондшайн запросив князя на сніданок із лейпцизьких жайворонків та на чарку гданської золотої горілки. Прийшовши до Мондшайна, той застав у передпокої поміж кількох приємних дипломатичних осіб і малого Цинобра, який, спираючись на паличку, лупнув

на князя своїми очима і, не звертаючи більше на нього уваги, почав запихатися смаженим жайворонком, якого щойно поцупив зі столу. Помітивши курдюля, князь ласкаво усміхнувся до нього й запитав міністра:

— Мондшайне, хто той невеличкий, приємний, розумний молодик у вашому домі? Чи це не він часом так чудово складає і таким прекрасним письмом пише мені доповіді, що їх я почав отримувати від вас?

— Він самий, мостивий пане, — відповів Мондшайн. — Доля послала мені в його особі найрозумнішого і найздібнішого працівника. Цей достойний молодик зветься Цинобер, і я рекомендую вам його якнайкраще. Будьте до нього ласкаві й прихильні, мій дорогий князю. Він лише кілька днів як працює в мене.

— А тому, — озвався один гарний молодик, наблизившись до князя, — а тому, коли ваша ясновельможність дозволить мені зауважити, мій малий колега нічогісінько ще не надіслав. А доповіді, яким випало щастя звернути на себе увагу вашої ясновельможності, складав я.

— Чого вам треба від мене? — сердито звернувся до нього князь.

А Цинобер тим часом упритул підійшов до князя і, чвакаючи, жадібно вминав жайворонка.

Доповіді таки справді писав той молодик, що звернувся був до князя, але князь знову крикнув:

— Чого вам треба? Ви, мабуть, і пера в руках не тримали. Та ще й тут, біля самого мене, жерете смажених жайворонків, навіть, мушу зауважити на превелику свою досаду, посадили масну пляму на мої кашемірові штани! До того ж бридко чвакаєте, еге ж!

Усе це переконливо свідчить, що ви зовсім не здатні до дипломатичної діяльності. Ідїть-но собі любенько додому й не навертайтеся мені на очі. Хїба що принесете якийсь добрий засїб вивести пляму на моїх штанях. Тоді я, може, стану до вас знову ласкавіший. — І, звертаючись до Цинобра, промовив: — Такі юнаки, як ви, шановний Цинобре, — окраса вїтчизни, вони заслуговують на вїдзнаку. Ви будете таємним радцею в особливих справах!

— Найкраснїше дякую! — рохнув Цинобер, ковтаючи останній шматок і витираючи пику обома руками. — Найкраснїше дякую, це для мене нїщо, зроблю все як слїд.

— Чесна самовпевненїсть, — промовив князь, підвищивши голос, — чесна самовпевненїсть свїдчить про внутрїшню силу, що має бути притаманна достойному державному дїячеві.

І, виголосивши цю сентенцію, князь випив чарку золотої гданської, яку мїністр подав йому власноручно і яка йому дуже припала до смаку. Нового радцю посадовили мїж князем і мїністром. Він жер як не в себе жайворонків, пив малагу і гданську вперемїш, рохкав, бурмотів крїзь зуби й через те, що ледве кїнчиком носа витикався над столом, дуже вимахував ручками й нїжками.

Після снїданку князь і мїністр сказали:

— Цей таємний радця в особливих справах — справжній англїєць!

— У тебе, — сказав Фабїан своєму приятелеві Бальтазару, — у тебе такий радїсний вигляд, очі твої аж свїтяться. Ти почувашся щасливим? Ох, Бальтазарє,

ти сниш, мабуть, чудесний сон, але як приятель я мушу тебе збудити.

— А що таке? Що сталося? — стурбовано спитав Бальтазар.

— Еге ж, — вів далі Фабіан, — еге ж, я мушу тобі все сказати! Тільки не впадай у розпач, мій друже! Пам'ятай, що хоч, можливо, жодне лихо в світі не вражає так болюче, як це, але й не забувається так легко! Кандида...

— На Бога! — скрикнув, жахнувшись, Бальтазар, — Кандида? Що з нею? Її вже немає на світі? Вмерла?

— Заспокойся, — вів далі Фабіан, — заспокойся, мій друже. Не вмерла твоя Кандида, але для тебе все одно, що вмерла! Знай же, що малий Цинобер став таємним радцею і ніби вже заручений з Кандидою, яка бозна-чого до нестями закохалась у нього.

Фабіан думав, що Бальтазар вибухне розпачливими прокльонами та скаргами. Але він натомість промовив спокійним голосом:

— Коли це й усе, то ще не така біда, щоб дуже мене засмутити.

— Хіба ж ти вже не кохаєш Кандиди? — запитав Фабіан, страшенно здивований.

— Кохаю, — відповів Бальтазар. — Як не кохати такого янгола, такої чудової дівчини? Кохаю від щирого серця, з усією пристрастю, яка тільки може вибухнути в молодечих грудях! І знаю, ах, добре знаю, що й Кандида мене кохає, тільки проклятуші чари обплутали її, але скоро я порву відьмакові пута, скоро знищу страшило, яке морочить її, бідолашну.

І Бальтазар докладно розповів приятелеві про дивного чоловіка, якого він спіткав у лісі в чудернацькій кареті. Бо відколи груди його пронизав яскравий

промінь з наголовка, у ньому постала тверда певність, що Цинобер — не хто інший, як нікчемний відьмак і що його силу знищить той чоловік.

— Але ж, Бальтазарє! — вигукнув Фабіан, коли той закінчив. — Бальтазарє, як тобі могла спасти на думку така дивовижа, така нісенітниця? Чоловік, що його ти сприйняв за чарівника, не хто інший, як доктор Проспер Альпанус, що живе недалечко від міста у своїй віллі. Щоправда, про нього ширяться дивні чутки, і його вважають мало не другим Каліостро*, але то його власна вина. Він полюбляє, наприклад, огорнути себе містичним мороком, удавати, що йому відомі найглибші таємниці природи, що йому підвладні незнані сили. До того ж він великий дивак. Наприклад, його карета так химерно зроблена, що людина з палкою, жвавою уявою, як хоч би в тебе, мій друже, легко може сприйняти її за явище з якоїнебудь безглуздої казки. Отож слухай! Його кабріолет має вигляд мушлі і скрізь посріблений, а поміж колесами вміщено катеринку, що сама грає, тільки-но закрутяться колеса. Те, що ти сприйняв за срібного фазана, насправді був його маленький, зодягнений у біле машталір, так само його розкрита парасолька видалася тобі крильми золотого жука. Своїм білим конячком він звелів приробити великі роги, щоб вони мали казковий вигляд. А втім, доктор Альпанус таки носить прекрасний іспанський ціпок з чудовим блискучим кристалом, припасованим зверху замість наголовка. Про його дивну дію розповідають, а може,

*Каліостро Алесандро (справжнє ім'я та прізвище — Джузепе Бальзамо, 1743—1795) — авантюрист, маг і «чудотворець», відомий своїм шахрайством у всіх країнах Європи.

й вигадують багато всіляких байок. Промінь його буцімто ледве чи й витримає око. А коли доктор закриє його тонким серпанком, тоді, пильно вдивившись у нього, побачиш, як у вгнутому дзеркалі, ту людину, що її образ носиш глибоко у своєму серці.

— Справді? — перепитав Бальтазар. — Справді? Так кажуть? А що ще розповідають про доктора Проспера Альпануса?

— Ех, — відповів Фабіан, — краще не проси, щоб я тобі розповідав ті дурні байки та вигадки. Ти ж знаєш, що й досі є ще навіжені люди, які, всупереч здоровому глузду, вірять у так звані дива з нікчемних бабських казок.

— Признаюся тобі, — перебив його Бальтазар, — що я й сам належу до тих навіжених, без здорового глузду, людей. Посріблене дерево — зовсім не те, що блискучий, прозорий кристал, катеринка звучить не так, як гармонія, срібний фазан — не машталір, і парасолька — не золотий жук. Або дивний чоловік, якого я зустрів, — не Проспер Альпанус, що про нього тепер мова, або доктор справді володіє надзвичайними таємницями.

— Аби тебе, — сказав Фабіан, — аби тебе цілком вилікувати від химер, буде найкраще, коли я поведу тебе просто до Проспера Альпануса. Тоді ти на власні очі побачиш, що пан доктор — звичайнісінький лікар і що він не виїжджає на шпацир з однорогами, срібними фазанами та золотими жуками.

— Ти, мій друже, — сказав Бальтазар, радісно блиснувши очима, — ти, мій друже, висловив найщиріше бажання моєї душі. Зараз же рушаймо в дорогу.

Незабаром вони вже були перед гратчастою брамою парку, посеред якого стояла вілла доктора Альпануса.

— Як же нам увійти туди? — спитав Фабіан.

— Я думаю, треба постукати, — відповів Бальтазар і взяв металеву клепачку, що висіла біля самого замка.

Щойно підняв він клепачку, як, наче далекий грім, почулося якесь підземне рокотіння, що завмерло десь немов у бездонній глибині. Гратчаста брама помалу відчинилася, вони ввійшли і рушили довгою, широкою алеєю, в кінці якої побачили віллу.

— І ти відчуваєш тут, — запитав Фабіан, — щось надзвичайне, чарівне?

— Я думаю, — відповів Бальтазар, — що гратчаста брама все ж таки відчинилася не дуже звичайно, і потім, не знаю, чому мені все тут видається чудесним, просто магічним. Де ще є в околиці такі прекрасні дерева, як у цьому парку? Еге ж, багато дерев і кущів мають он які блискучі стовбури та смарагдове листя — напевне, вони з чужих, невідомих країн.

Фабіан помітив дві жаби надзвичайної величини, що від самої брами скакали обабіч них.

— Добрий мені парк, — вигукнув Фабіан, — коли в ньому водиться така погань!

І він нахилився по камінь, щоб жбурнути його в кумедних жаб. Та обидві вони стрибнули в кущі й звідти втупилися в нього блискучими людськими очима.

— Стривай, стривай! — крикнув Фабіан, націлився в одну й кинув каменя.

Але тієї ж миті заквакала якась приземкувата, бридка жінка, що сиділа на дорозі.

— Нахаба, жбурляє камінням у чесних людей, що важкою працею заробляють собі на шматок хліба!

— Ходімо вже, ходімо, — з жахом промурмотів Бальтазар, що добре бачив, як жаба перекинулась у стару

жінку. Один лиш погляд у куші переконав його, що й друга жаба, перекинувшись у маленького чоловічка, ретельно взялася виполювати бур'яни.

Перед домом був прекрасний зелений моріжок, на якому паслися обидва однороги, а в повітрі бриніла ніжна музика.

— Ти бачиш? Ти чуєш? — запитав Бальтазар.

— Я бачу тільки, — відповів Фабіан, — двох білих конячок, що пасуться на траві, а бринить, мабуть, десь еолова арфа.

Чудова, проста архітектура не дуже великого двоповерхового будинку захопила Бальтазара. Він смикнув за шнурок дзвінка — двері одразу ж відчинились, і перед юнаками замість швейцара з'явився великий, подібний до страуса, золотавий, блискучий птах.

— Ну глянь, — сказав Фабіан до Бальтазара, — глянь, яка безглузда ліврея! Коли й захочеш дати хлопцеві на чай, то де ж у нього руки, щоб засунути гроші в кишеню?

Він обернувся до страуса, схопив його за блискуче, пухнасте пір'я, що висіло з вола під дзьобом, як пишне жабо, і сказав:

— Будьте ласкаві доповісти про нас панові докторові, мій дорогий друже!

Але страус промовив лише: «Квір-р!» — і дзьобнув Фабіана за палець.

— А, сто кіп чортів! — скрикнув Фабіан. — Це таки й справді, видно, проклятий птах!

Тієї ж миті відчинилися хатні двері — і назустріч друзям вийшов сам доктор, маленький, худенький, блідий чоловік. Він був у невеличкій оксамитовій шапочці, з-під якої спадали довгі прегарні кучері, в довгім індійським убранні кольору вохри, в маленьких

червоних чобітках зі шнурівкою, облямованих чи то хутром, чи, може, пером якої птиці — годі було розпізнати. Обличчя в нього було спокійне, навіть добродушне, тільки як придивитися до нього пильно, зблизька, то часом здавалося, ніби з нього, мов із скляного футляра, виглядає ще одне маленьке личко.

— Я побачив, — сказав тихо, трохи протягло, з приємним усміхом Проспер Альпанус, — я побачив вас, мої панове, ще з вікна. Я вже наперед знав, принаймні про вас, любий добродію Бальтазарє, що ви прийдете до мене. Отже, прошу ласкаво, ходімо зі мною.

І Проспер Альпанус повів їх до високої круглої кімнати, позавішуваної блакитними запонами. Через пророблене в стелі вікно світло падало просто на блискучий, глясований мармуровий столик, що стояв посеред кімнати на сфінксові замість лапок. Більше в кімнаті не видно було нічого особливого.

— Чим можу вам служити? — запитав Проспер Альпанус.

Тоді Бальтазар набрався відваги й розповів усе, що сталося з малим Цинобром, відколи той уперше з'явився в Керепесі, і на закінчення сказав, як у нього виникла тверда впевненість, що тільки він, Проспер Альпанус, є той добродійний маг, який покладе край негідним і мерзенним Цинобровим чарам.

Проспер Альпанус глибоко замислився. Нарешті, аж через кілька хвилин, сказав поважно, стишивши голос:

— З усього, що ви мені розповіли, Бальтазарє, видно, що малий Цинобер напевне оточений якимись таємницями. Але ж треба найперше знати ворога, з яким доведеться боротися, знати причину тих чарів, що їх треба знищити. Можливо, малий Цинобер не хто інший, як домовик-коренячок. Зараз побачимо.

Проспер Альпанус смикнув за один шовковий шнурок, що їх повно спускалося зі стелі. Одна запона зашурхотіла, розсунулася, відкриваючи великі фоліанти, усі в позолочених палітурках, і донизу спустилася легесенька, гарна драбинка з кедрового дерева.

Проспер Альпанус піднявся нею вгору, витяг із горішньої полиці один фоліант і поклав його на мармуровий столик, старанно обмахнувши з нього порох чималим віничком із блискучого павиного пір'я.

— У цьому трактаті йдеться про домовиків-коренячків. Вони всі тут намальовані. Можливо, ви знайдете між ними й свого ворога Цинобра, тоді він попаде в наші руки.

Коли Проспер Альпанус розгорнув книгу, приятелі побачили в ній безліч чітких кольорових гравюр найхимерніших потворних чоловічків із найбезглуздішими пиками, які тільки можна собі уявити. Але щойно Проспер торкнувся одного з них у книзі, як той ожив, вискочив з аркуша на мармуровий стіл і почав кумедно, втішно гопцювати, ляскати пальчиками й виробляти кривими ніжками піруети та антраша, ще й приспівуючи: «Квір-р, квап-п, пір-р, пап-п», — аж поки Проспер не схопив його за голову і не поклав назад у книгу, де він скоро сплющився й обернувся на кольоровий малюнок.

У такий спосіб вони переглянули всі гравюри. Але хоч Бальтазарові часто хотілося крикнути: «Ось він, ось Цинобер!» — проте, придивившись пильніше, він, на великий свій жаль, мусив визнати, що то зовсім не Цинобер.

— Дуже дивно, — сказав Проспер Альпанус, передивившись усю книжку до кінця. — Може, він який-небудь гном? Подивимося.

І він надзвичайно спритно знову поліз на кедрову драбинку, дістав другий фоліант, чистенько стер із нього порох, поклав на мармуровий столик і розгорнув його.

— Цей твір трактує про гномів. Можливо, впіймаємо Цинобра в цій книзі.

Друзі знову побачили безліч чітких кольорових гравор з огидними рудими потворами. І тільки-но Проспер Альпанус їх торкався, як вони починали плаксиво нарікати й нарешті важко виповзали з книжки на мармуровий стіл, стогнали, охкали, аж поки доктор знову не вкладав їх у книжку. Але й тут Бальтазар не знайшов Цинобра.

— Дивно, дуже й дуже дивно, — сказав доктор і глибоко задумався.

— Королем жуків, — вів далі він, — королем жуків він не може бути, бо той, мені добре відомо, перебуває зараз в іншому місці. Павучим маршалом також ні, бо павучий маршал, хоча, правда, й бридкий, але розумний і спритний, живе зі своїх рук, не привласнюючи собі чужої праці. Дивно, дуже дивно.

Він знову кілька хвилин помовчав, і тепер стало виразно чути розмаїті дивні голоси: то окремі звуки, то цілі хвилі акордів, що бриніли навколо.

— У вас тут звідусюди чутно приємну музику, любий пане докторе, — сказав Фабіан.

Але Проспер Альпанус, здавалося, зовсім не звертав на Фабіана уваги. Він тільки Бальтазара не спускав з очей. Простягнувши до нього руки, він ворушив кінчиками пальців, ніби хотів скропити його невидимими краплями.

Нарешті доктор схопив Бальтазара за руки і мовив поважно й ласкаво:

— Тільки найчистіша співзвучність психічних прин-

ципів за законом дуалізму сприятиме операції, яку зараз почну. Ідіть за мною!

Друзі пройшли за доктором через кілька кімнат, де не було нічого особливого, хіба що кілька дивовижних тварин, які читали собі, писали, малювали, танцювали тощо; нарешті перед ними відчинилися двійчасті двері, і приятелі зупинилися перед щільною завісою, за якою Проспер Альпанус зник, залишивши їх у цілковитій темряві.

Завіса розсунулась, і друзі опинились, як їм видалося, в округлій залі, де розливалось магічне притьмарене світло. Коли вони позирали на стіни, то їхній погляд ніби губився в неозорих зелених галявах, на квітчастих луках із дзюркотливими струмками та джерелами. Таємничі, невідомі пахощі віяли в повітрі і наче доносили солодкі звуки гармонії. Проспер Альпанус з'явився зодягнений у все біле, як брамін, і поставив посеред зали велике кругле кришталеве свічадо, накинувши на нього серпанок.

— Підійдіть, — сказав він глухим урочистим голосом, — підійдіть до цього свічада, Бальтазар, спрямуйте всі свої думки на Кандиду, побажайте від усієї душі, щоб вона з'явилася вам тієї миті, яка тепер існує в просторі й часі.

Бальтазар зробив так, як йому наказано, а Проспер Альпанус тим часом став позаду й почав обома руками описувати круг нього кола.

Минуло кілька секунд, і зі свічада заклубочився блакитний дим. Кандида, люба Кандида з'явилася там у всій своїй красі й розповні життя! Але поруч із нею, зовсім близько від неї сидів бридкий Цинобер, тиснув їй руки, цілував її — а Кандида обіймала одною рукою потвору й пестила її. Бальтазар мало не

скрикнув, та Проспер Альпанус міцно схопив його за плечі, і крик завмер у нього в грудях.

— Спокійно, — сказав Проспер тихо, — спокійно, Бальтазарє! Візьміть оцього кийка та налупцюйте почвару, але не руште з місця.

Бальтазар так і зробив і задоволено побачив, як курдупель скорчився, скрутився, впав додолу! Він люто скочив уперед, але видиво розпливлося в тумані та в диму, а Проспер Альпанус рвонув оскаженілого Бальтазара назад, крикнувши:

— Годі! Коли розіб'єте магічне свічадо, то всі ми пропали! Ходімо на світло.

Друзі з докторового наказу покинули залу і вийшли до сусідньої світлої кімнати.

— Дякувати небові, — скрикнув Фабіан, — дякувати небові, що ми вийшли з проклятої зали! Задушливе повітря так стиснуло мені серце, ще й до того ці дурні штуки, глибоко огидні мені.

Бальтазар хотів відповісти, але до кімнати ввійшов Проспер Альпанус.

— Тепер, — сказав він, — тепер ясно, що потворний Цинобер і не коренячок, і не гном, а звичайнісінька людина, але про нього дбає якась таємна чарівна сила; вгадати її мені ще не пощастило, тому-то я поки що не можу вам допомогти. Завітайте до мене незабаром знову, Бальтазарє, ми тоді вирішимо, що робити далі. До побачення!

— Отже, — сказав Фабіан, підступаючи до доктора, — отже, ви чарівник, а не можете подолати малого, жалюгідного Цинобра. То знайте ж, що я вас вважаю, разом з усіма вашими кольоровими малюнками, ляльками, магічним свічадом, з усім вашим безглуздим причандаллям, за справжнього шахрая! Закоханого

Бальтазара, що базграє вірші, ви можете морочити, але зі мною у вас нічого не вийде! Я освічена людина і не визнаю жодних чудес!

— Вважайте мене, — сказав Проспер Альпанус, засміявшись голосніше й щиріше, ніж від нього можна було сподіватися, — вважайте мене за кого хочете. Але хоч я й не справжній чарівник, проте знаю деякі гарні штуки.

— З Віглебової* «Магії» або з якоїсь іншої?! — вигукнув Фабіан. — Ну куди вам до нашого професора Моша Терпіна, ви з ним не зрівняєтеся, бо він чесний чоловік і завжди показує нам, що все відбувається природно, він не оточує себе таємничим причандаллям, як ви, пане докторе. Ну, а тепер моє вам шанування!

— Ну, — сказав доктор, — невже ж ви так розгнівані й підете від мене?

І він погладив кілька разів Фабіанові руки від плеча до зап'ястків, аж тому стало якось прикро й він збентежено скрикнув:

— Що ви робите, пане докторе?

— Ну, йдіть уже собі, панове, — сказав доктор. — Ви, пане Бальтазаре, сподіваюся, незабаром прийдете до мене. Ми зарадимо вашій біді!

— Ви не дістанете ані шеляга на чай, мій друже! — гукнув Фабіан до золотавого швейцара і схопив його за жабо. Але той знову не сказав нічого, лише квіркнув і вдруге дзьобнув Фабіана в палець.

— Тварюко! — скрикнув Фабіан і вибіг із будинку.

*Віглеб Йоганн-Християн (1732–1800) — німецький хімік, автор книги «Уроки з природної магії».

Обидві жаби негайно з'явилися знову й чемно відпровадили друзів до самої ґратчастої брами, яка, глухо загуркотівши, відчинилася, потім зачинилася за ними.

— Я не розумію, — сказав Бальтазар, ідучи дорогою позад Фабіана, — зовсім не розумію, брате, що це за дивацький сурдут сьогодні на тобі, з такими страшенно довгими полами та коротесенькими рукавами.

Фабіан здивовано помітив, що його коротенький сурдут ззаду подовшав аж до самої землі, зате рукави збіглися аж до ліктів.

— Сто кіп чортів, що ж це таке? — вигукнув він і почав натягувати та обсмикувати рукави.

Спершу було ще сяк-так, але щойно вони перейшли міську браму, рукави, хоч як він їх обсмикував та натягував, підскочили знову аж до самих плечей, оголивши Фабіанові руки, а ззаду волочився шлейф, що чимраз довшав. Усі зустрічні зупинялися й мало не лопали з реготу, а діглахи цілими юрмами бігли за ним, радісно галасуючи, глузували з довгої ряси, смикали і рвали її з усіх боків. А коли Фабіан наважився знову оглянутися, то побачив, що шлейф не тільки не вкоротився, а став іще довший. І дедалі несамовитішими ставали регіт, крик, глузи, аж поки нарешті Фабіан, мало не збожеволівши, не вскочив у якийсь дім. Тієї ж миті зник і шлейф.

Бальтазар не мав часу довго чудуватися з Фабіанових дивних чарів, бо референдарій Пульхер, запопавши його, потягнув якнайдалі в провулок і сказав:

— Чого ж ти й досі не втік, чого прилюдно вештаєшся, коли за тобою женуться з наказом про арешт?

— А що таке? Про що ти говориш? — запитав украй здивований Бальтазар.

— Так далеко, — вів далі референдарій, — так

далеко завели тебе шалені ревності, що ти порушив приватне право, вдерся в дім Моша Терпіна, напав на Цинобра коло його нареченої і мало не до смерті налупцював потворного курдупля!

— Схаменися! — закричав Бальтазар. — Та ж мене цілий день не було в Керепесі, це ж нахабна брехня!

— О, тихше, тихше! — мовив Пульхер. — Лише Фабіанова безглузда витівка, отой його шлейф урятує тебе, і ніхто не зверне тепер на тебе уваги! Тікай хутчіш від ганебного арешту, а все інше ми вже якось уладнаємо. Тобі тепер не можна з'являтися вдома. Дай мені ключі, я перешлю тобі все. Швидше йди до Гох-Якобсгайма!

І референдарій потяг Бальтазара безлюдними провулками за браму в село Гох-Якобсгайм, де знаменитий учений Птоломеус Філадельфус писав свою надзвичайну книжку про невідоме плем'я студентів.

Як таємний радця в особливих справах Цинобер причісувався у своєму саду та приймав росяну ванну. Орден Зелено-плямистого Тигра. Щаслива вигадка театрального кравця. Як панна Рожжа-Гожжа облилася кавою, а Проспер Альпанус запевнив її у своїй приязні

Професор Мош Терпін аж плакав з утіхи.

— Чи міг я, — казав він сам до себе, — чи міг я сподіватися більшого щастя, як те, що шановний таємний радця прийшов до мене в дім ще студентом? Він одружитья з моєю донькою і буде моїм зятем. Через нього я доскочу ласки в найсвітлішого князя Барсануфа й піднімуся драбиною, якою піднімається і мій чудовий Цинобрик. Щоправда, я й сам часом не збагну, як це така дівчина, як моя Кандида, могла до нестями закохатися в недоростка. Бо звичайно жінки звертають увагу більше на гарну зовнішність, аніж на особливі духовні якості, а я іноді як придивлюся до цього радці в особливих справах, то мені здається, що його не можна назвати дуже гарним, він навіть... bossu*... цс-с, цс-с, цс-с... бо й стіни мають вуха. Він же князів улюбленець, весь час підійматиметься вгору, до того ж — мій зять!

Мош Терпін казав правду. Кандида виявляла надзвичайну прихильність до курдупля, і коли дехто з тих, на кого Цинобер не міг наслати мани, натякав їй, що

*Горбатий (франц.).

таємний радця в особливих справах шкідлива, бридка потвора та й годі, вона миттю звертала розмову на чудові кучері, якими наділила його природа.

Але на її слова ніхто не посміхався так глузливо, як референдарій Пульхер.

Він ходив назирці за Цинобром, а допомагав йому таємний секретар Адріан, той самий молодик, який через Циноброві чари мало не позбувся місця в канцелярії міністерства і знову повернув собі князеву прихильність лише тим, що здобув для нього чудовий засіб виводити плями.

Таємний радця в особливих справах жив у прегарному будинку зі ще кращим садом, посеред якого була галявина, оточена густими кущами, де квітли чудові троянди. Люди помітили, що Цинобер через кожні дев'ять днів тихенько вставав на світанку, хоч як йому було важко, сам, без служника, зодягався, спускався в сад і зникав у кущах, які оточували галявинку.

Пульхер і Адріан, відчуваючи якусь таємницю і довідавшись від Цинобрового камердинера, якої ночі Цинобер мав піти на галявину, наважилися перелізти через садовий мур та сховатися в кущах.

Ледве почало світати, як вони побачили малого, що плентався, пирхаючи та чхаючи, бо він ішов посеред грядки й росяні стебла та віти били його по носі.

Коли він прийшов на моріжок із трояндами, від кущів повіяло солодким духом і троянди запахли ще дужче. Якась прекрасна жінка в серпанку, з крильми за плечима, спустилася додолу, сіла на гарний стілець, що стояв серед трояндових кущів, і, тихо промовивши: «Іди, моя люба дитино», взяла Цинобра на руки й почала розчісувати золотим гребінцем його довгі кучері, що спадали йому аж на спину. Малому,

певне, було дуже приємно, бо він блимав оченятами, витягав ніжки й вурчав та муркотів, наче кіт. Так тривало, мабуть, хвилин п'ять, потім чарівниця ще раз провела пальцем уздовж його тім'я, і Пульхер та Адріан помітили на голові в Цинобра вузьку блискучу, як вогонь, смугу. Тоді жінка сказала:

— Ну, прощай, мій любий хлопчику! Будь розумний, який тільки зможеш!

Малий сказав:

— Бувайте, матусю, я й так розумний, вам нема чого казати це щоразу.

Жінка помалу знялась і зникла в повітрі.

Пульхер і Адріан отетеріли з подиву. Коли Цинобер хотів уже йти, вони вискочили з кущів і крикнули:

— Доброго ранку, пане таємний радцю в особливих справах! О, як же вас гарно причесали!

Цинобер озирнувся і, побачивши Пульхера, хотів швидше втекти. А що був незграбний і слабкий у ногах, то спіткнувся, впав у високу траву, аж стебла зімкнулися над ним, і опинився в росяній ванні. Пульхер підскочив до нього й поміг встати на ноги, але Цинобер прохрипів:

— Як це ви, добродію, попали в мій сад? Забирайтеся звідсіля геть до всіх чортів!

Він схопився й гайнув щосили додому.

Пульхер написав Бальтазарові про цю дивовижну пригоду й пообіцяв подвоїти свою пильність.

Цинобра, певне, вельми засмутило те, що з ним трапилося. Він звелів покласти себе в постіль і так охкав та стогнав, що чутка про його раптову хворість дійшла скоро до міністра Мондшайна й до князя Барсануфа. Князь Барсануф негайно послав свого лейб-медика до маленького улюбленця.

— Найшановніший таємний радцю, — сказав лейб-медик, намацавши пульс, — ви не шкодуєте себе для вітчизни... Пильна праця поклала вас у постіль, постійні напружені думки спричинилися до невимовних страждань, які ви, мабуть, тепер відчуваєте. Ви зблідли, змарніли, а ваша дорога голівка аж пашить! Ой, ой! Хоч би не було запалення мозку! Невже ви, дбаючи про добро держави, довели себе до такого? Аж подумати страшно! А стривайте лишень!

Лейб-медик, мабуть, помітив ту саму червону смугу на Цинобровій голові, яку відкрили Пульхер та Адріан. Зробивши кілька магнетичних рухів звіддалік і подмухавши з усіх боків на хворого, який у відповідь нявчав та скавчав, лейб-медик хотів погладити його по голові й ненароком торкнувся тієї смуги. Цинобер аж підстрибнув, знавіснівши з люті, і маленькою кощавою рукою дав такого ляпаса лейб-медикові, який саме нахилився до нього, що аж луна пішла по кімнаті.

— Чого вам треба від мене?! — заверещав Цинобер. — Чого вам треба від мене, що ви дряпаєтесь у моїй голові? Я зовсім не хворий, я здоровий, цілком здоровий, я зараз устану й піду в міністерство на конференцію. Геть звідси до біса!

Лейб-медик, украй переляканий, квапливо пішов від нього. А коли він розповів князеві Барсануфу про свою пригоду, той захоплено вигукнув:

— Яка старанність на державній службі! Яка гідність, яка величність у поведінці! Що за людина той Цинобер!

— Мій найкращий таємний радцю! — сказав міністр Претекстатус фон Мондшайн до малого Цинобра. — Як добре, що ви, на хворість свою не зважаючи, при-

йшли на конференцію! Я тут склав записку з приводу какатуського двору — *с а м* склав, і прошу *в а с* доповісти князеві, бо у вашій натхненній доповіді вона виграє, і князь тоді визнає мене її автором.

Записку, що нею хотів здобути собі славу міністр, склав, проте, не хто інший, як Адріан.

І міністр пішов із курдуплом до князя.

Цинобер витяг із кишені записку, яку йому дав міністр, і почав читати. А що з його читання нічого не виходило і він тільки невиразно мимрив і плів усяку нісенітницю, то міністр узяв у нього папірця й почав читати сам.

Князь був, мабуть, страшенно захоплений і виявляв своє задоволення, щоразу вигукуючи:

— Прекрасно! Добре сказано! Чудово! Знаменито!

Як тільки міністр закінчив, князь підійшов до малого Цинобра, високо підняв його, притиснув до своїх грудей, якраз там, де в нього (в князя) сяяла велика зірка Зелено-плямистого Тигра, і, затинаючись та схлипуючи, бо сльози аж лилися йому з очей, промовив:

— Ні, яка людина! Який талант! Яка старанність, яка любов! Яке самозречення! — Потім додав, опанувавши себе: — Цинобре! Я призначаю вас своїм міністром! Будьте вірний і відданий вітчизні. Будьте чесним слугою Барсануфа, який любитиме вас і шануватиме. — Тоді незадоволено звернувся до міністра: — Я бачу, любий бароне фон Мондшайне, що від деякого часу ви почали занепадати на силі. Відпочинок у маєтках буде на користь вашому здоров'ю. Прощайте!

Міністр фон Мондшайн пішов, буркнувши крізь зуби щось невиразне й люто позирнувши на Цинобра,

який за своїм звичаєм сперся ззаду на паличку і, ставши навшпиньки, гордо й нахабно поглядав навкруги.

— Я повинен, — сказав князь, — я повинен, мій любий Цинобре, відзначити вас відповідно до ваших високих заслуг. Отож прийміть із моїх рук орден Зелено-плямистого Тигра!

І князь захотів негайно ж повісити йому орденську стрічку, яку звелів камердинерові принести, та вона ніяк не лягала на Цинобрів горб — то непристойно спадала донизу, то так само непристойно повзла догори.

Князь у таких справах, як і в усіх інших, що торкалися добробуту держави, був вельми принциповий. Орден Зелено-плямистого Тигра мав висіти між стегноювою кісткою і куприком на три шістнадцятих дюйма вище від останнього. Але повісити його саме там ніяк не вдавалося.

Марно старалися камердинер, три пажі, сам князь — клята стрічка сповзала то туди, то сюди, аж Цинобер почав невдоволено квакати:

— Чого ви зняли таку веремію круг мене? Киньте цю дурну цяцьку, нехай висить як хоче. Я ж тепер міністр, міністром і залишусь.

— Нащо ж, — вигукнув тоді розгнівано князь, — нащо ж тоді я маю орденську раду, коли з приводу стрічок існують такі безглузді правила, що цілком суперечать моїй волі? Потерпіть, мій любий міністре Цинобре, скоро все зміниться!

З наказу князя зібралась орденська рада, до якої додали ще двох філософів та одного природознавця, що недавно вернувся з Північного полюса. Рада мала обміркувати, як найкраще приладнати стрічку Зелено-

плямистого Тигра міністрові Цинобру. Щоб на таке важливе питання раді вистачило сили, усім її членам наказано вісім днів перед засіданням нічого не думати. А щоб той наказ виконати і водночас не занегаювати державної служби, їм належало робити рахунки. Вулиці перед палацом, де мало відбутися засідання орденської ради, філософів та природознавця, були встелені товстим шаром соломи, щоб не гуркотіли підводи й не заважали мудрим мужам. Заборонили також поблизу палацу бити в барабани, грати на музичних інструментах, ба навіть голосно розмовляти. У самому палаці всі ходили на товстих повстяних підшвах і спілкувалися на мигах.

Цілісіньких сім діб з раннього ранку до пізнього вечора тривало засідання, але кінця йому не було видно.

Князеві урвався терпець, він раз по раз слав до них накази, що повинні ж вони, хай йому сто чортів, дійти нарешті якогось висновку. Та нічого не допомагало.

Природознавець як тільки міг досліджував Циноброву природу, зміряв ширину й висоту горба на спині і дав орденській раді найдокладніші обрахунки. Він, власне, й запропонував нарешті покликати на засідання ще й театрального кравця.

Хоч яка дивна була ця пропозиція, але в тому страху й скруті, в якому всі вони перебували, її прийняли одноголосно.

Театральний кравець, добродій Кес, був дуже спритний і хитрий чоловік. Як тільки йому розповіли про скруту, він переглянув природознавцеві обрахунки і вмить придумав, як найкраще почепити орденську стрічку. А саме: на груди й на спину пришити певну кількість гудзиків і застібати на них стрічку.

Усе владналося якнайліпше.

Князь був захоплений і схвалив постанову орденської ради: запровадити кілька ступенів ордена Зеленоплямистого Тигра залежно від кількості гудзиків, з якими його даватимуть. Наприклад, орден Зеленоплямистого Тигра з двома гудзиками, з трьома гудзиками і т. ін. Міністр Цинобер отримав особливу нагороду, якої ніхто інший не смів домагатися: орден із двадцятьма діамантовими гудзиками, бо саме двадцять гудзиків і треба було до чудернацької його постави.

Кравець Кес отримав орден Зеленоплямистого Тигра з двома гудзиками, але, незважаючи на його мудру вигадку, князь мав його за поганого кравця і не хотів одягатися в нього. А все ж призначив дійсним таємним князівським грескостюмером.

З вікна своєї вілли доктор Альпанус замислено дивився в парк. Цілісіньку ніч він тільки те й робив, що складав Бальтазарів гороскоп, а разом довідався дещо й про малого Цинобра. Та найважливішим видалось йому те, що трапилося з малюком у саду, коли його застукали там Пульхер з Адріаном. Проспер Альпанус хотів саме погукати своїх однорогів, щоб вони запрягались у мушлю їхати в Гох-Якобсгайм, коли раптом заторохтіла якась карета й зупинилася перед ґратчастою брамою парку. Служник доповів, що з ним бажає поговорити панна фон Рожа-Гожа.

— Ласкаво прошу, — сказав Проспер Альпанус, і дама ввійшла до кімнати.

Вона була в довгій чорній сукні, обличчя її, мов у тих матрон, ховав серпанок. Проспер Альпанус, охоплений

дивним передчуттям, узяв свій ціпок і спрямував блискучий промінь наголовка на даму. І враз навколо неї немов би замиготіла блискавка, і панна в її сяйві постала в легкім білім убранні, з блискучими прозорими крильми за спиною, з білими й червоними трояндами в косах.

— Еге! — прошепотів Проспер і сховав ціпок під шлейфом.

Тієї ж миті дама знов постала перед ним у тому вбранні, що прийшла.

Проспер Альпанус чемно запросив її сідати. Панна фон Рожа-Гожа сказала, що вже давно мала намір відвідати пана доктора в його домі за містом, щоб познайомитися з тим, хто у всіх навколо зажив слави вельми талановитого, доброчинного мудреця. Напевне, він не відмовить їй у проханні й погодиться взяти під свій лікарський нагляд недалечко звідсіль розташований притулок для шляхетних дівчат, де старі дами частенько хворіють і не мають жодної допомоги. Проспер Альпанус чемно відповів, що хоч і давно вже залишив практику, але, як виняток, згоден відвідувати притулок, якщо буде потреба, а потім запитав, чи сама вона, панна фон Рожа-Гожа, не скаржиться часом на яку-небудь хворість. Панна запевнила, що ні, тільки часом їй крутить у суглобах, як вона змерзне вранці надворі, але тепер цілком здорова. І далі розпочала якусь байдужу розмову. Проспер запитав, чи не вип'є вона філіжанку кави, бо до обіду далеко. Рожа-Гожа відповіла, що патронки ніколи від кави не відмовляються. Принесли каву, та хоч скільки Проспер її наливав, філіжанки залишалися порожні. Байдуже, що кава аж через вінця лилася з кавника.

— Е, — усміхнувся Проспер Альпанус, — якась злюща кава! Будьте ласкаві, моя люба панно, може, вам пощастить налити?

— Залюбки, — відповіла панна і взяла кавник.

Та хоч кави з кавника не вилилось і краплі, філіжанки ставали все повніші й повніші, і кава полилася через вінця на стіл, патронці на сукню. Вона швиденько відставила кавник — і кава зникла без сліду. Обоє, Проспер Альпанус і патронка, мовчки і якось дивно з хвилину дивились одне на одного.

— Ви, здається, — почала панна, — ви, здається, пане докторе, читали якусь цікаву книжку, коли я увійшла?

— Таки й справді, — відповів доктор, — у цій книжці пишеться про найдивовижніші речі.

Він хотів розгорнути маленьку книжку в позолоченій оправі, що лежала перед ним на столі, але марно — вона, ляснувши, шоразу згорталася знову.

— Отакої, — сказав Проспер Альпанус. — А чи не спробуєте часом ви, моя шановна панно, дати раду цій свавільній книжці?

І він подав їй книжку. Але щойно панна торкнулася до неї, як книжка сама розгорнулася, аркуші розсипалися, побільшали й зашурхотіли по всій кімнаті.

Панна злякано відсахнулася. Тоді доктор згорнув книгу — і всі аркуші зникли.

— Однак, — мовив Проспер Альпанус, лагідно усміхаючись, і підвівся з місця, — однак, моя шановна, ласкава панно, навіщо нам гайнувати час на такі жалюгідні штуки? Адже те, що ми зараз робимо, — звичайнісінькі забави за столом, краще перейдімо до поважніших речей.

— Мені вже треба йти! — крикнула панна і підвелася.

— Е, ні, — сказав Проспер Альпанус, — так легко ви не підете без мого дозволу, бо, шановна добродійко, мушу вам сказати, що ви тепер цілком у моїй владі.

— У вашій владі?! — гнівно вигукнула панна. — У вашій владі, пане докторе? Безглузда похвальба!

І вона розгорнула своє шовкове вбрання та й знялася під стелю чудовим чорним метеликом. А доктор Альпанус у ту ж мить задзиччав і забринів слідом за нею дебелим жуком-рогачем. Цілком знеможений, метелик спустився на підлогу й перекинувся маленькою мишкою. Але жук-рогач стрибнув за нею сірим котом. Мишка знялася знову блискучим колібрі, тоді навколо дому загуділи якісь дивні голоси й різні чудернацькі комахи з'явилися і задзиччали в повітрі, а разом з ними дивне лісове птаство, золота мережа завісила вікна. Цим разом фея Рожа-Гожа-Зеленава з'явилася у всій своїй пишноті та величі, в осяйному білому вбранні, підперезана блискучим діамантовим поясом, з білими й червоними трояндами в чорних косах, і стала посеред кімнати. А перед нею — маг у золотом гаптованій мантиї, з блискучою короною на голові, тримаючи в руці ціпок із вогненно-променистим наголовком.

Рожа-Гожа-Зеленава ступила до мага, але раптом з її кіс упав золотий гребінець і розбився, наче скляний, на мармуровій підлозі.

— Горе мені! Горе мені! — скрикнула фея.

І раптом вони знову опинилися за столом, патронка фон Рожа-Гожа у довгій чорній сукні, а супроти неї доктор Проспер Альпанус.

— Я гадаю, — мовив спокійно Проспер Альпанус, наливаючи в китайські філіжанки без усяких пере-

шкод чудесну гарячу каву мокко, — я гадаю, моя вельмишановна панно, що ми вже тепер досить знаємо одне одного. Мені дуже шкода, що ваш прекрасний гребінець розбився на моїй твердій підлозі.

— Я сама винна, — сказала панна, попиваючи із задоволенням каву, — що не допильнувала. На цій підлозі треба обережним бути, щоб чого не кинути, бо, коли я не помиляюся, це каміння вкрите чудодійними ієрогліфами, які іншим можуть видатися тільки мармуровими жилками.

— То все лиш використані талісмани, моя шановна, лиш використані талісмани, і більш нічого.

— Але ж, дорогий докторе, — запитала панна, — як же могло статися, що ми з вами досі не були знайомі, що й досі наші дороги ніде не перетнулися?

— Різне виховання, шановна панно, — відповів Проспер Альпанус, — різне виховання, на жаль, цьому причина. Тимчасом, як ви, надіями сповнена дівчина, у Джинністані могли цілком покластися на свою багату натуру, на свій щасливий геній, я, сіромашний студент, замкнутий у пірамідах, слухав лекції у професора Зороастра*, в такого собі старого шкарбана, який, проте, страшенно багато знав. За часів панування достойного князя Деметрія я оселився в цій маленькій чудовій країні.

— Як, — здивувалася панна, — і вас не вигнали, коли князь Пафнутій запроваджував освіту?

— Авжеж, ні, — відповів Проспер, — мені, навпаки, пощастило цілком заховати своє власне Я, бо що

*Зороастр (Заратустра, 7–6 ст. до н.е.) — легендарний пророк і реформатор стародавньої іранської релігії, укладач священної книги іранських народів — Авести.

стосується освітніх справ, я намагався виявити особливі знання в різних писаннях, які я тоді поширював. Я там доводив, що без князевої волі не може бути ні грому, ні блискавки, що ми гарну годину чи добрий урожай маємо завдячувати тільки старанню князя та його шляхти, бо вони десь там, у залах, дуже мудро на засіданнях радять раду, тимчасом як простий народ у полі на ріллі лише оре та сіє. Князь Пафнутій призначив мене тоді таємним верховним президентом освіти — я ту посаду разом зі своєю машкарою скинув, як важкий тягар, коли минула буря. Потай я робив користь, скільки міг. Себто таку, яку *ми з вами*, шановна панно, маємо за користь. Чи відомо вам, добродійко, що це я вас попередив про навалу освітньої поліції, що *мені* ви завдячуєте тими приємними штуками, які ви щойно показували? О Боже мій! Дорога панно, погляньте-но тільки в це вікно! Невже ж ви не впізнаєте того парку, де так часто й так весело гуляли і розмовляли з приятними духами, що мешкали в кушах, квітах, струмках? Цей парк я врятував своїм знанням. Він лишився такий самий, як і за часів Деметрія. Князь Барсануф, дякувати Богові, не так переймається чародійством, він ласкавий володар і дає кожному волю — хай чарує скільки хоче, аби тільки непомітно, та щоб податки добре платили. Отож я й живу тут, як і ви, люба панно, у своїм притулку, щасливо та безтурботно!

— Докторе! — вигукнула панна, і сльози покотилися їй з очей. — Докторе, що ви кажете, яка новина! Так, я впізнаю цей гай, де я зазнала блаженної втіхи! Докторе, ви найшляхетніша людина, яка я вдячна вам! Чого ж ви так жорстоко переслідуєте мого вихованця?

— Ви, моя люба панно, — відповів на це доктор, — ви піддалися своїй природженій доброті і гайнуєте свій хист на нічому. Цинобер є й буде, незважаючи на вашу ласкаву допомогу, малим потворним негідником, який тепер, коли розбився ваш золотий гребінець, відданий цілком у мої руки.

— Змилуйтеся над ним, докторе, — благала панна.

— А подивіться-но, будь ласка, сюди, — сказав Проспер, показуючи їй Бальтазарів гороскоп, який він склав.

Панна глянула й жалібно скрикнула:

— Ну, коли така справа, то я мушу поступитися перед вищою силою. Бідний Цинобер!

— Признайтеся, шановна панно, — сказав доктор, усміхаючись, — признайтеся, що жінки часом дуже легко піддаються дивацтвам: безоглядно задовольняючи якусь примху, яка зродилася в одну мить, вони не зважають на страждання, що їх завдають іншим. Цинобер мусить прийняти кару, але він ще доскочить і незаслуженої шани. Цим я віддаю належне вашій силі, вашій доброті, вашим чеснотам, моя дорога, найласкавіша панно.

— Ви чудова, прекрасна людина! — вигукнула панна. — Будьте моїм приятелем!

— Назавжди, — відповів доктор. — Моя приязнь, моя щира прихильність до вас, люба фее, залишаться назавжди. Сміливо звертайтеся до мене в скруті і... пийте в мене каву, коли тільки вам заманеться.

— Бувайте здорові, мій найшановніший магу, ніколи не забуду вашої ласки, вашої кави! — промовила панна і, зворушена до глибини душі, підвелася, щоб попрощатися.

Коли Проспер Альпанус проводжав її аж до ґрат-

частої брами, кругом звучали найчудовіші, найпрекрасніші лісові голоси.

Перед брамою, замість феїної карети, стояла запряжена однорогами докторова кришталева мушля, позад якої золотий жук розгорнув свої блискучі крила. На козлах сидів золотий фазан і, тримаючи у дзьобі золоті віжки, поглядав розумними очима на панну.

І коли карета рушила через запахущий гай, сповнюючи його невимовно мелодійними звуками, патронка відчула себе так, ніби вона перелинула в щасливі часи свого давнього чарівного життя фей.

Як професор Мош Терпін у князівській винарні досліджував природу. «Muscetes Beelzebub». Розпач студента Бальтазара. Добрий вплив гарно устаткованої вілли на родинне щастя. Як Проспер Альпанус подарував Бальтазарові черепахову табакерку, а потім виїхав

Бальтазар, що ховався в селі Гох-Якобсгайм, отримав від референдарія Пульхера листа такого змісту:

«Справи наші, любий друже Бальтазарє, йдуть щораз гірше. Наш ворог, огидний Цинобер, — тепер уже міністр закордонних справ і отримав орден Зеленоплямистого Тигра з двадцятьма гудзиками. Він вискочив у князеві улюбленці й робить усе, що лиш йому заманеться. Професор Мош Терпін так напиндючився, що мало не лусне з дурної пихи. Через свого майбутнього зятя він отримав посаду генерал-директора всіх природничих справ у державі, що дає йому багато грошей та інших прибутків. Як генерал-директор природничих справ, він цензурує та ревізує сонячні й місячні затемнення, а також передбачення погоди в дозволених у державі календарях, надто ж досліджує природу в резиденції та її околицях. Будучи на такій посаді, він отримує з князівських лісів найрідкісніших птахів, найкращих звірів, а щоб дослідити їхню природу, велить засмажити їх і з'їдає. До того ж, він пише тепер, чи принаймні запевняє, що пише, трактат про те, чому вино має інший смак, ніж вода, та інакше впливає, і хоче присвятити цей трактат своєму зятеві. Цинобер поклопотався також,

щоб Мош Терпін увесь час міг студіювати цю тему в князівській винарні. Він простудіював уже таким чином півоксгофта* старого рейнського і кількадесят пляшок шампанського, а тепер узявся саме до бочки аліканте. Наглядач винарні руки ламає. Отак ведеться професорові. А він, як тобі відомо, найбільший ласун у світі і мав би справді райське життя, якби не мусив виїжджати раптово на село, коли градом виб'є поля, і пояснювати князівським орендарям, чому йде град, щоб ті бісові діти хоч трішки вхопили науки і в майбутньому стереглися такого лиха й не сміли щоразу з цієї причини вимагати пільг за оренду, бо самі винні.

Міністр ніяк не може забути прочухана, що дістав від тебе. Він заприсягся помститись. І тобі аж ніяк не можна тепер з'являтися в Керепесі. Та й мені також добре перепадає за те, що я підгледів, як дивно зачісувала його крилата дама. Поки Цинобер буде князевим улюбленцем, я, мабуть, на жодну пристойну посаду не зможу претендувати. Моя лиха доля завжди зводить мене з цією потворою, і то несподівано. А кожна зустріч стає для мене фатальною. Недавно міністр у повному параді, зі шпагою, зіркою та орденською стрічкою був у зоологічному кабінеті і, за своєю звичкою, спираючись на паличку, стояв і гойдався навшпиньки перед скляною шафою, де містилися вельми рідкісні американські мавпи. Чужинці, які оглядали кабінет, підійшли до шафи, і один із них, побачивши потворного курдупля, крикнув голосно: «Ой, яка гарна мавпочка, яка мила тваринка, окраса

*О к с г о ф т — бочка на дванадцяттеро відер.

всього кабінету! Ой, як же ця мавпочка зветься? З якого вона краю?» Тоді доглядач, торкнувшись Цинобрового плеча, сказав дуже поважно: «Еге ж, це прекрасний екземпляр, чудова бразилійська мавпа, так звана *mycetes Beelzebub, Simia Linnei, niger, barbatus, podiis caudaque apice brunneis**, тобто ревун». — «Добродію, — визвірився курдупель на доглядача, — ви що, схибнулися, чи, може, зовсім збожеволіли? Який я вам *Beelzebub caudaque*, який ревун! Я Цинобер, міністр Цинобер, кавалер ордена Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками!» Я стояв неподалік і, далєбі, не міг утриматися, вибухнув шаленим реготом. «А, і ви також тут, пане референдарію», — прорипів він до мене, і його відьмацькі очі спалахнули червоним блиском.

Бозна-як це сталося, але чужинці все ще вважали його за найкращу і найрідкіснішу мавпу, яку будь-коли бачили, і хотіли погодувати волоськими горіхами, що їх діставали з кишень. Цинобер з люті мало не луснув, дух йому захопило, ніжки відмовилися служити. Він покликав камердинера, і тому довелося на руках віднести його в карету.

Я навіть сам собі не можу пояснити, чому ця пригода дає мені проблизк надії. Це перша неприємність, що спіткала відьмака.

Стало напевне відомо, що недавно Цинобер вернувся вранці-рано із садка вельми розгублений. Крилата жінка, мабуть, не прийшла, бо зникли його прекрасні кучері. Чуб його кудлами спадав на плечі, аж князь

*Вельзевул, Ліннеєва мавпа Вельзевул, чорна, бородата, на ступнях і коло хвоста темно-червона (лат.).

Барсануф сказав: «Не занедбуйте так туалету, шановний міністре, я пришлю вам свого перукаря!» — на що Цинобер нібито дуже ввічливо відповів: коли, мовляв, той прийде, він звелить викинути його у вікно. «Велика душа! До вас і не підступишся», — сказав князь і гірко заплакав.

Прощай, любий Бальтазарє! Не втрачай надії і ховайся добре, щоб тебе не впіймали!»

У розпачі від того, що він вичитав у листі, Бальтазар кинувся в ліс, у саму гущавину, і почав голосно нарікати.

— Хіба можна жити, — казав він, — хіба можна жити, коли всяка надія пропала, коли всі зорі зайшли і темна-темнісінька ніч огортає мене, бідолашного? Нещаслива моя доле! Мене перемагає темна сила, що згубно вдерлась у моє життя! Чи не дурний я був, шукаючи рятунку в Проспера Альпануса, в того Проспера Альпануса, який мене самого звабив пекельними штуками і прогнав з Керепеса, бо прочуханку, яку я дав дзеркальному відбитку, він спрямував на спину самого Цинобра. Ох, Кандидо! Коли б я міг забути тебе, янголе! Та ба — ще могутніше, ще дужче, ніж будь-коли, горить у мені вогонь кохання! Всюди ввижається мені чарівна постать коханої, що з солодким усміхом тужно простягає до мене руки. Я ж бо знаю, ти кохаєш мене, мила, любя Кандидо, і через те я й повний такої безнадійної, смертельної туги, що не можу тебе врятувати від жахливих чарів, в які тебе спіймано. Зрадливий Проспере, чим я перед тобою завинив, що ти так жорстоко мене підманув?

Уже зовсім смеркло, усі лісові барви зблякли в сірій імлі. Аж раптом щось дивно блиснуло, немовби серед дерев та кущів зійшла вечірня зоря, і тисячі кома-

шок, задзижчавши й зашелестівши, знялись угору на своїх крильцях. Світляні золоті жуки шугали туди й сюди, а між ними пурхали різнобарвні метелики, розсіваючи навколо запахущий квітковий пилок. Шелест і гудіння переходили в ніжну, солодку музику, що втіхою лягала на Бальтазарову роз'ятрену душу. Над ним усе ясніше жевріло променисте світло. Він здивовано глянув угору й побачив Проспера Альпануса, що летів до нього на якійсь чудній комасі, трохи схожій на польового коника, розмальованого в найяскравіші барви.

Проспер Альпанус спустився до юнака й сів побіч нього, а тим часом коник полетів у кущі й приєднався до співу, що бринів по всьому лісі.

Доктор торкнувся до юнакового чола чудовою блискучою квіткою, яку держав у руці, і тієї ж миті серце Бальтазарове загорілося новою бадьорістю.

— Ти, Бальтазарє, — сказав Проспер Альпанус лагідним голосом, — вельми несправедливий до мене. Так страшно, зрадливо лаєш мене тепер, коли мені пощастило переважити чари, які руйнували твоє життя, коли я, аби тільки швидше тебе знайти, розрадити, сідаю на свого улюбленого стрибунця й лечу сюди з усім, що може послужити тобі на користь. Але немає нічого гіршого за муки кохання, ніщо не може зрівнятися з нетерпінням душі, що впала в розпач з кохання й туги. Тому я тобі прощаю, бо таке було й зі мною, коли я приблизно дві тисячі років тому закохався був в одну індійську принцесу на ім'я Бальзаміна і в розпачі вирвав бороду своєму найкращому приятелеві, чарівникові Лотосу, через що, як ти бачиш, і сам не ношу бороди, щоб і зі мною не сталося такого. Але докладно розповідати про це,

та ще й у такому місці, було б дуже недоречно, бо кожний закоханий хоче почути лише про *своє* кохання, тільки воно, мовляв, уваги варте, як і кожний поет хотів би слухати тільки *свої* вірші. Отож до справи! Знай же, що Цинобер — це жалюгідний каліка, син одної бідної селянки, і що зветься він, власне, малий Цахес. Тільки з пихи узяв він гучне ім'я Цинобер. Патронка фон Рожа-Гожа, чи, власне, славетна фея Рожабельверде, бо це саме вона й є, знайшла малу потвору на дорозі. Фея так думала: коли природа, немов мачуха, скривдила його, то вона нагородить малого дивним таємничим даром, завдяки якому все, що хтось доброго подумає, скаже чи зробить у його присутності, йтиме на його рахунок, ба навіть сам він у товаристві освічених, розумних, дотепних людей буде шанований як освічений, розумний, дотепний, і взагалі його матимуть за найкращого з тих, серед кого він перебуватиме.

Ці дивні чари сховані в трьох вогненно-блискучих волосках, що тягнуться через малюкове тім'я. Кожний дотик до тих волосків, як і взагалі до голови, для нього болючий, ба навіть згубний. Тому фея і зробила його чуб, з природи рідкий і кострубатий, густим та кучерявим, щоб він захищав малюкові голову, ховав червону смугу і зміцнював чари. Кожного дев'ятого дня фея сама зачісувала малюкові кучері магічним золотим гребінцем, і та зачіска зводила нанівець усі спроби знищити чари. Але гребінець той був знищений міцним талісманом, якого я зумів підсунути добрій феї, коли вона відвідала мене.

Тепер уся річ у тому, щоб вирвати ці вогнисто-червоні волоски, і Цинобер знову перетвориться на ніщо! Тобі, мій любий Бальтазарє, призначено

знищити ті чари. Ти сміливий, дужий, спритний. Ти виконаєш цю справу як належить. Візьми це маленьке відшліфоване скельце, підійди близько до малого Цинобра, хоч би де ти його зустрів, пильно подивися через це скельце на його голову і ясно побачиш, як три червоні волоски окремо від решти тягнуться через його голову. Схопи їх міцно, не зважай на пронизливий котячий вереск, який він зчинить, вирви разом усі три і там же на місці спали. Треба всі волоски вирвати разом і негайно їх спалити, а то вони можуть наробити ще всілякого лиха. Отож зверни особливу увагу на те, щоб спритно й міцно схопитися за волоски, і нападай на малого тоді, як десь поблизу горітиме вогонь або свічка.

— О Проспере Альпанусе, — вигукнув Бальтазар, — хіба ж я вартий такої доброти, такої шляхетності після свого недовір'я до вас! Тепер я глибоко в серці відчуваю, що моїм стражданням надходить край, що мені відкриваються золоті брами райського щастя.

— Я люблю, — повів далі Проспер Альпанус, — люблю юнаків, які так, як оце ти, Бальтазаре, в чистому серці своєму носять тугу й кохання і в грудях, у яких ще звучать акорди, що лунали в далекій країні, повній божественних див, — у моїй вітчизні. Щасливці, обдаровані цією внутрішньою музикою, — єдині, кого можна назвати поетами, хоча багатьох із них і лають за те, що вони беруть у руки перший-ліпший контрабас, починають будь-як грати і деренчання бідолашних струн під своїми кулаками вважають за чудову музику, яка бринить із глибини їхньої душі. Я знаю, мій любий Бальтазаре, тобі часом здається, ніби ти розумієш дзюркіт струмочків, шум дерев і ніби полум'яна вечірня зоря промовляє до

тебе словами! Атож, Бальтазар, у такі хвилини ти справді розумієш дивовижні голоси природи, бо в твоїй власній душі здійсмається божественний звук, що його зроджує чудова гармонія найпотаємніших глибин природи. Ти граєш на фортепіано, о поете, тож знаєш, що на кожний звук відгукуються споріднені йому звуки. Цей закон природи є щось більше, ніж просто порівняння. Так, о поете, ти набагато кращий, ніж про тебе думають ті, кому ти читав свої спроби, в яких намагався пером та чорнилом перекласти на папір внутрішню музику. Ті спроби ще не таке велике досягнення. Але в історичному стилі ти досяг чималого успіху, коли з прагматичною широтою й докладністю описав історію кохання солов'я до пурпурової рожі, свідком якої я був. Це дуже майстерний твір.

Проспер Альпанус замовк, а Бальтазар, вельми вражений, дивився на нього, широко розплющивши очі, й не знав, що сказати, бо вірша, якого він вважав за найфантастичніше з усіх своїх писань, Проспер зарахував до історичних спроб.

— Ти, мабуть, — повів далі Проспер Альпанус, і на його обличчі з'явилася лагідна усмішка, — ти, мабуть, дивиєшся з моїх слів. Можливо, багато дечого в мені видається тобі дивним. Але не забувай: на думку всіх розважних людей, я — особа, що має право виступати лише в казках, а ти знаєш, любий Бальтазар, що такі особи можуть чинити різні дивацтва й молоти різну нісенітницю, яка їм тільки спаде на думку, а надто тоді, коли за всім тим є щось таке, чого не можна заперечити. А тепер далі! Коли фея Рожабельверде так завзято допомагає потворному Циноброві, то ти, мій Бальтазар, цілком під

моїм захистом. Отож послухай, що я для тебе намислив зробити...

Чарівник Лотос учора навідався до мене й приніс мені тисячу привітів, але й стільки ж докорів від принцеси Бальзаміни, яка прокинулася зі сну і в чарівних звуках Чарта-Бгади, величної поеми, що була нашим першим коханням, тужно простягає до мене руки. І мій давній приятель міністр Юхі також привітно киває мені з Полярної зірки. Я повинен їхати в далеку-далеку Індію! Свій сільський маєток я покидаю, але не хочу там бачити іншого господаря, крім тебе. Завтра я йду в Керепес і накажу виготовити формальний дарчий запис, де назвуся твоїм дядьком. Коли Циноброві чари буде знищено, ти з'явишся до професора Моша Терпіна як власник чудового маєтку, чималого статку, посватаєш прекрасну Кандиду, і він з великою радістю дасть згоду на ваш шлюб. Але це ще не все! Коли ти переїдеш із Кандидою до мого маєтку, то щасливе подружнє життя буде тобі забезпечене. За прекрасними деревами в саду росте все, що потрібне в господарстві. Крім найчудовіших фруктів, ти побачиш там найкращу капусту і взагалі добірну смачну городину, якої не знайдеш ніде навколо. Твоя дружина матиме найперший салат, найпершу спаржу. Кухня так улаштована, що з горщиків ніколи нічого не збігає і жодна страва не пригорає, хоч би ти навіть і на цілу годину спізнився до столу. Килими, покриття на стільцях та канапах мають таку властивість, що навіть і найнезграбніші служники не зможуть їх заплямити, а так само не зможуть розбити ні порцеляни, ні скла, хоч як би намагалися, хоч би навіть кидали об найтвердішу підлогу. Нарешті, кожного разу, коли твоя дружина заходиться прати

білизна, на великій галявині за домом буде найкраща година, хоча б навколо і йшов дощ, гриміло та блискало. Одне слово, Бальтазар, там зроблено все, щоб ти міг біля своєї любої Кандиди спокійно й безтурботно втішатися домашнім щастям. А тепер мені час додому, щоб у товаристві свого приятеля Лотоса лаштуватися до скорого від'їзду. Прощай, мій Бальтазар!

Проспер свиснув раз, другий, десь близько задзижчав коник і підлетів до нього. Вправно загнуждавши його, Проспер скочив у сідло, але, вже трохи відлетівши, раптом затримався і вернувся до Бальтазара.

— Я мало не забув, — сказав він, — про твого товариша Фабіана. Тоді на мене найшов жартівливий настрій і я занадто суворо покарав його за негречність до мене. Ось йому табакерка, там є те, що його втішить.

І Проспер дав Бальтазарові маленьку, добре виглянсувану черепахову табакерку, яку той сховав у кишеню, так само, як і отриманий від Проспера маленький лорнет, що з його допомогою він мав знищити Циноброві чари.

Проспер Альпанус, зашурхотівши, пролетів через куші, в яких лісові звуки лунали все голосніше й мелодійніше.

Бальтазар повернувся назад до Гох-Якобсгайма, сповнений блаженства й захвату, з найсолодшими надіями в серці.

Як Фабіана через його довгі поли почали вважати за сектанта й ворохобника. Як князь Барсануф сховався за коминок і скасував посаду генерального директора в природничих справах. Втеча Цинобра з Терпінового дому. Як Мош Терпін хотів літати на метеликові та зробитися кайзером, але потім пішов спати

Рано-вранці, щойно почало світати, коли дороги й стежки були ще безлюдні, Бальтазар прокрався до Керепеса і негайно побіг до свого приятеля Фабіана.

Постукавши в двері, він почув кволий, ледь чутний голос:

— Зайдіть!

Блідий, змарнілий, не схожий на себе з журби та безнадії, Фабіан лежав у ліжку.

— Боже-світе, — вигукнув Бальтазар, — Боже-світе! Друже, що з тобою сталося?

— О брате, — відповів Фабіан уривчастим голосом, ледве підвівшись із постелі, — мені вже край, просто край. Прокляті чари, які, я добре знаю, наслав мстивий Проспер Альпанус, доводять мене до загибелі!

— Та невже? — запитав Бальтазар. — Чари, відьомська мана? Адже ти ні в що не вірив!

— Ох, — плаксиво забідкався Фабіан, — ох, тепер я вірю у все: і в чаклунів, і у відьом, і в гномів, і в водяників, і в русалок, і в короля пацюків, і в домовика-коренячка — у все, що хочеш. Кому ці штуки так допечуть, як мені, той повірить у все. Ти пригадуєш оту страшну халепу з моїм сурдутом, коли ми йшли від Проспера Альпануса? Ох, якби ж на цьому був

кінець! Але озирнись-но трохи, глянь, що робиться в моїй кімнаті!

Бальтазар оглянувся навкруги й побачив на всіх стінах безліч фраків, сурдутів, курток найрізноманітніших кольорів.

— Що це? — скрикнув він. — Ти, може, хочеш гендлювати цим крамом?

— Не глузуй хоч ти, — сказав Фабіан, — не глузуй, любий друже. Усю цю одіж я замовив у найславетніших кравців, сподіваючись, що нарешті позбудуся проклятого лиха, яке тяжить над моїм убранням, але де там! Досить мені одягнути сурдут, що лежить на мені як улитий, і через кілька хвилин дивись — рукави підскакують аж до плечей, а поли, як хвіст, тягнуться за мною ліктів на шість. У розпачі я замовив собі оцю кофту з довгими, як світ, рукавами, наче в блазня. Ну, думав, збіжаться рукави, розтягнуться поли, і все буде як слід. Та за кілька хвилин і з нею сталося достеменно те саме, що і з сурдутами! Уся майстерність, усі зусилля найліпших кравців не могли нічого вдіяти з проклятими чарами! Що з мене глузують, сміються, хоч би куди я пішов, тобі, мабуть, зрозуміло. Та скоро моя мимовільна впертість — бо я раз у раз з'являвся у цих проклятих сурдутах — спричинилася до іншого. То ще найменше лихо, що жінки лаяли мене за безмежну бундючність та брак смаку: мовляв, я, супроти всіх звичаїв, пишаюся голими руками, виставляю їх напоказ, вважаючи, мабуть, їх дуже гарними. А ось богослови — ті оголосили мене сектантом, сперечалися тільки, до якої секти я належу — до рукавістів чи довгополів, але погоджувалися на тому, що обидві секти дуже небезпечні, бо визнають цілковиту свободу волі й насмілюються думати,

що їм тільки заманеться. Дипломати вважали мене за небезпечного ворохобника. Вони запевняли, що я своїми довгими полами хочу викликати в народі незадоволення й непослух до влади, що я взагалі належу до таємного товариства, а його ознака — короткі рукави. Бо вже віддавна то тут, то там натрапляли на сліди короткорукавників, що їх так само слід боятись, як і єзуїтів, ба навіть більше, бо вони скрізь намагаються поширювати поезію, шкідливу для кожної держави, і сумніваються в тому, що князь непомильний. Одне слово, що день, то було гірше, аж поки мене не викликали до ректора. Я вже передбачав, яке лихо може статися, коли я піду в сурдуті, і тому з'явився в самій камізелці. Як же розгнівався ректор! Він подумав, що я хочу з нього посміятися, і накинувся на мене, сказав, аби я через тиждень з'явився до нього у звичайному пристойному сурдуті, інакше він без усякого жалю накаже мене виключити. Сьогодні термін закінчується! О, я нещасний! О проклятий Проспер Альпанус!

— Стривай! — скрикнув Бальтазар. — Стривай, любий друже Фабіане, не шельмуй так мого любого, дорогого дядька, що подарував мені маєток. Він і тобі зовсім не бажає зла, хоч і, треба таки визнати, жорстоко покарав тебе за твої кпини. Але я несу поміч! Він посилає тобі оцю табакерку, що покладе край твоїм стражданям.

Бальтазар витяг із кишені маленьку черепахову табакерку, яку отримав від Проспера Альпануса, і передав її невтішному Фабіанові.

— Що мені, — сказав той, — що мені допоможе ця дурна забавка? Який вплив може мати маленька черепахова табакерка на фасон мого сурдута?

— Цього я не знаю, — відповів Бальтазар, — але мій любий дядечко не може й не буде мене обдурювати, я йому цілком довіряю. А тому відчини табакерку, любий Фабіане, подивимося, що там є.

Фабіан так і зробив — і з табакерки випав чудово пошитий чорний фрак із найтоншого сукна. Обидва, і Фабіан, і Бальтазар, не могли стримати захоплення.

— О, я розумію вас, — радісно мовив Бальтазар, — о, я розумію вас, мій Проспере, мій дорогий дядечку! Цей фрак личитиме тобі, Фабіане, він зніме всі чари!

Фабіан без зайвих слів одягнув фрак, і як Бальтазар гадав, так воно й вийшло: фрак на ньому неначе влип, і про те, щоб рукави підскакували чи поли витягувалися, навіть мови не було.

Не тямлячи себе з радощів, Фабіан поклав зараз же піти до ректора й залагодити свої справи в новому фраківі, що так добре сидів на ньому.

Тепер Бальтазар докладно розповів своєму приятелю Фабіанові, яка в нього була розмова з Проспером Альпанусом і як той дав йому в руки засіб, щоб покласти край підлим витівкам потворного курдулля. Фабіан, який став цілком іншим, бо всі сумніви його розвіялися, вихваляв понад усяку міру Просперову шляхетність і пообіцяв, що й сам допомагатиме, як тільки може, боротися з чаклунською силою Цинобра.

Тієї миті Бальтазар побачив із вікна свого приятеля референдарія Пульхера, що, дуже засмучений, завертав за ріг. Фабіан, на Бальтазарове прохання, висунувся у вікно, помахав рукою й гукнув до референдарія, щоб той зараз же завітав до нього.

Ледве увійшовши, Пульхер вигукнув:

— Що це на тобі за чудовий фрак, любий Фабіане?

Але той лише сказав, що Бальтазар йому все пояснить, і помчав до ректора.

І коли Бальтазар докладно розповів референдарієві, що сталося, той сказав:

— Саме тепер і настав слухний час убити огидного виродка. Знай, що він сьогодні урочисто святкуватиме свої заручини з Кандидою, а пихатий Мош Терпін улаштовує велику учту, на яку запросив самого князя. Якраз на цій учті ми вскочимо в професорів дім і нападємо на курдупля. Світла там не бракуватиме, щоб негайно спалити осоружні волоски.

Друзі поговорили та умовилися між собою ще про деякі речі, коли прийшов і Фабіан, аж сяючи з радощів.

— Сила, — сказав він, — сила фрака, що з'явився з черепахової табакерки, чудово себе показала. Тількино я увійшов до ректора, як він приязно всміхнувся. «Ого, — сказав він, — ого! Я бачу, любий Фабіане, що ви таки звернули на правдивий шлях, кинули свої химери! Але для таких гарячих голів, як ваша, це й не диво. За релігійний фанатизм я ваших вчинків ніколи не вважав — швидше за хибно зрозумілий патріотизм, нахил до надзвичайного, запозичений з історій про стародавніх героїв. А оце я розумію, оце гарний, добре припасований фрак! Слава державі, слава світові, коли шляхетні юнаки носять такі прекрасні фраки з добре припасованими рукавами та полами! Будьте вірні, Фабіане, будьте вірні цій чесноті, цим думкам, бо з них народжується справжня геройська велич».

Ректор обійняв мене, і ясні сльози виступили йому в очах. Я й сам не відаю, як мені спало на думку витягти черепахову табакерку, з якої випав фрак і яку я тепер тримав у його кишені. «Дозвольте?» — сказав

ректор, склавши в пучку великий та вказівний пальці. Сам не знаючи, є там табака чи нема, я відчинив табакерку. Ректор засунув туди пальці, узяв понюх табаки, схопив мою руку, міцно її потис, і по його обличчю покотилися сльози. Він сказав, глибоко зворушений: «Шляхетний юначе! Яка чудова табака! Усе пробачено, все забуто, приходьте до мене сьогодні обідати!» Ось бачите, друзі, тепер моїм стражданням кінець, і коли нам пощастить сьогодні знищити Циноброві чари, а іншого й чекати не можна, то й ви будете щасливі.

В освітленій сотнею свічок залі стояв малий Цинобер у пурпурових гаптованих шатах, із великим ордемом Зелено-плямистого Тигра на двадцяти гудзиках, зі шпагою при боці й плюмажем під пахвою. Поруч із ним — мила Кандида, вбрана як наречена, сяючи юною вродою. Цинобер держав її руку, яку іноді цілував, огидно шкірячись та всміхаючись.

І щоразу Кандидині щоки заливав рум'янець, і вона дивилася на курдупля з найщирішим коханням. Видовисько було, дalebі, страшне, і тільки через засліплення, яке Цинобер наслав на всіх, ніхто нічого не помічав, не обурювався з його чаклунства, не схопив малого відьмака й не жбурнув у коминок. Навколо молодої пари на шанобливій відстані зібралися гості. Тільки князь Барсануф стояв біля Кандиди й кидав навколо значущі, ласкаві погляди, на які, до речі, ніхто не звертав особливої уваги, бо всі дивилися на молодих, не спускали очей з Цинобрових губ, що іноді мурмотіли незрозумілі слова, після яких гості кожного разу захоплено, тихо скрикували:

— Ах!

Настав час обмінюватися обручками. Мош Терпін ступив у коло з тацею, на якій блищали персні. Він відкашлявся, а Цинобер сп'явся навшпиньки, ледь дістаючи до ліктя нареченої. Усі стояли, напружено чекаючи, — аж раптом із сіней долинає якийсь гомін, двері до зали розчиняються навстіж, вскакує Бальтазар, а за ним Пульхер і Фабіан! Вони проштовхуються крізь коло...

— Що це таке, чого треба цим чужинцям?! — кричать усі разом.

Князь Барсануф перелякано репетує:

— Повстання! Заколот! Де варта?! — і ховається за коминак.

Мош Терпін упізнає Бальтазара, який проштовхався до самого Цинобра, й кричить:

— Пане студіозусе! Ви знавісніли? Чи зовсім збожеволіли? Як ви посміли вдертися сюди під час заручин? Люди! Панове! Слуги! Викиньте нахабу за двері!

Та Бальтазар, не звертаючи ні на що уваги, вже вихоплює Просперів лорнет і пильно дивиться крізь нього на Циноброву голову. Ніби від дотику електричного струму, Цинобер пронизливо нявчить, аж по всій залі йде луна. Кандида непритомна падає на стілець; тісне коло гостей розпадається. Бальтазар ясно бачить вогненно-блискуче пасемце волосся, підскакує до Цинобра, хапає його, а той відбрикується ніжками, відбивається, дряпається, кусається.

— Держіть, держіть його! — кричить Бальтазар.

Тоді Фабіан і Пульхер хапають виродка так, що він не може й поворухнутись, а Бальтазар, упевнено й обережно схопивши червоні волоски, миттю вириває їх з голови, підбігає до коминка, кидає у вогонь,

волоски тріскотять, розлягається страшений вибух, і всі немов прокидаються зі сну. А Цинобер, насилу підвівшись з підлоги, стоїть і лається, і свариться, і погрожує зараз же схопити й запакувати в найтемнішу темницю нахабних заколотників, що замірилися напасти на священну особу, першого міністра держави! Але всі лише питають одне в одного:

— Звідкіль узявся цей курдупель? Чого треба цій малій почварі?

А карлик і далі скаженіє, як навіжений, тупає ногами й кричить:

— Я міністр Цинобер... я міністр Цинобер... кавалер ордена Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками!

Усі вибухають шаленим реготом. Недоростка оточують чоловіки, піднімають і перекидають, ніби опуку. Орденські гудзики відлітають один за одним, він губить капелюха, шпагу, черевики. Князь Барсануф виходить із-за коминка й наближається до з'юрмлених гостей.

Карлик репетує до нього:

— Князю Барсануфе! Ваша ясновельможносте! Рятуйте свого міністра, свого улюбленця! Рятуйте! Рятуйте! Держава в небезпеці! Зелено-плямистий Тигр! Лихо! Лихо!

Князь кидає на карлика розлючений погляд і швидко йде до дверей. Мош Терпін заступає йому дорогу, князь хапає його за рукав, веде в куток і вичитує йому, гнівно блискаючи очима:

— І ви насмілилися своїм князеві, батькові вітчизни, влаштувати отут цю безглузду кумедію? Ви мене запросили на заручини своєї дочки з моїм достойним міністром Цинобром, а замість свого

міністра я бачу тут огидну потвору, на яку ви натягли пишний одяг! Ви знаєте, добродію, що це державна зрада, за неї слід було б вас суворо покарати, коли б ви не були заплішеним дурнем, якому місце в божевільні? Я відбираю у вас посаду генерального директора природничих справ і забороняю вам усі подальші студії в моїй винниці. Бувайте!

І він прожогом вискочив геть.

А Мош Терпін, тремтячи з люті, кинувся на карлика, схопив його за довгого кострубатого чуба й потяг до вікна.

— Геть звідси! Я тебе викину у вікно, мерзенний, паскудний виродку, що так безсоромно пошив мене в дурні й відібрав у мене найбільше щастя в житті!

Він уже хотів викинути малого у відчинене вікно, але доглядач зоологічного кабінету, що теж був на заручинах, блискавично підскочив і вихопив його з Терпінових рук.

— Стривайте! — скрикнув він. — Стривайте, пане професоре, не важтесь на князівську власність. Це не потвора, це *mucetes Beelzebub, simia Beelzebub*, що втік із музею.

— *Simia Beelzebub, simia Beelzebub!* — закричали гості з усіх боків і зареготали. Та коли доглядач узяв почвару на руки й пильно роздивився, він сердито крикнув:

— Що я бачу! Це ж не *simia Beelzebub*, це поганий, огидний домовик! Тьху!

І він кинув малого на середину зали. Під гучний глузливий регіт гостей курдупель дременув, рохкаючи й репетуючи, до дверей, униз сходами, і побіг чимдуж додому, не помічений навіть своїми слугами.

Тим часом, поки все це робилось у залі, Бальтазар

пішов до тієї кімнати, куди, як він довідався, віднесли непритомну Кандиду. Він упав їй до ніг, цілував їй руки, називав найніжнішими іменами. Аж ось вона, глибоко зітхнувши, прокинулась і, побачивши Бальтазара, радісно скрикнула:

— Нарешті, нарешті ти тут, мій любий Бальтазарє! Ах, я мало не вмерла з туги, з кохання! І все мені вчувалася пісня солов'я, від якої в пурпуровій рожі серце сходило кров'ю!

І вона розповіла, забувши про все навколо, як мучив її страшний сон, як їй здавалося, немов біля її серця лежить огидна потвора, що їй вона мусить подарувати своє кохання, бо інакше не може. Потвора так уміла перекинутися, що була схожа на Бальтазара. Правда, коли вона пильно думала про Бальтазара, то знала, що те чудовисько — не він, але знову ж не могла збагнути, чому саме їй здавалося, що вона мусить кохати потвору задля Бальтазара.

Бальтазар пояснив їй усе коротенько, щоб не заморочити її ще дужче, бо в неї й так у голові вже все переплуталося. А потім, як завжди буває в закоханих, вони почали освідчуватися, присягатись у вічному коханні й вірності. Вони обіймалися й палко пригорталися одне до одного, ніжно й радісно, безмежно щасливі в своєму коханні.

Увійшов Мош Терпін, ламаючи руки й лементуючи, а з ним Пульхер і Фабіан, які весь час, хоч і марно, заспокоювали його.

— Ні, — волав Мош Терпін, — ні, я тепер пропаща людина, я більше не генеральний директор природничих справ! Кінець моїм студіям у князівській винниці! Я трапив у неласку до самого князя! А я ж мав думку стати кавалером ордена Зелено-плямистого

Тигра з п'ятьма гудзиками — і все пропало! Що тепер скаже його вельможність шановний міністр Цинобер, коли почує, що я сплутав із ним якусь ганебну потвору *simia Beelzebub cauda prehensili**, чи як там її! О Боже, він зненавидить мене! Аліканте! Аліканте!

— Але ж, дорогий професоре, — втішали його друзі, — шановний генеральний директоре, опам'ятайтеся, адже тепер немає ніякого міністра Цинобра! Ви зовсім не помилилися, бо потворний курдупель, володіючи чаклунським даром, отриманим від феї Рожабельверде, так само ошукав вас, як і всіх!

І Бальтазар розповів від самого початку, як усе сталося. Професор слухав, слухав, поки Бальтазар не скінчив, і нарешті вигукнув:

— Чи я сплю, чи не сплю? Відьми... чаклуни... феї... магичні свічада... І я маю в це безглуздя вірити?

— Ох, любий пане професоре, — перебив його Фабіан, — коли б ви хоч трохи поносили фрак з короткими рукавами та довгими полами, як я носив, то ви так би у все повірили, що аж-аж!

— Еге ж, — сказав Мош Терпін, — еге ж, усе це воно так, еге ж, мене зачарував потворний чаклун... я вже більше не стою на ногах... я ширяю під стелею... Проспер Альпанус прийде до мене... я полечу на метеликові... мене причеше фея Рожабельверде... патронка Рожа-Гожа... і я стану міністром! Королем! Кайзером!

Він почав стрибати по кімнаті, кричати, радісно вигукувати, аж усі занепокоїлися, чи він, бува, не збожеволів, поки нарешті, цілком знесилений, він упав

*Мавпа Вельзевул із чіпким хвостом (лат.).

у крісло. Тоді підійшли до нього Кандида з Бальтазаром. Вони сказали йому, як щиро кохають одне одного, кохають понад усе, як вони одне без одного жити не можуть, і так зворушливо говорили, що Мош Терпін аж заплакав.

— Усе робіть, — сказав він схлипуючи, — усе, що хочете, робіть, дітки, одружуйтесь, кохайтесь, голодуйте вкупі, бо я не дам Кандиді ані гроша посагу.

— Щодо голодування, — сказав Бальтазар усміхаючись, — то я сподіваюся завтра переконати пана професора, що про таке ніколи не може бути й мови, бо дядько Проспер Альпанус уже давно потурбувався про мене.

— Переконуй, — сказав знесилено професор, — переконуй, любий сину, якщо зможеш, але завтра, бо інакше я збожеволію — голова мені трісне, коли я зараз же не ляжу спати!

Так він і зробив.

*Збентеження вірного камердинера.
Як стара Ліза зчинила бунт, а міністр Цинобер,
тікаючи, посковзнувся. У який дивний спосіб князів
лейб-медик з'ясував наглу смерть Циноброву.
Як зажурився князь Барсануф, як він їв цибулю
і як ніхто йому не міг заступити Цинобра*

Карета міністра Цинобра майже цілу ніч надаремне стояла біля Терпінового дому. Машталіра все запевняли, що міністра давно вже там немає. Але він не вірив, щоб його вельможність у дощ і в бурю пішки пішов додому. Та коли нарешті все світло погасили та всі двері позамикали, машталірові довелося-таки вернутися впорожні, але, приїхавши, він негайно збудив камердинера, запитав, чи вернувся міністр, і Христом-Богом просив пояснити, як таке могло статися.

— Його вельможність, — відповів камердинер нишком на вухо машталірові, — його вельможність прибули-таки вчора додому пізно ввечері, лягли спати й тепер спочивають. Та як, мій друже, прибули! Я вам усе розповім, але тримайте язика на припоні, бо я пропав, коли його вельможність довідаються, що то я був на темних сходах. Тоді кінець моїй службі, бо його вельможність хоч і маленької статури, проте вдачі надзвичайно запальної, легко гніваються і в гніві самі себе не пам'ятають. Ось хоч би вчора нікчемну мишу, що насмілилася перебігти спальнею його вельможності, геть покололи шпагою. То слухайте! Смерком уже накинув я свого плащика й хотів був

тихесенько гайнути в шинок пограти трішки в кості, аж раптом на сходах щось лізе мені назустріч, хропе, сопе і в темряві шмиг мені поміж ногами, падає на підлогу, підводиться, нявчить по-котячому, а потім рохкає — о Боже, добрий чоловіче, не розпускайте язика, а то я пропав, підійдіть-но трохи ближче, ну от, рохкає, як його вельможність мають звичку рохкати, коли кухар пересмажить печеню або коли їм не поведеться у державних справах.

Останні слова камердинер прошептав машталірові на саме вухо, затуливши рота рукою.

Машталір відсахнувся, недовіжливо скривив обличчя й сказав:

— Не може бути!

— Так, — повів далі камердинер, — то напевне їхня вельможність на сходах прошмигнули мені поміж ногами. Я добре чув, як вони грюкали стільцями й відчиняли одні за одними двері, поки не дійшли до своєї спальні. Я не наважився піти за ними, але за кілька годин підкрався до дверей і прислухався. А там його вельможність хрупуть собі зовсім так, як завжди по великих справах. «Багато в небі й на землі такого, що нашій філософії й не снилось», — казав колись у театрі один меланхолійний принц, весь у чорному, що дуже боявся другого, який весь у сірому картонному коробі походжав перед ним. Чоловіче! Учора напевне сталося щось надзвичайне, і воно пригнало їхню вельможність додому. Адже вчора князь був у професора! Можливо, говорячи про те, про се, він натякнув на якусь приємну реформочку — і ось тобі на, міністр уже квапиться з заручин додому й сідає до праці державі на користь. Я зразу здогадався про це з того, як він хропе. Еге ж, має статися щось велике,

вирішальне. Ось побачите! Може, нам знову, швидко чи не швидко, доведеться запускати коси! Але ходімо, дорогий друже, під двері спальні і, як вірні слуги, послухаємо, чи їхня вельможність і досі в постелі снують свої глибокі думки.

Камердинер і машталір підкралися до дверей і прислухались.

Цинобер хропів, вигравав, свистів у найхимерніший спосіб. Челядники стояли в боязкій шанобі, аж на решті глибоко зворушений камердинер сказав:

— Яка ж велика людина наш мостивий пан міністр!

Та рано-вранці внизу в міністровім домі зчинився гвалт. Якась стара селянка, зодягнута в жалюгідну, давно вилинялу святкову сукню, пропхалася в дім і напосілася на швейцара, щоб той негайно пустив її до синочка, до малого Цахеса. Швейцар їй зауважив, що тут живе його вельможність пан міністр фон Цинобер, кавалер ордена Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками, а серед служників нема жодного, хто звався б малий Цахес. Але жінка, немов збожеволівши з радощів, закричала, що пан міністр Цинобер з двадцятьма гудзиками і є її коханий синочок, малий Цахес. На її репетування, на голосну лайку швейцара збіглися всі в домі, і гомін ставав дедалі дужчий та грізніший. Коли камердинер зійшов униз, аби розігнати челядь, що так нахабно порушує зранку спокій його вельможності, то жінку, яку всі вважали за божевільну, уже виштовхали з будинку.

Жінка сіла на кам'яних сходах будинку з другого боку вулиці й почала плакати та нарікати, що лиха челядь не хоче пустити її до милого синочка, до малого Цахеса, який став тепер міністром. Навколо неї

збиралося щораз більше людей, і вона їм знову й знову казала, що міністр Цинобер — не хто інший, як її син, котрого вона назвала Цахесом, і люди врешті вже не знали, чи вона божевільна, чи, може, в її словах є таки якась правда.

Жінка не зводила очей із Цинобрових вікон. Аж раптом вона голосно засміялася, радісно заплескала в долоні й вигукнула:

— Онде він, онде, моє миле серденько, мій гномичок! Доброго ранку, маленький Цахесе! Доброго ранку, крихітко Цахесе!

Усі глянули туди і, побачивши Цинобра, що в гаптованих пурпурових шатах, з орденською стрічкою Зелено-плямистого Тигра стояв біля вікна, яке сягало до самої підлоги, через що всю його постать було добре видно крізь великі шибки, зареготали й почали щосили кричати:

— Малий Цахес! Малий Цахес! Гляньте-но на того маленького причепуреного павіана, на ту химерну потвору, на того відьмака! Малий Цахес! Малий Цахес!

Швейцар, усі Циноброві слуги висипали надвір, щоб глянути, з чого люди так регочуть і чого так радіють. Та ледве побачили вони свого пана, як почали завзятіше від усіх реготати й нестямно кричати:

— Крихітка Цахес! Крихітка Цахес! Курдупель, потвора, відьмак!

Міністр, здавалося, аж тепер зрозумів, що божевільний галас на вулиці стосується його — його самого. Він розчинив навстіж вікно, блиснув на юрбу розгніваними очима, закричав, зарепетував, якось по-чудернацькому вибрикуючи з люті, погрожуючи вартою, поліцією, тюрмою, фортецею.

Але що більше його вельможність навіснів, то дуж-

чий здіймався регіт і гамір. Люди почали жбурляти в бідолашного міністра камінням, овочами, всім, що траплялося під руку. Довелося йому сховатись.

— Боже милосердний, — злякано мовив камердинер, — то ж із вікна їхньої вельможності виглядала якась маленька огидна потвора. Що ж це таке? Як той вовкулака заліз до кімнати?

Він кинувся нагору, але, як і раніше, двері до спальні були щільно зачинені. Він наважився тихо постукати. Жодної відповіді!

Тим часом, бозна-звідки і як, між людей пішов глухий поголос, що крихітна, смішна потвора таки й справді малий Цахес, який прибрав горде ім'я Цинобер і проліз нагору через ганебну брехню та ошуканство. Щораз голосніше здіймався крик:

— Геть тварюку! Геть! Здерти з нього міністерський сурдут! Замкнути в клітку! Показувати його за гроші на ярмарках! Обліпити його сухозлотицею та подарувати дітям на забавку! Нагору, нагору! — І люди почали вибивати двері.

Камердинер у розпачі заломив руки.

— Заколот! Повстання! Ваша вельможність, прокиньтесь! Рятуйтесь! — кричав він, але жодної відповіді не було, тільки почувся тихенький стогін.

Двері нарешті виламали, і люди, дико регочучи, гунули нагору сходами.

— Ну, всьому край! — сказав камердинер і щосили наліг плечем на двері спальні, аж вони, загуркотівши, злетіли з завіс. Але й там не було його вельможності, не було Цинобра! — Ваша вельможність! Ваша вельможність! Хіба ж ви не чуєте? Повстання! Ваша вельможність! Де ж ви ділися? Господи, прости мене грішного, де ж ви зволили дітись?

Так бідкався камердинер, розпачливо бігаючи по кімнатах. Та не було жодної відповіді, жодного звуку, тільки глузлива луна йшла від мармурових стін. Здавалося, Цинобер зник безслідно, беззвучно. Надворі стало тихіше. Камердинер почув голос якоїсь жінки, що зверталася до народу, і, глянувши у вікно, помітив, як люди помалу виходять із дому, тихо перемовляючись між собою та погрозливо поглядаючи нагору.

— Заколот, здається, вщух, — мовив камердинер. — Ну, тепер його вельможність напевне вийдуть зі свого сховку.

Він знову пішов до спальні, гадаючи, що цього разу конче знайде там міністра. Він кинув навколо допитливим оком і раптом помітив, що з однієї гарної срібної посудини з вушком, яка завжди стояла біля туалету, бо міністр вельми цінував її, як коштовний дарунок самого князя, стирчать маленькі, тоненькі ніжки.

— Боже, Боже, — вжахнувся камердинер. — Боже, Боже, коли я не помиляюся, то це ніжки його вельможності, пана міністра Цинобра, мого ласкавого господаря. — Він підійшов ближче, заглянув до посудини, здригаючися з жаху, й крикнув: — Ваша вельможносте! На Бога, що ви робите? Що ви там робите на дні?

Та Цинобер не озивався. Камердинер побачив, що його вельможності загрожує небезпека й що пора вже відкинути вбік усі решпекти. Він схопив Цинобра за ніжки... і витяг. Ах, мертві, мертві були його вельможність! Камердинер голосно заплакав. Машталір, служники — усі збіглися, хтось кинувся по князевого лейб-медика. Тим часом камердинер витер бідолашного господаря, поклав у ліжку і вкрив шовковою периною, тільки зморщене личко визирало з-під неї.

Коли це до кімнати ввійшла панна фон Рожа-Гожа. Спочатку вона, бозна в який спосіб, заспокоїла народ. Тепер підійшла до мертвого Цинобра, а за нею слідом стара Ліза, рідна мати малого Цахеса. Мертвий Цинобер здавався тепер кращим, ніж будь-коли в житті. Маленькі очиці були заплюшені, носик білий, на устах застигла легенька лагідна усмішка. Але найперше впадало в око його темно-каштанове волосся, що лягало на плечі чудовими кучерями. Панна погладила малого по голові — і миттю в чубі тьмяно заблищала червона смужка.

— О! — вигукнула панна, і очі їй радісно сяйнули. — О Проспере Альпанусе, великий майстре, ти додержав слова! Звершилася його доля, спокутувано ганьбу!

— Ох, — сказала стара Ліза, — ох, милий Боже, та це ж, мабуть, не мій малий Цахес, той ніколи не був такий гарненький. То я, мабуть, зовсім надаремне прийшла до міста, і ви мені дали погану пораду, ласкава панно.

— Не ремствуйте, жінко, — мовила фея, — коли б ви були робили так, як я радила, і не вдерлися в цей дім раніше за мене, то все б скінчилося для вас краще. Я вам ще раз кажу: малий, що там лежить у ліжку, справді ваш син, Цахес.

— Ну, — вигукнула жінка, радісно блиснувши очима, — ну, коли його вельможність справді мій син, то мені в спадок залишаться всі гарні речі, які тут стоять навколо, весь дім, з усім, що в ньому є!

— Е, ні, — сказала панна, — вони вже для вас назавжди втрачені, ви пропустили слухний час, коли можна було виграти і майно, і гроші. Я вже казала, що вам не судилося бути багатою.

— То я вже, — мовила жінка, і сльози так і потекли

їй по обличчю, — то я вже й не можу хоча б узяти свого бідного синочка у фартух і віднести додому? У нашого пароха так багато чудових опудал із птахів та вивірок, то, може, він напхає мені й мого Цахеса. Я б його поставила на шафу, щоб він там стояв у червоному сурдуті, з широкою стрічкою та великою зіркою на грудях на вічний спомин.

— Та як, — скрикнула панна майже гнівно, — як вам спало на думку таке безглуздя! Викиньте його з голови!

Жінка почала схлипувати, нарікати, голосити:

— А що мені з того, що мій Цахес доскочив високої шани, великого багатства! Коли б він залишався при мені, я його хоч і в злиднях виховала б, зате він ніколи не впав би у той проклятий срібний горщик, він ще жив би, і я, може, мала б від нього і радощі, і віху. Я б його носила скрізь у кошику, люди жаліли б мене і часом дали б якийсь гріш, а тепер...

Аж раптом у передпокої почулася хода, і панна випроварила стару, наказавши їй зачекати внизу під дверима, бо вона перед від'їздом порадить їй, як позбутися назавжди всякого лиха і злиднів.

Рожабельверде підійшла ще раз до малого і сказала тремтливим голосом, повним щирого співчуття:

— Бідний Цахесе! Пасинку природи! Я бажала тобі добра! Можливо, я помилялася, думаючи, що чудесний зовнішній хист, яким я тебе обдарувала, осяє благотворним променем твою душу і збудить внутрішній голос, що скаже тобі: «Ти не той, за кого тебе вважають, тож намагайся зрівнятися з людиною, на чіїх крилах ти, безкрила каліко, підносишся!» Але ніякий внутрішній голос у тобі не прокинувся. Твій зашкарублий, мертвий дух не зміг піднятися, ти не позбувся своєї дурості, брутальності, невихованості.

Ах, якби ти залишився тільки маленьким нікчемою, невеличким, неотесаним невігласом, ти уникнув би ганебної смерті! Проспер Альпанус подбав про те, щоб після смерті тебе знову вважали за того, за кого, завдяки моїй силі, вважали за життя. Може, мені ще доведеться тебе побачити маленьким хрущиком, жвавою мишкою або прудкою вивіркою. Я тільки радітиму! Спокійно спи, маленький Цахесе!

Коли Рожабельверде покинула кімнату, увійшов князівський лейб-медик із камердинером.

— На Бога, — сказав лікар, коли побачив мертвого Цинобра й переконався, що всі спроби вернути йому життя будуть марні, — на Бога, як це сталося, добродію камердинере?

— Ах, — відповів той, — ах, любий пане лікарю, у передпокої зчинилося жахливе повстання, чи революція, все одно, називайте як хочете. Його вельможність, турбуючись про своє дороге життя, хотіли, мабуть, сховатися в туалет, але посковзнулись і...

— Ну, то він умер, — урочисто й зворушено сказав лікар, — він умер від того, що боявся вмерти.

Двері розчинилися навстіж, і до кімнати швидко ввійшов блідий князь Барсануф, а за ним семеро ще блідіших камергерів.

— Чи це правда, чи це правда?! — скрикнув князь, та, ледве побачивши тіло малого, відсахнувся і, жалібно скривившись, підвів очі вгору й мовив: — О Цинобре!

І всі сім камергерів проказали за князем:

— О Цинобре!

Потім, як і князь, підставали з кишень хусточки й поприкладали до очей.

— Яка втрата, — почав князь по хвилі мовчазного

горя, — яка непоправна втрата для держави! Де знайти людину, що так гідно, як мій Цинобер, носила б орден Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками! Лейб-медику, і ви могли допустити, щоб умерла така людина! Скажіть, як це вийшло, як це могло статися, де тут причина, з чого вмер мій чудовий міністр?

Лейб-медик дуже пильно оглянув малого, старанно помацав місця, де колись бився пульс, погладив його по голові, відкашлявся й почав:

— Найласкавіший пане! Коли б я задовольнявся тільки поверховим спостереженням, то міг би сказати, що міністр умер через цілковитий брак дихання. До цього браку дихання спричинилася неможливість дихати, а до цієї неможливості спричинилася знову ж таки стихія гумору, в яку міністр упірнув. Я міг би сказати, що міністр таким чином умер гумористичною смертю, але я далекий від такої поверховості, далекий від прагнення з'ясовувати нікчемними фізичними принципами все те, що природно та непохитно базується тільки на психічному ґрунті. Мій ласкавий князю, я говоритиму відверто! Перший зародок міністрової смерті — це орден Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками.

— Як, — скрикнув князь, гнівно блиснувши на лейб-медика очима, — як, що ви верзете?! Орден Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками, що його з такою гідністю, з такою елегантністю носив небіжчик? Він причина його смерті? Доведіть мені це, бо... камергери, що ви на це скажете?

— Він мусить довести, мусить, бо... — скрикнули всі семеро блідих камергерів.

І лейб-медик повів далі:

— Мій шановний, мостивий князю! Я це доведу, а тому ніяких «бо»! Справа стоїть ось як: важкий орденський знак на стрічці, а особливо гудзики на спині шкідливо вплинули на хребтові вузли, і водночас орденська зірка тисла на волокнисте сплетіння поміж грудо-черевною перепоною та брижевою жилюю, яке ми звемо сонячним сплетінням і яке переважає в лабіринтних тканинах з нервових сплетінь. Цей важливий орган перебуває в різноманітних стосунках з мозковою системою, і, річ природна, тиск на вузли був шкідливий і для нього. Але хіба вільна дія мозкової системи не є умовою свідомості, особистості, виявом найповнішого поєднання цілого в одному фокусі? Хіба життєвий процес не є діяльність в обох сферах вузлової та мозкової систем? Цього й досить, той тиск порушив функції психічного організму. Спочатку прийшли темні ідеї про потаємну самопожертву на добро держави у формі болючого носіння ордена і таке інше; становище ставало дедалі небезпечнішим, аж поки, нарешті, цілковитий розлад вузлової та мозкової систем не призвів до повного припинення свідомості, до зникнення особистості. А такий стан ми позначаємо словом *смерть*! Так, мостивий пане! Міністр уже втратив свою особистість, себто був уже зовсім мертвий, коли впав у цю згубну посудину. Отже, його смерть мала не фізичну, а куди глибшу, психічну причину.

— Лейб-медику, — невдоволено перебив його князь, — лейб-медику, ви тут варнякали цілих півгодини, але хай я буду проклятий, коли зрозумів бодай півслова. Що ви хочете сказати своїм психічним та фізичним?

— Фізичний принцип, — знов почав лікар, — це умова чисто вегетативного життя, тимчасом як психічний зумовлює існування людського організму, адже рушійною силою цього існування є дух, здатність мислити.

— І все-таки, — вигукнув князь, — я вас не розумію! Набалакали сім мішків гречаної вовни!

— Я вважаю, — сказав лікар, — я вважаю, ваша ясновельможність, що фізичне має стосунок лише до суто вегетативного життя без сили мислення, як ось у рослин, тимчасом як психічне полягає у здатності мислити. Та коли воно в людському організмі домінує, то лікар повинен завжди починати з мислення, з духу, а на тіло дивитись як на його васала, що має підкорятися, коли цього забажає володар.

— Ого! — скрикнув князь. — Ого! Киньте краще ці балачки, лікарю! Лікуйте моє тіло і дайте спокій моему духові, бо він мені ще ніколи не завдавав клопоту. А взагалі, лейб-медику, ви чудернацький чоловік, і коли б я не стояв отут, над трупом свого міністра, і не був такий зворушений, то я б знав, що зробити! Тепер, камергери, проллемо ще кілька сліз над катафалком небіжчика й підемо до столу.

Князь підніс до очей хусточку і схлипнув, міністри зробили те саме, і всі рушили до виходу.

Біля дверей стояла стара Ліза. Вона повісила на руку кілька вінків золотистої цибулі, такої гарної, що кращої й бути не може. Князь випадково позирнув на неї, зупинився, скорбота зійшла з його обличчя, він лагідно усміхнувся й промовив:

— Скільки живу на світі, ще не бачив такої чудової цибулі! Вона, мабуть, і на смак найкраща. Ви продаєте її, бабусю?

— Еге ж, продаю, — відповіла Ліза, низько вклоняючись, — продаю, ваша вельможність. З продажу цибулі я й заробляю мізерію на пожиток. Вона солодка, як чистий мед. Чи не покуштуєте часом, ласкавий пане?

І вона подала князеві вінок найкращої, найблискучішої цибулі. Той узяв його, прицмокнув і гукнув:

— Камергери, а дайте-но мені хто-небудь ножика!

Отримавши ножика, князь ретельно обчистив цибулину і трохи покуштував із середини.

— Яка смачна! Яка солодка! Яка міцна! Яка пекуча! — скрикнув він, і очі його радісно заблищали. — Мені здається, що я бачу перед собою небіжчика Цинобра, який мені киває і шепоче: «Купуйте, їжте цю цибулю, князю, на добро держави!»

Князь тицьнув старій Лізі кілька золотих у руку, і камергерам довелося розтикати по кишнях цілий вінок цибулі. Ба більше: він наказав, щоб тільки стара Ліза постачала цибулю йому на сніданок. Отак мати малого Цахеса, правда, не розбагатівши, вибилась із злиднів, із усіх нестатків, напевне вже не без допомоги таємничих чарів доброї феї Рожабельверде.

Похорон міністра Цинобра був один із найпишніших, які будь-коли доводилося бачити в Кереспесі; князь, усі кавалери ордена Зелено-плямистого Тигра йшли за небіжчиком у глибокій жалобі. Дзвонили в усі дзвони, навіть вистрілили кілька разів із двох гармат, що їх князь придбав за великі гроші для феєрверка. Городяни, селяни — усі плакали, голосили, що держава втратила свою найкращу підпору і що, мабуть, ніколи вже не стане біля керма влади людина такого глибокого розуму, такої великої душі, такого доброго серця, перейнятого невтомною турботою про загальне добро, як Цинобер.

І справді, втрата лишилася непоправною, бо ніколи вже більше не знайшлося міністра, якому б орден Зелено-плямистого Тигра так личив, як незабутньому Циноброві.

Розділ останній

Покірне прохання автора. Як професор Мош Терпін заспокоївся, а Кандида ніколи вже не драгувалась. Як золотий жук продзижчав щось на вухо докторові Просперу Альпанусові, що попрощався й поїхав, а Бальтазар щасливо зажив із дружиною

Тепер, любий читальнику, той, хто списує для тебе ці аркуші, хоче з тобою розлучитися, і його огортає смуток та острах. Він іще дуже багато знає всього про славетні діла малого Цинобра й залюбки розповів би тобі все, о мій читальнику, бо його й самого до глибини душі захопила ця історія. Та ба! Озираючись на всі події, які перейшли перед твоїми очима в дев'яти розділах, він добре бачить, що в них є дуже багато чудернацького, шаленого, суперечного тверезому глуздові, і боїться, що, нагромадивши ще більше таких подій, втратить твою довіру, любий читальнику, або й зовсім зіпсує стосунки з тобою. Він просить тебе з сумом та острахом, які раптом здавили йому груди, коли він написав «Розділ останній», щоб ти весело й невимушено дивився на ці образи, щоб навіть заприятелював із цими дивакуватими постатями, появі яких поет завдячує впливові примарного духу, званого Фантазусом, химерною та примхливою натурою якого він, можливо, занадто захопився. Тож не дуже гнівайся на обох — на поета і на примхливого духа! Коли ти, любий читальнику, інколи усміхався в душі, то, значить, був у такому настрої, якого й хотів автор цієї оповіді, тому він і сподівається, що ти

йому багато чого пробачиш. Власне, історію трагічної смерті малого Цинобра можна б на цьому й закінчити. Але чи не краще буде замість сумного похорону поставити наприкінці радісне весілля?

Отож згадаймо ще коротко милу Кандиду й щасливого Бальтазара.

Професор Мош Терпін узагалі був чоловік досвідчений, кмітливий, що, дотримуючись мудрого вислову «*Nil admirari*»*, уже з давніх часів мав звичку ні з чого не дивуватися. Але тепер сталося так, що, позбувшись усієї своєї премудрості, він раз у раз дивувався, аж поки, нарешті, не почав скаржитися, що більше не знає, чи він справді професор Мош Терпін, який раніше керував природничими справами в державі, і чи справді ще ходить на ногах, головою догори. Спочатку він здивувався, коли Бальтазар відрекомендував йому доктора Проспера Альпануса як свого дядька, а той показав йому дарчий запис, згідно з яким Бальтазар ставав власником приміської вілли, що лежала за годину їзди від Керепеса, з усіма навколишніми лісами, полями й луками. Він ледве повірив своїм очам, побачивши, що до інвентарної книги записано коштовний посуд, ба навіть золоті й срібні зливки, вартість яких куди перевершувала багатство князівської скарбниці. Потім здивувався, коли крізь Бальтазарів лорнет побачив розкішну труну, в якій лежав Цинобер, і йому раптом видалося, що ніколи не існувало ніякого міністра Цинобра, а був лише маленький, незграбний, огидний курдупель, якого помилково вважали за розумного, мудрого міністра Цинобра.

*Ні з чого не дивуйся (лат.).

Та найдужче здивувався Мош Терпін, коли Проспер Альпанус повів його по господі, показав бібліотеку та інші дивовижні речі, ба навіть зробив кілька прецікавих дослідів із рідкісними рослинами й тваринами. Професорові спало на думку, що його дослідження природи нічого не варте, що він сидить у якомусь чудовому чарівному світі, немов замкнутий у яйці. Ця прикра думка так його занепокоїла, що він почав нарешті скаржитись і аж заплакав, як дитина.

Тоді Бальтазар повів його до просторої пивниці, де професор побачив блискучі кухви та пляшки з вином. Тут, сказав Бальтазар, він зможе краще, ніж у князівській винарні, студіювати вино й досхочу досліджувати природу в парку.

На цьому професор і заспокоївся.

Бальтазарове весілля святкували в приміській віллі. І він, і його друзі Фабіан та Пульхер — геть усі дивувалися з Кандидиної надзвичайної краси, з чарівної зваби, що променіла від її вбрання, від усієї її постаті. То справді її оточували чари, бо сама фея Рожабельверде, забувши свій гнів, прибула на весілля як патронка Рожа-Гожа; вона ж таки і вбрала її, та ще й прикрасила найкращими трояндами. А всім же добре відомо, що вбрання дуже личить, коли до нього докладе рук фея. Крім того, Рожабельверде подарувала милій нареченій магічне намисто, і відколи вона його наділа, то вже не дратувалася через дрібниці: через погано зав'язаний бант, невдалу зачіску, пляму на білизні тощо. Ця властивість, що йшла від намиста, додавала всьому її обличчю веселості й принади.

Молодий і молода були щасливі аж до неба, а проте — так гарно впливали таємні, мудрі Альпанусові чари — вони знаходили час ще й привітно поглянути

на друзів, що в них зібралися, і сказати їм ласкаве слово.

Проспер Альпанус і Рожабельверде подбали про те, щоб весілля відзначити ще й найкращими дивами. Скрізь із кущів та дерев линули солодкі пісні кохання, із землі підіймалися столи, обтяжені найсмачнішою їжею, заставлені кришталевими пляшками, з яких хлюпало найшляхетніше вино, що вливало життєдайний вогонь у жили гостей.

Настала ніч, скрізь над парком повисли вогненні райдуги, і стало видно, як усюди пурхають мерехтливі пташки й комахи, і коли вони махали крильми, то сипалися мільйони іскор, сплітаючись у розмаїті чудові фігури, що мінялися, танцювали, гойдалися у повітрі і зникали в куцах. І ще голосніше звучала музика лісу, і таємниче шумів вітерець, доносячи ніжні пахощі.

Бальтазар, Кандида, усі друзі впізнали могутні чари Альпануса, але Мош Терпін, уже сп'янівши, голосно сміявся, бо був певний, що то все витівки оперного декоратора і князевого феєрверкера.

Гучно вдарив дзвін. Блискучий золотий жук спустився, сів на плече Просперові Альпанусові і ніби щось нишком прошепотів йому на вухо. Проспер Альпанус устав зі свого стільця й урочисто промовив:

— Коханий Бальтазарє! Мила Кандидо, друзі мої! Настав час — Лотос кличе мене! Я мушу з вами розлучитися!

Він підійшов до молодих і тихо заговорив до них. Бальтазар і Кандида були дуже зворушені. Проспер, мабуть, давав їм різні добрі поради і нарешті широко обійняв їх обох. Потім обернувся до панни Рожі-Гожі і також тихо заговорив із нею — мабуть, вона

давала йому всілякі доручення щодо чарів та фей, які він охоче взявся виконати.

Тим часом із повітря спустилася невеличка кришталева коляса, запряжена блискучими польовими кониками із срібним фазаном на козлах.

— Прощайте, прощайте! — вигукнув Проспер Альпанус, сів у колясу й полетів угору понад вогненні райдуги. Нарешті його екіпаж став маленькою блискучою зіркою, і вона зникла за хмарами.

— Прекрасний монгольф'єр*, — пробурчав Мош Терпін і, переможений силою вина, поринув у сон.

Бальтазар, пам'ятаючи поради Проспера Альпануса, розумно користувався чудовим приміським маєтком, справді став добрим поетом. А що й інші властивості маєтку, про які говорив Проспер Альпанус, маючи на увазі ніжну Кандиду, геть усі справилися, бо Кандида ніколи не скидала намиста, яке їй подарувала патронка фон Рожа-Гожа на весіллі, то нічого не бракувало, щоб Бальтазар зажив найщасливішим родинним життям, радісним і веселим, яким тільки міг зажити поет із прекрасною молодого дружиною.

Отож казка про малого Цахеса, прозваного Цинобром, тепер справді має цілком щасливий

к і н е ц ь

*Монгольф'єр — первісна назва повітряної кулі, яку винайшли брати Монгольф'єри: Жозеф Мішель (1740—1810) та Жак Етьєн (1745—1799).

Золотий
ГОРНЕЦЬ
Казка з нових часів

Переклав
Сидір Сакидон

ВІГІЛІЯ* ПЕРША

*Лихі пригоди студента Анзельма.
Лікувальний тютюн конректора** Паульмана
і Золотисто-Зелені Змійки*

На Вознесіння, о третій годині пополудні, крізь Чорну браму в Дрездені не йшов — летів один молодик і з поквапу втрапив просто в кошик з яблуками та пиріжками старої огидної перекупки, майже все розчавив на гамуз, а що навіть щасливо вціліло, те розкотилося геть по вулиці, діставшись веселим дітлахам у здобич від того пана-поспішайла. На вереск старої всі кумасі покинули свої столики з пиріжками та горілкою, оточили юнака і ну шпетити його на всі заставки, а він, занімівши з сорому й збентеження, спромігся лише подати їй свого маленького, не дуже повного гаманця, якого стара пожадливо видерла йому з рук і вмить сховала. Тоді тісне коло розімкнулося, та поки молодик вибирався з нього, стара відьма закричала йому вслід:

— А, тікаеш, чортів сину, скоро в плящі згорбиш спину!

Хрипкий, пронизливий голос старої був такий страшний, що всі перехожі здивовано зупинялись і сміх,

*Вігілія — нічна сторожа в стародавніх римлян; четверта частина ночі.

** Конректор — заступник ректора.

який залунав був на припочатку, миттю стих. Студент Анзелъм (бо це, власне, він і був) хоч і зовсім не втямив чудернацьких слів перекупки, відчув, проте, якийсь мимовільний жах і ще дужче заквапився, щоб утекти з-перед очей зацікавленого натовпу. Простовхуючись крізь юрбу, він з усіх боків чув гомін:

— Сердешний хлопчина! От проклятуща відьма!

Таємничі слова старої в якийсь дивний спосіб обернули кумедну пригоду на трагічну, аж люди почали співчутливо дивитися на того, кого досі й зовсім не помічали. Жіноча половина вибачала ставному, вродливому юнакові, який ще покращав від ледве стримуваного гніву, всю його незграбність, навіть одяг, що був геть поза всякими модами. Бо, власне, його синяво-сірого кольору фрак був так скроєний, що, мабуть, кравець, який його шив, знав про нові фасони тільки з чуток, а чорні оксамитові штани, ще не дуже зношені, надавали юнакові трохи магістерського стилю, до якого аж ніяк не пасували ні його постава, ні хода.

Поки студент досяг кінця алеї, що вела до Лінкових купалень, то вже ледве дихав. Він хоч-не-хоч уповільнив ходу, але не зважувався звести очі догори, бо йому ще й досі ввижалися навкруг пиріжки та яблука, а кожний приязний погляд тої чи іншої дівчини здавався глузлигим сміхом, що спіткав його біля Чорної брами. Так дістався він до входу в Лінкові купальні*. Повз нього проходили святково вбрані люди. Усередині лунала музика духового оркестру, а гомін веселих гостей щодалі дужчав. Бідолашному

*Лінкові купальні — місце розваг на околиці Дрездена.

студентові аж сльози навернулися на очі, бо й він хотів на Вознесіння, що завжди було для нього особливим родинним святом, спізнати втіхи Лінкового раю; еге ж, він мріяв навіть замовити собі півпорції кави з ромом і пляшку міцного пива, а щоб так знаменито побенкетувати, то й грошей захопив більше, ніж звичайно. І от на тобі, маєш, один фатальний крок у кошак — і по всьому! Про каву, про пиво, про музику, про милування на святково вбраних дівчат — словом, про всі вимріяні втіхи — годі було й думати. Він звільна пройшов повз ці спокуси і звернув на зовсім безлюдну дорогу вздовж Ельби. Тут знайшов він привітну місцинку під бузиною, що виросла з розваленого муру, сів на моріжку й набив люльку лікувальним тютюном, що його дістав у подарунок від свого приятеля конректора Паульмана. Перед ним хлюпотіли й шуміли золотисто-жовтаві хвилі прекрасної річки Ельби, за нею славний Дрезден сміливо й гордо здіймав свої світлі вежі у прозорий небокрай, що спускався на квітучі луки та свіжу зелень лісів, а вдалині, в глибокому присмерку, зубчасті гори давали знати про далеку Богемію. Але похмуро дивився на все це студент Ансельм, пускаючи в повітря хмарки диму, аж нарешті жалі його вилилися в голосні скарги:

— Таки й правда — народився я собі на горе та біду! Що я ніколи не попадав у «бобові королі»*, що ніколи не вгадував, чіт чи лишка, що мій бутерброд падав на землю завжди намащеним боком — про все

*«Бобові королі» — за німецьким народним звичаєм на свято трьох королів (5 січня) пеки так звані королівські пиріжки і в один запікали біб. Той, кому попадався цей пиріжок, ставав «бобовим королем».

це безголів'я вже й мови нема. Але чи не тяжка моя недоля, що я, навіть самому дідькові на злість ставши студентом, однаково лишився невдахою? Чи надів я коли новий сурдут, не ляпнувши на нього одразу чимось масним, чи обминув коли хоч одного не на місці вбитого цвяшка, щоб не роздерти об нього сурдута? Чи привітав коли пана радцю або яку даму без того, щоб мій капелюх не полетів до бісового батька, а сам я, посковзнувшись, не впав ганебно на слизькій підлозі?

Чи не платив я на ринку щоразу три або й чотири гроші за розтопані горщики, коли дідько пер мене навпростець, мов того лемінга*? Чи я хоч раз коли вчасно прийшов до університету або кудись-інде? Що з того, що я виходжу на півгодини раніш? Варто мені лише стати перед дверима та потягти за дзвінок, як ніби сатана вилле мені на голову повний цебер води або сам я штовхну в дверях якогось пана і вже маю халепу. Як же мені не спізнюватися?

Ах, ах! Де ви, блаженні сподівання на майбутнє щастя, коли я гордо мріяв доскочити посади таємного секретаря! Але хіба лиха доля моя не відштовхнула від мене найласкавіших заступників і не зробила їх моїми ворогами? Я знаю, що таємний радця, якому мене рекомендували, терпіти не міг підстриженого чуба. Перукар насилу приладнав мені невеличку кіску на потилиці, але, тільки-но я вперше вклонився, обірвалася клята шворка і спритний мопс, що мене обнюхував, радісно захопив кіску та й поніс таємному

*Лемінги — вид польових гризунів, поширений на півночі Європи, Азії й Америки; під час міграції лемінги проходять довгі відстані, незважаючи ні на які перешкоди.

радці. Я — перелякано навздогін, спотикаюсь об стіл, де радця снідав і працював заразом; тарілки, філіжанки, пісочниця, каламар — усе полетіло шкереберть, аж забряжчало, і струмок чорнила та шоколаду розлився на щойно складену реляцію.

«Ви що, добродію, збожеволіли?» — репетує таємний радця і виганяє мене за двері. Що з того, що конректор Паульман пообіцяв мені писарську посаду? Хіба ж допустить до цього моя лиха доля, що всюди мене переслідує? Ось хоч би й сьогодні! Так хотілося мені пристойно, статечно відсвяткувати славний день Вознесіння, уже вирішив був і витратитися заради цього. Я міг би, як і всякий інший гість у Лінкових купальнях, гордо гукнути: «Кельнере, пляшку міцного пива, та найкращого, прошу!» Я міг би до самісінького смерку сидіти, і то близесенько біля якогось гурту ошатних дівчат. Знаю, я б тоді набрався сміливості, став би зовсім іншою людиною; еге ж, могло б статися навіть і таке, що коли б якась дівчина запитала: «Котра тепер може бути година?» або: «Що це там грають?» — я б легко й галантно схопився, не перекинувши навіть своєї склянки, не спіткнувшись об осліні, і, трохи схилившись, ступив би кроків півтора вперед і сказав би: «Прошу, мадемуазель, до ваших послуг, це грають увертюру з «Діви Дунаю»*, або: «Щойно вибило шосту». Чи могла б тоді хоч одна людина в світі мені що закинути? Ні, кажу я вам. Дівчата тільки позирнули б лукаво одна на одну, як завжди, коли я наважуюсь показати, що і в мене

*«Діва Дунаю» — опера німецького композитора Фердинанда Кауера (1751—1831).

душа не з лопуцька, що й я розуміюся на світських манерах і знаю, як із дамами поводитися. Та заніс мене дідько в той триклятуший кошик з яблуками, і тепер мушу я на самоті розкурювати свій лікувальний тютюн...

Але зненацька монолог студента Анзельма обірвався, бо в траві коло себе він почув якийсь дивний шелест, цвіркотіння, що незабаром перейшло на віти та листя бузини, яка схилилася над його головою. То здавалося, наче шелестить вітер у листі, то ніби пташки, граючись, пурхали поміж вітами й зачіпали їх своїми крильцями. Аж нараз щось зашепотіло, зажебоніло, немовби квіти задзвеніли кришталевиими дзвіночками. Анзельм слухав і слухав. Та ось, він і сам не знав як, той шелест, і шепіт, і дзвін перейшли в ледь чутні слова:

— Тихше тут, тихше там, — вгору, вниз між гіллям, між пишного цвіту ми в'ємось, гойдаємось, між листям звиваємось. Сестрички, сестрички! Швидко, швидко вгору, вниз, — сонце вечірнє промінням стріляє, шурхотить вітрець, шелестить роса, квіти співають, пелюстками ворущать, і ми співаємо в квітах і вітах. Швидко заблісне в небі зоря. Сестрички, сестрички! Пора нам, пора!..

Та чудна мова все не стихала. Студент Анзельм думав: «Це ж вечірній вітрець, та й тільки, але сьогодні він аж наче словами вишіптує». Коли це над його головою ніби задзвонили кришталеві дзвіночки. Він глянув догори й побачив, як три змійки, виблискуючи зеленавим золотом, обвилися навколо віття і простягали свої голівки до вечірнього сонця. Тоді знову щось зашепотіло й зажебоніло ті самі слова, а змійки сповзали й здіймалися вгору і вниз, крізь листя й віти.

І коли вони так звивалися, то здавалося, що з бузинового куща крізь темне листя сипляться тисячі смарагдових іскор. «Та це ж вечорове сонце грає так у бузиновому кущі», — подумав студент Анзельм, але дзвіночки задзвеніли знову — й Анзельм побачив, що одна змійка простягла голівку до нього. Немов електричний струм пронизав його наскрізь, він весь затремтів, глянув застиглим поглядом угору й побачив двійко чудових синіх очей, що з невимовною тугою дивилися на нього, і невідоме досі почуття небесної втіхи й найглибшого болю немовби пронизало йому груди. І поки він, повний гарячої жаги, дивився в ті чудові очі, солодкі акорди кришталевих дзвіночків забриніли ще дужче, іскристі смарагди посипалися на нього, оповили його золотим плетивом, вилискуючи тисячами іскор, граючись миготливим золотом барв. Бузиновий кущ ворухнувся й промовив:

— Ти лежав у моїм холодочку, мій запах огортав тебе, але ти не зрозумів мене. Запах — це моя мова, коли його запалює кохання.

Вечірній легіт пролетів мимо й шепнув:

— Я дув на твої скроні, але ти не зрозумів мене. Подув — це моя мова, коли його запалює кохання.

Сонячне проміння пробилось крізь хмари, і його сяйво наче горіло словами:

— Я обливаю тебе гарячим золотом, але ти не зрозумів мене. Жар — це моя мова, коли його запалює кохання.

І що більше поринав Анзельм у погляд чудесних очей, то гарячіша ставала його туга, палкіша жага. І раптом усе зарухалося, заворушилося, немовби прокинулося до радісного життя. Квіти пахтіли навколо нього, і їхній дух линув, ніби чудовий спів тисячі

флейт, а відгомін того співу золоті вечірні хмарки, що летіли мимо, несли з собою в далекі краї. Але щойно останній промінь сонця зник за горами і при- смерк простелив свій серпанок на землю, як про- лунав, немов з далекої далини, різкий, грубий голос:

— Гей, гей, а що там за гомін, за шепіт угорі? Гей, гей, а хто там так пізно шука за горами проміння? Годі вам! Нагрілися на сонці та наспівалися! Гей, гей, ану крізь кущі, по траві, ану по траві, по воді! Гей, гей! До-до-лу!.. До-до-лу!

І голос розтанув, як гуркіт далекого грому, а криш- талеві дзвіночки урвалися різким дисонансом. Усе змовкло, і Анзельм уздрів, як три змійки, виблиску- ючи в траві, проповзли до потічка, зашурхотіли, за- шелестіли, бовтнули в Ельбу, а над хвилями, де вони зникли, спалахнув тріскотливо-зелений вогник, засві- тився скісно в напрямку міста й зник.

ВІГІЛІЯ ДРУГА

*Як студента Анзельма вважали за п'яного
та навіженого. Прогулянка по Ельбі.
Бравурна арія капельмейстера Грауна*.
Шлунковий лікер Конраді і бронзова перекупка*

— Панич, мабуть, несповна розуму! — сказала одна шановна городянка, що, вертаючись укупі зі своєю родиною з прогулянки, зупинилась і, схрестивши руки на животі, спостерігала божевільні витівки студента Анзельма.

Бо той обійняв бузиновий стовбур і, звертаючись до віття та листя, безперестанку вигукував:

— О, хоч раз іще блиснить і засяйте мені, любі золоті змійки, хоч раз іще дайте почути ваші кришталеві голосочки! Хоч раз іще зазорійте мені, милі блакитні очі, хоч раз, бо загину з болю й гарячої туги за вами! — І він тяжко зітхав, жалісно охкав і трусив з нетерпінням та жагою бузину, яка, проте, замість відповіді, лише глухо й невиразно шелестіла листям і, здавалося, глузувала з горя студента Анзельма.

— Панич, мабуть, зовсім з глузду з'їхав, — знову сказала городянка, і від тих слів Анзельм неначе прокинувся з глибокого сну.

Немов його раптом облили холодною водою, щоб швидше розбуркати. Тепер тільки він ясно побачив,

*Граун Карл Гайніх (1701–1759) — німецький композитор; був двірським капельмейстером короля Фрідріха II.

де був, і усвідомив, як дивний привид звабив його й довів до того, що він, одинцем тут сидючи, почав голосно розмовляти сам із собою. Збентежено дивився він на городянку й нарешті схопив капелюха з землі, щоб швидше піти. Аж ось надійшов батько родини, посадовив на траву хлопчика, якого тримав на руках, сперся на ковіньку й здивовано глянув на студента, прислухаючись до його слів. Потім підняв люльку та капшук з тютюном, що випав у студента, і, подаючи йому, сказав:

— Не лементуйте, паничу, так страшно й не морочте людей, коли тільки й біди, що занадто зазирали в чарочку, а краще чвалайте додому й гарненько виспиться!

Студент Анзельм засоромився і простогнав:

— Ох!

— Ну-ну, — повів далі городянин, — нічого, це може трапитися з кожним, а надто на таке велике свято, як Вознесіння, не гріх звеселити своє серце зайвою чарчиною! Це не завадить навіть і слугам божим, бо панич, здається мені, кандидат богослов'я? Але з вашого дозволу, паничу, я натопчу собі люлечку вашим тютюнцем, бо мій геть вийшов.

Городянин сказав так, бо Анзельм хотів уже сховати тютюн і люльку в кишеню, і поволі та обережно почав прочищати свою люльку й так само поволі почав її набивати. Тим часом до них підійшло кілька міських дівчат. Вони пошепталися нишком із городянкою й похихотіли поміж собою, поглядаючи на Анзельма. А тому здавалося, ніби він стоїть на гострих колючках, на розпечених цвяхах. Тільки-но він отримав люльку й капшук із тютюном, як кинувся від них, мов очманілий. Усе чудесне, що Анзельм

щойно бачив, геть-чисто вилетіло йому з пам'яті, він усвідомив лише, що там, під бузиною, голосно плів усляку нісенітницю, і це для нього було жахливо, бо він давно вже відчував якусь огиду до всіх, хто розмовляє сам із собою. «Сатана з них промовляє», — казав їхній ректор, і Анзельм таки справді в це вірив. Щоб його, кандидата богослов'я, вважали за п'яного на Вознесіння — навіть подумати страшно. Він хотів уже звернути в тополеву алею біля Козельського саду, коли почув позад себе голос:

— Пане Анзельме, пане Анзельме, і куди це ви, ради всіх святих, так поспішаєте?

Анзельм зупинився як укопаний, бо певен був, що на нього чигає якийсь нове лихо. Голос почувся знову:

— Пане Анзельме, а йдіть до нас, ми на вас чекаємо біля річки!

Аж тепер студент зрозумів, що то конректор Паульман, його приятель. Він пішов назад до Ельби і застав там конректора з обома дочками і з реєстратором Гербрандом. Вони саме збиралися сісти в човен. Конректор Паульман запросив і студента покататися з ними по Ельбі, а потім провести вечір у нього вдома в Пірнаському передмісті. Студент Анзельм залюбки прийняв запрошення, бо тим самим думав уникнути лихої долі, що сьогодні, як він гадав, над ним тяжіла. Коли вони перепливали річку, саме на тому боці, біля Антонського саду, запалили феєрверк. Зашурхотіли, засичали ракети, здіймаючись угору, запалахкотіли в повітрі світляними зорями, розприскуючись тисячами тріскотливих променів та іскор. Студент Анзельм замислено сидів біля весляра, та коли побачив у воді відбиток світла й іскор, що тисячами сичали в повітрі, йому привиділося,

ніби річкою пливають золоті змійки. І все чудесне, що він бачив під бузиною, постало знову, немов живе, у його думках і почуттях, і знов охопила його невимовна туга, палка жага, яка так стискала йому груди судомно-болісним захватом.

— Ах, коли б це були ви, золоті змійки! Співайте мені, співайте! У вашому співі, може, з'являться знову любі, кохані сині очі! Ах! Чи не ви це там під водою?

Так заволав студент Анзельм і сильно гойднувся в човні, наче хотів пірнути у хвилі.

— Ви збожеволіли, добродію, чи що? — гукнув весляр і схопив його за поли. Дівчата, які сиділи біля нього, злякано закричали і втекли на другий бік човна. Реєстратор Гербранд шепнув щось на вухо конректорові Паульману, той щось відповів, але студент Анзельм почув лише слова: «Таких нападів іще не було». Зараз же після того конректор Паульман підвівся, пересів ближче до Анзельма і, заклопотано взявши його за руку, спитав поважним значущим тоном:

— Як ви себе почуваете, пане Анзельме?

Студент Анзельм мало не знепритомнів, бо душа його збурилася від шаленого роздвоєння, яке він марно хотів угамувати. Він тепер ясно побачив, що примарні світлечка золотих змійок — не що інше, як відбиток у річці феєрверка з Антонського саду, але невідоме досі почуття, — він і сам не знав, утіхи чи болю, — судомно стиснуло йому груди, і коли весляр ударив веслами по воді, аж вона, ніби гніваючись, захлопотіла й зашуміла, в тім гомоні вчулося йому таємниче шемрання й шепотіння: «Анзельме, Анзельме, чи ж ти не бачиш, як ми весь час пливемо перед тобою? Сестричка ж дивиться знову на тебе...

вір... вір... вір нам!..» І йому здалося, що він бачить перед човном три зелено-вогненні смужки. Та коли він потім тужно заглянув у воду, чи не визирнуть часом із хвиль звабливі очі, то впевнився, що то лише віддзеркалюються освітлені вікна близьких будинків. Мовчки сидів він у човні, борючись у душі з собою, але конректор звернувся до нього ще голосніше:

— Як ви себе почуваете, пане Анзельме?

І студент дуже несміливо відповів:

— Ах, ласкавий пане конректоре, коли б ви знали, які дивні речі шойно привиділися мені наяві, з розплющеними очима, під бузиною, коло муру Лінкового саду, то ви б не гнівалися на мене, що я, ніби який сновида...

— Гай, гай, пане Анзельме, — перебив його конректор Паульман, — я завжди вважав вас за солідного юнака, але снити завидна, снити з розплющеними очима, а потім раптом наміряться стрибнути у воду, на це... пробачте мені... здатні лише божевільні або дурні!

Студента Анзельма зовсім засмутили суворі слова його приятеля. Тоді озвалася старша Паульманова донька Вероніка, гарненька, квітуча дівчина років шістнадцяти:

— Але ж, любий татку, з паном Анзельмом сталося, мабуть, щось надзвичайне, і він, певне, тільки думає, що не спав, а насправді заснув під бузиною, і йому привиділася уся та нісенітниця й засіла міцно в голову.

— Окрім того, дорога мадемуазель і шановний конректоре, — вступив у розмову реєстратор Гербранд, — хіба ж не можна впасти наяві в такий собі мрійливий

сон? Справді, зі мною таке було одного разу в пообідню пору за кавою, коли я, так би мовити, куняв, бо в цей, власне, момент і відбувається тілесне й духовне травлення, отож я тоді й згадав, немов у якомусь натхненні, де лежить загублений акт; а то ще вчора таким самим чином серед білого дня затанцював у мене перед розплющеними очима чудесний великий готичний шрифт латинського письма.

— Ох, шановний реєстраторе, — промовив на те конректор Паульман, — ви завжди мали нахил до поетичності, а через неї легко впасти у фантастику та романтику.

Але студентові Анзельму було приємно, що його вирятували з вельми прикрого становища і тепер не вважатимуть за п'яного чи божевільного. І хоч уже стало досить темно, він уперше, як йому видалося, помітив, що у Вероніки прекрасні сині очі, і навіть не згадав уже про ті чудові оченята, які бачив у бузині.

Студент Анзельм узагалі забув пригоду під бузиновим кущем, він тепер почувався легко й радісно і дійшов навіть до того, що взяв за руку Вероніку, свою захисницю, допомагаючи їй вийти з човна, а коли вона подала йому свою, Анзельм, не довго думаючи, так спритно й так щасливо провів її додому, що тільки раз і посковзнувся, а оскільки на всій дорозі була лише одна калюжа, то біла Веронічина сукня не дуже й забруднилася. Щаслива зміна, що сталася зі студентом Анзельмом, не пройшла повз увагу конректора Паульмана. Він знову відчув до нього симпатію і попрохав вибачення за суворі слова, мовлені раніше.

— Еге ж, — додав він, — бувають випадки, коли

певні фантазми часто з'являються людям і добре-таки даються знаки, але це тілесна хвороба, від неї дуже стають у пригоді п'явки, що їх, *salva venia**, треба ставити на сідниці, як довів один знаменитий, нині вже покійний, учений.

Студент Анзельм тепер і сам не знав, чи він був п'яний, причинний, а чи, може, хворий; у кожному разі йому здавалося, що п'явки зовсім тут зайві, бо всі попередні привиди зникли, і що більше щастило йому виявити гречності до гарненької Вероніки, то веселіше він себе почував. Після скромної вечери вони почали розважатись, як звичайно, музикою. Студент Анзельм сів за клавір, і Вероніка заспівала чистим, дзвінким голоском.

— Дорога мадемуазель, — сказав реєстратор Гербранд, — ваш голосок — це справжній кришталевий дзвіночок!

— Е, це вже ні! — вихопилось у студента Анзельма, він і сам незчувся як, і всі подивилися на нього здивовано й зніяковіло. — Кришталеві дзвіночки дзвонять у бузиновому кущі, і як же гарно, як гарно, — промурмотів він уже нишком.

Тоді Вероніка, поклавши руку йому на плече, запитала:

— Що це ви таке говорите, пане Анзельме?

І студент раптом знов повеселішав і почав грати. Конректор Паульман похмуро глянув на нього, але реєстратор Гербранд поклав ноти на пюпітр і прегарно проспівав бравурну арію капельмейстера Грауна. Студент Анзельм грав ще дуже довго й виконав

*Пробачте на слові (лат.).

разом із Веронікою дует, що його скомпонував сам конректор Паульман, і до всіх повернувся найкращий гумор. Було вже досить пізно, і реєстратор Гербранд узяв капелюха й палицю, коли це до нього підійшов конректор Паульман і таємниче шепнув:

— А чи не краще буде, шановний реєстраторе, як ви самі скажете славному панові Анзельму... ну, пам'ятаєте, про що ми перед тим із вами говорили.

— Залюбки, — промовив реєстратор Гербранд і, коли всі посідали, одразу почав таку мову: — Є в нашому місті один старий чоловік, дивний і химерний; кажуть, що він бавиться різними таємничими науками. Та оскільки, власне, таких наук не існує, то я вважаю його за вченого антиквара, ну, а ще за досвідченого хіміка. Я маю на думці нашого таємного архіваріуса Ліндгорста. Він живе, як ви самі знаєте, самотньо в своєму відлюдному старому будинку, і у вільні від служби години його завжди можна застати в бібліотеці або в хімічній лабораторії, куди він, проте, нікого не пускає. Там є в нього, крім багатьох рідкісних книг, ще й певна кількість арабських, коптських та й інших манускриптів, писаних дуже дивним письмом, яким жодна з відомих мов не послуговується. Ось він і бажає майстерно скопіювати їх і потребує людину, що справді вміє володіти пером і зможе до найменшої цяточки передати на пергамені всі знаки, та ще й неодмінно тушшю. Він велить працювати в окремій кімнаті під його власним наглядом і, крім харчів, платитиме по таляру за кожний день праці та обіцяє ще й гарний подарунок, якщо праця буде щасливо закінчена. Працювати треба щодня від дванадцятої до шостої. Від третьої до четвертої — обід і відпочинок. Він уже з кількома

молодиками робив марні спроби скопіювати манускрипти, тому й попросив мене знайти йому вправного каліграфа: а я й згадав про вас, любий пане Анзельме, бо знаю, що ви й дуже гарно пишете, і вельми вправно й чисто малюєте. Отож, якщо бажаєте в цю важку для вас пору до вашого призначення заробляти щодень по таляру, з подарунком на додачу, то будьте такі ласкаві завтра рівно о дванадцятій зайти до пана архіваріуса, а де він мешкає, вам скажуть. Але, боронь Боже, не капніть чорнилом на копію, бо тоді доведеться починати все наново, а якщо на оригінал, то пан архіваріус може викинути вас у вікно, бо він сердитої вдачі.

Студент Анзельм широко зрадив з пропозиції реєстратора Гербранда. Адже ніхто так чисто не писав і не малював, як він, йому страх як подобалося копіювати різні каліграфічні оздоби. Тому він якнайкращіше подякував своїм доброчинцям і пообіцяв завтра не спізнитися до архіваріуса.

Уночі студентові Анзельму тільки й снилося, що блискучі таляри та їхній приємний дзенькіт. Але хто ж може гудити за таке сердегу, якого ледащиця доля стільки разів ошукувала в найкращих надіях, який мусив рахувати кожний гріш і відмовлятися від розваг, що їх потребує юність.

Уже ранесенько другого дня зібрав він свої олівці, воронові пера, китайську туш, бо кращого приладдя, думав він, і сам архіваріус не знайде.

Перш за все він оглянув та впорядкував свої каліграфічні праці й малюнки, щоб показати їх архіваріусові на доказ, що годен виконати його роботу. Усе йшло якнайкраще. Здавалося, його вела щаслива зірка: краватка сиділа добре, ніде ніщо не розпоролось,

жодна петелька на чорних шовкових панчохах не порвалася, вичищений капелюх ні разу не впав у пилюку. Одне слово, рівно о пів на дванадцяту студент Анзельм у темно-сірому сурдуті, в чорних оксамитових штанях, із сувоєм каліграфічних праць та малюнків під пахвою, з пером у кишені, стояв уже в Замковому провулку, в крамниці Конраді, де випив одну... а може, й дві чарочки найкращого шлункового лікеру, бо ось тут, думав він, ляскаючи себе по порожній поки що кишені, задзвенять скоро талярики. Хоч дорога до відлюдної вулиці, де стояв старезний будинок архіваріуса Ліндгорста, була довга, студент Анзельм опинився перед дверима ще до дванадцятої. Він почав роздивлятися великий молоток на дверях у вигляді бронзового обличчя. Але щойно при останньому могутньому ударі дзигарів з церкви Воздвиження він хотів узятися за той молоток, як раптом металеве обличчя засвітилося гидким синім світлом і розтяглося в мерзенну посмішку.

Ох! Та це ж обличчя перекупки з-під Чорної брами! Гострі зуби заклацали в роззявленім писку і звідтіль зарипіло, захрипіло: «Дуррню! Дуррню! Дуррню! Стррривай, стррривай! Чому тікаєш? Дуррню!»

Злякано відсахнувся студент Анзельм назад і хотів схопитися за одвірок, але вхопився якимось рукою за шнурок дзвінка і потягнув його. Дзвінок раптом задзеленчав усе гучніше й гучніше, і те різке дзеленчання глузливою луною покотилося по цілому будинку: «Чортів сину, скоро в плящі згорбиш спину!»

Анзельма охопив жах і корчами пронизав усе тіло. Шнурок дзвінка звис униз і обернувся на білу, прозору велетенську змію, що обвилася навколо нього і стиснула, все міцніше й міцніше зтягуючи свої

кільця, аж крихкі його кості затріщали і кров бризнула з жил, просочилася в прозоре тіло змії і забарвила її в червоне. «Убий мене, убий мене!» — намагався він крикнути в смертельній розпуці, але натомість лише глухо захрипів. Змія підвела голову і приклала довгого гострого язика з розпеченого металу Анзельмові до грудей; раптом гострий біль спинив йому пульс. Анзельм знепритомнів. А коли знову прийшов до пам'яті, то лежав на своїй убогій постелі, а перед ним стояв конректор Паульман і казав:

— І що це ви за коники викидаєте, скажіть мені ради всіх святих, любий пане Анзельме?

*Відомості про родину архіваріуса Ліндгорста.
Сині очі Вероніки. Реєстратор Гербранд*

— Дух споглядав на воду, і ось вона зануртувала, зашуміла в пінявих хвилях, заревіла й ринула в безодню, що розверзла свою чорну пашу, аби захланно її поглинути. Наче горді переможці, підняли гранітні скелі вгору свої вкороновані шпильми голови, захищаючи долину, поки сонце не прийняло її в своє материнське лоно й не огорнуло палким промінням, немов у гарячих руках плекаючи і гріючи її. Тоді прокинулись із глибокого сну тисячі зародків, що дрімали під пустельним піском, і простягли свої зелені листочки й стебла до матиного обличчя; і, сміючись, як діти, спочивали в чашечках та бруньках, ніби в зелених колисках, квіточки, аж поки, збуджені матір'ю, не прокинулись і не вбралися в променисті шати, які матуся, їм на втіху, оздобила тисячами розмаїтих барв. Але посеред долини височів чорний пагорок, що здіймався й опускався, наче груди людини, коли вона зворушена палкою жагою. Із безодні виривалися випари і, збираючись у величезні хмари, злісно намагались огорнути материне обличчя. А вона викликала буревія, що пройшов поміж них, руйнуючи все. І коли чистий промінь знову торкнувся чорного пагорка, він, сповнений захвату,

випустив чудову вогненну Лілею, що розкрила свої прекрасні пелюстки, немов чудесні уста, щоб сприйняти солодкі материні поцілунки. Тоді з'явилось у долині блискуче світло — це був юнак Фосфор. Його зустріла вогненна Лілея і, охоплена палким нестримним коханням, почала благати: «Будь моїм вічно, прекрасний юначе, бо я кохаю тебе і загину, коли ти мене покинеш!» Сказав тоді юнак Фосфор: «Я хочу бути твоїм, прекрасна квітко, але тоді тобі доведеться покинути, як невдячній дитині, батька й матір, доведеться забути своїх подруг, ти зажадаєш стати величнішою й могутнішою за все, що тепер, як рівня тобі, радіє з тобою. Пристрасть, що тепер цілюще зогріває все твоє єство, розбившись на тисячі променів, буде тебе лише мучити й мордувати. Бо почуття викличе нове почуття, і найбільша втіха, що її запалить у тобі іскра, від мене кинута, стане безнадійним болем, у якому ти загинеш, аби відродитися в новому образі. Ця іскра — думка». — «Ах, — благала Лілея, — хіба ж я не можу твоєю бути в тому пломені, що зараз у мені горить? Хіба ж я палкіше тебе кохатиму, ніж тепер, хіба зможу дивитися на тебе так, як тепер, коли ти мене знищиш?» Поцілував її тоді юнак Фосфор, і, немов пронизана світлом, вона спалахнула полум'ям, з якого вийшла інша істота, що, швидко покинувши долину, полинула в безмежні простори, не дбаючи ні за подруг юності, ні за коханого юнака. А він оплакував втрату коханої, бо його ж привела в ту самотню долину тільки безмежна любов до прекрасної Лілеї, і гранітні скелі схилили свої голови, співчуваючи юнаковому горю. Але одна з них відкрила своє лоно, і звідтіль вилетів, зашумівши крильми, чорний дракон і сказав: «Мої брати,

метали, сплять там, усередині, а я завжди бадьорий і веселий і хочу тобі допомогти». Ширяючи вверх і вниз, дракон нарешті схопив істоту, яка виникла з Лілеї, поніс її на пагорок і обійняв своїми крильми, і з неї знов стала Лілея. Але невідступна думка розривала їй душу, і любов до юнака Фосфора перейшла в пекучий біль, від якого, овіяні отруйними випарами, зів'яли і вмерли квіти, що так раділи, поглядаючи на них. Юнак Фосфор одягнувся в блискучий обладунок, що вигравав тисячами різнобарвних променів, і став на двобій із драконом. Той своїми чорними крильми бив об юнаків панцир, аж він лунко дзвенів; від того могутнього дзвону знов ожили квіти і, немов барвисті пташки, запурхали навколо дракона; врешті той занепав на силі і щез у глибинах землі. Лілею було звільнено. Юнак Фосфор обійняв її, повний палкої жаги небесного кохання, і всі квітки, ба навіть високі гранітні скелі, почали славити її радісним співом як королеву долини.

— Даруйте, та це ж тільки орієнтальна пишномовність, шановний пане архіваріусе, — сказав реєстратор Гербранд, — а ми вас просили розповісти нам дещо, як ви часто робите, про ваше вельми цікаве життя, ну й трохи про ваші пригоди в мандрах, але тільки щось правдиве.

— Ну й що ж, — сказав архіваріус Ліндгорст, — те, що я вам оце розповів, — найправдивіше з усього, що я можу вам сказати, добрі люди, і стосується певною мірою і мого життя. Бо я родом саме з тої долини, і вогненна Лілея, що стала наприкінці королевою, — моя пра-пра-пра-прабабуся, а тому я, власне кажучи — королевич.

Усі зареготали.

— Еге ж, смійтеся на здоров'я, — повів далі архіваріус Ліндгорст. — Усе те, що я розповів, і то лише загально, може вам видатися безглуздою химерою, а проте це не якась нісенітниця чи алегорія, а достеменно правда. Та коли б я знав, що ця любовна історія, якій я завдячую своїм походженням, так мало вам сподобається, то я б краще розповів деякі новини, що про них учора довідався від свого брата.

— Як це? То у вас є брат, пане архіваріусе? Де ж він? Де живе? Також на державній службі чи, може, приватний учений? — так питали його з усіх боків.

— Ні, — відповів архіваріус байдуже і спокійно, беручи пучку табаки. — Він ступив на погану дорогу — подався в дракони.

— Як ви зволили сказати, найшановніший пане архіваріусе? — перепитав реєстратор Гербранд. — У дракони?

— У дракони? — залунало звідусюди.

— Атож, у дракони, — підтвердив архіваріус Ліндгорст. — І то з розпачу. Ви знаєте, панове, що мій батько недавнечко помер — щонайбільше триста вісімдесят п'ять років тому, і через те я ще й досі ношу жалобу. Він заповів мені, своєму улюбленцеві, розкішний онікс, що його дуже хотів мати мій брат. Ми так непристойно з ним сварилися біля батькової труни, що небіжчикові аж терпець урвався, він схопився й потурич сходами мого лихого брата. Той так розсердився, що пішов негайно в дракони. Тепер він живе в кипарисовім гаю біля самого Тунісу і стереже там славнозвісний містичний карбункул, що на нього зазіхає один шибайголова з некромантів*, який

*Некромант — за стародавніми повір'ями заклинач небіжчиків і духів. (На стор. 158).

мешкає саме на літній дачі в Лапландії. Тому брат може відлучатися лише на якихось чверть години, коли некромант доглядає у своєму саду саламандрові грядки, і тоді поквапом розповідає мені всі новини, які стались у верхів'ях Нілу.

І вдруге всі присутні зареготали, але студентові Анзельму зробилося якось моторошно на душі, і він не міг глянути в нерухомі поважні очі архіваріуса Ліндгорста, щоб внутрішньо не здригнутися, сам не знаючи від чого. Особливо дивно діяв на нього грубий, металевий голос архіваріуса Ліндгорста, йому вчувалося в тому голосі щось таємниче, що пронизувало його до самих кісток. Мети, задля якої реєстратор узяв його з собою до кав'ярні, здається, годі було досягнути. Після лихої пригоди перед домом архіваріуса Ліндгорста студент Анзельм ніяк не зважувався навідатися туди вдруге, бо був глибоко переконаний у тому, що лише випадок урятував його як не від смерті, то від божевілля. Конректор Паульман саме проходив вулицею, коли він непритомний лежав перед дверима, а якась стара жінка, поставивши вбік свого кошика з пиріжками та яблуками, поралася біля нього. Конректор Паульман негайно викликав ноші й наказав віднести його додому.

— Хай думають про мене все, що хочуть, — сказав студент Анзельм, — хай навіть вважають за дурня, хай! Але з молотка на дверях шкірилося тоді на мене проклятуще обличчя відьми з-під Чорної брами. Що потім сталося, краще не говорити, але якби я опритомнів і побачив над собою стару відьму з яблуками, — бо стара, що поралася коло мене, була саме вона, — то зі мною вмить стався б удар або я збожеволів би.

Хоч як переконували його конректор Паульман та реєстратор Гербранд, хоч як доводили, що то була просто перекупка, та все марно, і навіть синьоока Вероніка не спромоглася розвіяти глибоку задуму, в яку він поринув. Хлопця й справді вважали тепер за причинного й почали шукати засобів, як би його розважити. На думку реєстратора Гербранда, йому ніщо б так не допомогло, як праця в архіваріуса Ліндгорста, а саме — копіювання манускриптів. Треба було тільки якось познайомити його з архіваріусом Ліндгорстом, а оскільки реєстратор Гербранд знав, що той майже щовечора відвідує одну відому кав'ярню, то й запросив студента Анзельма випити з ними в тій кав'ярні, на його ж, реєстраторові, кошти по склянці пива та викурити люлечку, щоб так чи інак познайомитися з архіваріусом і домовитися з ним про копіювання манускриптів, на що студент Анзельм вдячно погодився.

— Бог вас винагородить, дорогий реєстраторе, коли ви якось напоумите цього хлопця, — мовив конректор Паульман.

— Бог вас винагородить, — і собі сказала Вероніка, підводячи побожно вгору очі й палко думаючи про те, що студент Анзельм уже й тепер дуже приємний юнак, хоч і несповна розуму!

І коли архіваріус Ліндгорст із капелюхом і ковінкою хотів уже вийти з кав'ярні, реєстратор Гербранд швидко схопив студента Анзельма за руку і, заступаючи дорогу архіваріусові, промовив до нього:

— Найшановніший пане таємний архіваріусе, ось студент Анзельм, який, маючи великий хист до каліграфії та малювання, хоче копіювати ваші рідкісні манускрипти.

— Мені надзвичайно приємно, — швидко сказав архіваріус Ліндгорст і, надівши на голову трикутну солдатську шапку та відштовхнувши вбік реєстратора Гербранда й студента Анзельма, квапливо затупотів униз сходами, а ті обидва, вкрай спантеличені, лишилися стояти, дивлячись на двері, якими він так грюкнув, що завіси забряжчали.

— Ото вже дивак! — мовив реєстратор Гербранд.

— Ну й дивак, — промурмотів і собі студент Анзельм, почувавучи, як по його жилах пройшов мороз, аж він мало не скам'янів.

Але всі відвідувачі засміялись і сказали:

— Архіваріус був сьогодні знову не в гуморі, але завтра він буде напевне лагідний і не промовить ані слова, а тільки дивитиметься на кільця диму зі своєї люльки або читатиме газету, тож не слід цим перейматися.

«Бо й правда, — подумав студент Анзельм, — хто б таким переймався. Хіба ж архіваріус не сказав, що йому буде вельми приємно, коли я копіюватиму його манускрипти? І чому реєстратор Гербранд заступив йому дорогу, коли він саме хотів іти додому? Ні, ні, насправді він гарний чоловік, цей пан таємний архіваріус Ліндгорст, і на диво поблажливий, лише химерно якимось висловлюється. Та хіба це мені завадить? Завтра рівно о дванадцятій піду до нього, хай навіть проти мене стане сотня бронзових бабів із яблуками».

ВІГІЛІЯ ЧЕТВЕРТА

*Меланхолія студента Анзельма.
Смарагдове люстро. Як архіваріус Ліндгорст
полетів шулікою, а студент Анзельм
нікого не зустрів*

Хотілось би мені, любий читальнику, отак просто самого тебе запитати, чи не мав ти в своєму житті годин або навіть днів і тижнів, коли всі твої звичайні справи і вчинки збуджували в тобі лише болісне незадоволення і все, що раніше було для твоїх почуттів та думок важливе й гідне уваги, починало раптом здаватися банальним і нікчемним? Ти й сам тоді не знав, що діяти, куди подітися; твої груди хвилювало невиразне почуття, що десь колись має здійснитися високе бажання, яке переходить за межі всіх земних утіх і яке дух, немов суворо вихована, боязка дитина, не наважується висловити; і в цій тузі за чимось невідомим, що скрізь, де не йдеш, де не станеш, наче запахуша мрія, овіває тебе прозорими образами, які розпливаються від пильного погляду, ти стаєш німий до всього, що тебе оточує. Ти вештаєшся всюди похмурий, немов безнадійно закоханий, і буденні турботи людського строкатого натовпу не викликають у тобі жодного болю, жодної радості, наче ти не належиш уже до цього світу. Якщо ти, ласкавий читальнику, був коли в такому настрої, то з власного досвіду знаєш стан, у якому перебував студент Анзельм. Узагалі, хотів би я, щоб мені вже й тепер пощастило

викликати перед твої, ласкавий читальнику, очі живий образ студента Анзельма; бо й справді, за ті нічні безсонні години, які я просиджую, щоб записати його вкрай дивну історію, я маю розповісти ще стільки незвичайного, яке, немов дивовижний привид, відсуває повсякденне життя звичайних людей у блакитну далину, що мені аж боязко стає, чи ти часом не перестанеш вірити в існування студента Анзельма й архіваріуса Ліндгорста, ба навіть, може, в тебе з'являться несправедливі сумніви і щодо самого конректора Паульмана та реєстратора Гербранда, хоч вони, оці вищеназвані шановні мужі, ще й досі шпацірують по Дрездену. Спробуй, ласкавий читальнику, у чарівному царстві, повному дивних див, що викликають могутні хвилі найвищої втіхи і найглибшого жалю, де сувора богиня ледь відхиляє своє покривало і ми, сподіваючись побачити її обличчя, бачимо часто лише усмішку, що промайне в її поважному погляді, а вона лише жартома побавить нас розмаїтими дивами, ніби мати своїх любих дітей, — еге ж, у тому царстві, що його часто відкриває нам дух, принаймні уві сні, спробуй, доброзичливий читальнику, розпізнати знайомі образи, які тебе оточують щодень, або, як ми звикли казати, в буденному житті, тоді й повіриш, що те чудове царство лежить значно ближче до тебе, ніж ти гадав: саме цього, власне, я щиро й бажаю, саме тому й намагаюся розповісти тобі дивну історію про студента Анзельма.

Отож, як сказано, студент Анзельм від того вечора, коли побачив архіваріуса Ліндгорста, впав у якусь мрійну задуму, що робила його нечутливим до всіх зовнішніх дотиків звичайного життя. Він відчував, як невідоме *щось* ворухилось у глибині його єства

і завдавало йому тої невимовно-блаженної скорботи, що, власне, і є тугою, яка заповідає людині інше, вище існування. Найкраще бувало йому тоді, коли він на самоті блукав луками та лісами, і, ніби відірвавшись від усього, що єднало його з жалюгідним життям, міг найти самого себе у спогляданні тих розмаїтих образів, які поставали в його уяві. Так одного разу, коли Анзельм, вертаючись із далекої прогулянки, проходив повз той незвичайний куш бузини, під яким колись, мов зачарований, бачив так багато дивовижного, він відчув якийсь дивний потяг до рідної місцини на зеленому моріжку, але шойно сів на ньому, як усе, що тоді в невимовному захваті бачив і що немов чужою силою було витиснуте з його душі, знов постало перед ним у найсвіжіших барвах, наче живе. Ба навіть ясніше, ніж тоді, він побачив, що прегарні блакитні очі належать Золотисто-Зеленій Змійці, яка звивалася в бузині. Певне, то її струнке тіло, звиваючись, іскрами розсипало кришталеві звуки, що втіхою і захватом його сповнили. Так, як і тоді, на Вознесіння, він обійняв бузиновий куш і заволав у віття й листя:

— Ах, ще хоч раз звинься, блисни, майни поміж віттям, кохана Золота Змійко, щоб я тебе побачив!.. Ще хоч раз глянь на мене своїми прекрасними очима! Ах, я кохаю тебе і з туги й жалю загину, коли ти не вернешся!

Але всюди було тихо й глухо, лише, як і тоді, невідразно шумів своїми вітами й листям бузиновий куш. Проте студентові Анзельму здавалося, ніби тепер він знає, що так непокоїть його душу, чому така болісна, безмежна туга розриває йому груди.

— Це означає, — сказав він, — що я тебе кохаю від

щирого серця, до самої смерті, прекрасна Золота Змійко, що я без тебе жити не зможу й загину в безнадії та горі, коли не побачу тебе, коли не матиму тебе як кохану свого серця. Але я знаю, ти будеш моя, і тоді здійсниться все, що провіщали мені чудові сни з іншого, вищого світу.

Тепер щовечора, тільки-но сонце розсипало своє іскристе золото на вершинах дерев, студент Анзельм ходив до бузинового куща й волав найжаліснішим голосом до віття та листя, кликав свою кохану Золотисто-Зелену Змійку. І ось одного разу, коли він отак виливав свої жалі, перед ним зненацька з'явився довготелесий худий чоловік, загорнутий у світло-сірий плащ, і скрикнув, блиснувши великими вогнистими очима:

— Гей, гей! А хто тут скаржиться і вищить? Гей, гей! Та це ж пан Анзельм, що бажає копіювати мої манускрипти!

Студент Анзельм неабияк злякався того могутнього голосу, бо це ж був той самий голос, що тоді, на Вознесення, волав: «Гей, гей, а що там за гомін, за шепіт угорі?» — і таке інше. З подиву й переляку він не міг і слова вимовити.

— Ну що з вами, пане Анзельме? — спитав архіваріус Ліндгорст (бо той чоловік у світло-сірому і був архіваріусом Ліндгорстом). — Чого ви хочете від бузинового куща? І чому ви не прийшли до мене розпочати роботу?

І справді, студент Анзельм ще й досі не міг присилувати себе піти до архіваріуса Ліндгорста додому, хоча того вечора цілком уже був відважився. Але тепер, коли його прекрасні мрії перебито та ще й перебив їх той самий ворожий голос, що й тоді забрав

у нього кохану, Анзельм не стримався і, охоплений тяжким розпачем, вигукнув:

— Хоч вважайте мене за божевільного, хоч ні, пане архіваріусе, мені байдужісінько, але ось тут, на цьому кущі, я бачив на Вознесіння Золотисто-Зелену Змійку... ах, вічну кохану моєї душі, і вона промовляла до мене чудесним кришталевим голоском, але ви... ви, пане архіваріусе, так страшно зарепетували й закричали над водою...

— Хіба, мій добродію? — перебив його архіваріус Ліндгорст, беручи пучку табаки і якимось дивно усміхаючись.

Студент Анзельм відчув, як у нього відлягло від серця, коли він почав говорити про ту пригоду, і йому здалося, що він таки має рацію, відверто звинувативши архіваріуса, бо напевне ж то він гримів з далини. Набравшись відваги, Анзельм промовив:

— Ну, то я вам розповім усе про той фатальний випадок, що стався зі мною на Вознесіння, а тоді можете говорити, робити і взагалі думати про мене що хочете. — І він розповів про всі ті дивні події, починаючи від злощасного кошика з яблуками до втечі трьох Золотисто-Зелених Змійок у воду. І про те, як люди вважали його за п'яного, а то й за божевільного. — Усе це, — закінчив студент Анзельм, — я сам бачив, і глибоко в моїх грудях ще й досі лунає відгомін їхніх ясних, любих голосів, що промовляли до мене; то напевне був не сон, і поки я не вмру з кохання й туги, то віритиму в Зелено-Золотистих змійок, незважаючи на вашу посмішку, шановний пане архіваріусе; я ж бачу, що ви саме цих змійок вважаєте за витвір моєї розпаленої, перенапруженої фантазії.

— Анітрохи, — відповів архіваріус якнайспокійніше, — Золотисто-Зелені Змійки, яких ви, пане Анзельме, бачили в бузині, то три мої доньки, і, певне, ви закохалися в блакитні очі наймолодшої, Серпентини. Зрештою, я вже знав це на Вознесіння, і через те, що мені вдома, за робочим столом, надокучив їхній гомін та галас, я й крикнув дівчиськам, що час додому, бо вже й сонце заходило, і вони досить навтішалися співами та напилися проміння.

Студентові Анзельму здавалося, ніби йому лише ясними словами виповіли те, що він сам давно вже відчував, і хоч йому ввижалося, що бузиновий кущ, мур, моріжок і всі речі навколо починають тихо крутитися, проте він підбадьорився й хотів щось сказати, та архіваріус не дав, а швидко зняв рукавичку з лівої руки і, піднісши до очей студентові перстень з каменем, що дивно яскрів і мінився, мовив:

— Гляньте-но сюди, шановний пане Анзельме, те, що ви побачите, може вас дуже втішити.

Студент Анзельм подивився — о диво! З коштовного каменя, наче з вогненного фокуса, прискало на всі боки проміння, що єдналось у ясне, блискуче кришталеве люстерко, де, химерно вигинаючись, то літаючи, то сплітаючись, танцювали й стридали три Золотисто-Зелені Змійки. І коли їхні стрункі тіла, виблискуючи тисячами іскор, торкались одне одного, тоді бриніли чудесні акорди, наче кришталеві дзвіночки, середня змійка з жагою і тугою витягала голівку з люстерка, а її сині очі промовляли: «Чи знаєш же ти мене? Чи віриш мені, Анзельме? Тільки у вірі — кохання; чи зможеш ти кохати?»

— О Серпентино, Серпентино! — вигукнув Анзельм у несамовитому захваті.

Та архіваріус Ліндгорст швидко дмухнув на люстерко, і проміння, полускуючи, увійшло назад у фокус, а на руці знов заблищав лише невеликий смарагд, на який архіваріус натягнув рукавичку.

— А що, бачили золотих зміюк, пане Анзельме? — запитав архіваріус Ліндгорст.

— Ах, Боже, бачив! — скрикнув студент. — І бачив дорогу, кохану Серпентину.

— Тихо! — промовив архіваріус Ліндгорст. — Досить на сьогодні! Зрештою, коли працюватимете в мене, то зможете частенько бачити моїх дівчаток, власне, я дамиму вам таку втіху, аби лиш ви працювали як слід, себто: якнайдокладніше і найчистіше копіювали кожний знак. Але ж ви до мене зовсім не приходите, хоч реєстратор Гербранд і запевняв, що незабаром конче з'явитесь, і тому я кілька днів марно чекав на вас.

Щойно архіваріус Ліндгорст назвав ім'я Гербранда, як студент Анзельм одразу відчув, що справді стоїть обома ногами на землі, що він таки студент Анзельм, а цей чоловік перед ним — справді архіваріус Ліндгорст. Архіваріусів байдужий тон, різко контрастуючи з дивовижними явищами, що їх він викликав як справжній некромант, мав у собі щось моторошне, колючий погляд його блискучих очей, які, немов з футляра, виглядали з кощавих ям худого, зморшкуватого обличчя, ще додавав страху, і студента охопило те саме почуття жаху, що й у кав'ярні, коли архіваріус оповідав так багато дивовижного. Він ледве опанував себе і, коли архіваріус запитав ще раз: «Ну, то чому ж ви не прийшли до мене?» — примусив себе розказати все, що сталося з ним біля дверей.

— Любий пане Анзельме, — сказав архіваріус, коли студент закінчив свою розповідь, — любий пане Анзельме, я добре знаю перекупку з яблуками, про яку ви зволите говорити. Та негідниця й мені добре насолила, але що вона влізла у бронзовий молоток при дверях, щоб відганяти приємних мені відвідувачів, то це вже справді таке паскудство, що далі нікуди. Візьміть, будь ласка, шановний пане Анзельме, оцю пляшечку, і коли завтра о дванадцятій прийдете до мене та коли знов яка личина буде шкіритись і скреготіти зубами, то бризніть їй на ніс трохи оцієї рідини, і все буде гаразд. А тепер adieu, любий пане Анзельме. Я ходжу трохи зашвидко і тому не запрошую вас іти разом зі мною до міста. До побачення завтра о дванадцятій годині.

Архіваріус дав студентові Анзельму невеличку пляшечку з золотисто-жовтою рідиною і пішов так швидко, що в глибокому присмерку, який тим часом спустився на землю, здавалося, ніби він летить у долину, а не сходить. Він був уже поблизу Козельського саду, коли здійнявся вітер, розвіяв поли його широкого сурдута, аж вони знялись у повітрі, наче пара великих крил, і студентові Анзельму, який зачудовано дивився вслід архіваріусові, видалося, ніби великий птах розгорнув крила, ладнаючись летіти. І саме коли студент пильно вдивлявся у присмерк, перед ним, зашелестівши крильми, знявся високо в повітря сірий шуліка. Анзельм тепер добре бачив, що сіра постать, яку він ще й досі вважав за архіваріуса, була шулікою, хоч і не міг зрозуміти, куди ж це так раптово зник архіваріус.

— А може, це він і полетів своєю власною персоною, — сказав студент Анзельм сам до себе, — бо

я тепер добре знаю і відчуваю, що всі ті образи з далекого чудового світу, які я бачив раніше тільки в дивних снах, увійшли тепер у моє нове життя і кепкують з мене. Та що буде, те й буде! Тільки ти живеш і гориш у моїх грудях, дорога, кохана Серпентино! Тільки ти можеш угамувати мою безмежну тугу, що розриває моє єство. Ах, коли ж я гляну в твої прекрасні очі, кохана, люба Серпентино! — Так вигукнув студент Анзельм уже на весь голос.

— Яке ж погане, нехристиянське ім'я, — пробурчав хтось басом біля нього, мабуть, вертаючись із прогулянки.

Студент Анзельм вчасно згадав, де він, і заквапився додому, думаючи: «Ото буде справжня халепа, коли я тепер зустріну конректора Паульмана або реєстратора Гербранда». Але не зустрів нікого з них.

ВІГІЛІЯ П'ЯТА

Пані радчиня Анзельм. Cicero «De officiis».

Мавпи та інша сволота. Стара Ліза.

Рівнодення

— Анзельмові тепер нічим у світі не допоможеш, — сказав конректор Паульман, — марні всі мої добрі поради, всі напучування; він ні до чого не береться, хоч у нього найкращі успіхи в науках, а вони ж усьому основа.

Але реєстратор Гербранд зауважив, хитро й таємниче усміхаючись:

— Почекайте лишень, дорогий конректоре, Анзельм — химерний суб'єкт, але з нього ще будуть люди, і коли я кажу «люди», це означає: або таємний секретар, або навіть і радця.

— Рад... — почав конректор, украй здивований, і слово застрягло йому в роті.

— Тш-ш-ш, тш-ш-ш! — вів далі реєстратор Гербранд. — Я знаю, що кажу! От уже два дні сидить він у архіваріуса Ліндгорста і копіює манускрипти. Архіваріус учора ввечері сказав мені в кав'ярні: «Славного хлопчину порекомендували ви мені, мосьпане, з нього будуть люди!» А коли взяти до уваги архіваріусові зв'язки... ша, ша, про це поговоримо через рік.

З цими словами реєстратор, хитро усміхаючись, вийшов, а конректор, зацікавившись з подиву й цікавості, так і залишився, немов прикутий, сидіти на стільці.

Але на Вероніку ця розмова справила зовсім інше враження. «Хіба ж я не знала, — думала вона, — що пан Анзелъм дуже розумний і статечний молодик, що з нього ще може вийти щось велике? Коли б тільки знаття, чи він прихильний до мене? Але хіба ж того вечора, як ми каталися по Ельбі, він двічі не потис мені руки? Хіба під час дуету не дивився на мене таким поглядом, що аж серце мліло? Так, так, він справді прихильний до мене, а я...» — і Вероніка цілком поринула, як то полюбляють молоді дівчата, в солодкі мрії про веселе майбутнє. Вона — пані радчиня, живе в прекраснім будинку в Замковім провулку або на Новому ринку, чи на Морицштрассе, новий капелюшок, нова турецька шаль чудово їй личать, вона снідає в елегантнім негліже на балконі, даючи куховарці належні вказівки на день: «Та гляди мені не зіпсуй страву, це улюблена їжа пана радці». На неї, ідучи вулицею, поглядають потай джэнджики, і вона виразно чує: «Але яка ж прегарна жінка в пана радці, і як же їй до лица отой чепчик». Таємна радчиня N посилає до неї слугу, щоб запитав, чи зволить пані радчиня поїхати сьогодні в Лінкові купальні. «Передайте їй моє вітання, але, на превеликий жаль, мене запрошено на чай до пані президентової Z». Аж ось приходить сам радця Анзелъм, який ще вранці пішов у справах. Він убраний за останньою модою. «Диви, вже десята! — скрикує він, натиснувши пружину золотого годинника з репетицією і цілуючи молоду дружину. — Як ся маєш, любонько моя кохана, ти знаєш, що я тобі приніс?» — каже він жартівливо й витягає з кишені камізельки пару дивовижних наймодніших сережок і надіває їй замість звичайних, що вона носила. «Ох, які ж гарнесенькі, дивовижні

сережки!» — скрикує голосно Вероніка і, схопившись зі стільця, кидає роботу, щоб подивитися в люстерко на сережки.

— Що з тобою? — вигукнув конректор Паульман, який саме сидів, заглибившись у Сіцера «De officiis», і заледве не випустив книжки з рук. — Може, таке сталося, як і Анзельмові?

Але тієї миті до кімнати увійшов студент Анзельм, що, супроти свого звичаю, не з'являвся вже кілька днів, і Вероніка злякано й здивовано помітила, що він таки й справді геть змінився. З якоюсь певністю, що раніш анітрохи не була йому властива, говорив він про зовсім інший напрям свого життя, який став йому аж тепер ясний, про чудові обрії, що перед ним відкрились і не кожному доступні. Конректор Паульман, згадавши таємничі натяки реєстратора Гербранда, був просто ошелешений і щойно спромігся на якесь слово, як студент Анзельм, посилаючись на роботу в архіваріуса Ліндгорста, вже елегантно й спритно поцілував руку Вероніці й побіг униз сходами.

— Це був уже радця, — прошепотіла Вероніка сама до себе, — і він поцілував мені руку, не посковзнувшись і не наступивши на ногу, як раніше! Він так ніжно на мене поглянув, бо ж, мабуть, справді мене любить. — І Вероніка віддалася знову своїм мріям. А проте їй усе здавалося, ніби поміж приємними сценами з майбутнього домашнього життя пані радчині прозирає якийсь ворожий привид, що глузливо сміявся й казав: «Усе це дурні, простацькі забаганки,

*Ціцерон Марк Туллій (106–43 рр. до н.е.) — славетний давньоримський оратор, письменник і державний діяч.

ще й до того ж неправдиві, бо Анзельм ніколи не буде радцею і твоїм чоловіком. Він же тебе не любить, хоч у тебе й блакитні очі, і стрункий стан, і гарні ручки». І враз немов хто холодною водою облив їй серце, і глибокий жах стер ті приємні картини, в яких вона бачила себе в чепчику, з елегантними сережками. Мало сльози не полились їй з очей, і вона голосно сказала:

— Ах, це ж правда, він не любить мене, і я ніколи не буду пані радчиня!

— Романтичні вигадки! Романтичні вигадки! — закричав конректор Паульман, узяв капелюха, ціпок і розгнівано вийшов.

— Цього ще бракувало, — зітхнула Вероніка й дуже розсердилася на свою дванадцятирічну сестру, яка байдуже сиділа коло п'ялець і гаптувала.

Тим часом надійшла третя година, саме пора прибирати кімнату й накривати стіл до кави, бо панночки Остер обіцяли відвідати свою товаришку. Але за кожною шафкою, що її Вероніка відсувала, за нотами, що прибирала на клавирі, за кожною філіжанкою, кавничком, які вона брала з шафи, вискакував той привид, схожий на гномика, глузливо сміявся, поляскував тоненькими, як у павучка, пальцями й кричав: «Таки не буде він твоїм чоловіком, таки не буде твоїм чоловіком!» І коли Вероніка так усе й кинула і втекла на середину кімнати, він, величезний, смугастий, виглянув з-за грубки й забурчав, захрипів: «Не буде він твоїм чоловіком!»

— Сестро, невже ти нічого не чуєш, невже нічого не бачиш? — скрикнула Вероніка, що аж тремтіла зі страху й не могла ні до чого торкнутися.

Франя встала від своїх п'ялець і спокійно та поважно промовила:

— Що з тобою сьогодні, сестро? Ти все кидаєш одне на одне, аж луна по хаті йде, треба, мабуть, тобі допомогти.

Але ось до кімнати увійшли веселі панночки, заливаючися сміхом, і ту ж мить Вероніка помітила, що грубу вона сприймала за якусь постать, а деренчання нещільно зачинених дверцят — за ворожі слова. Однак, пойнята глибоким страхом, вона не могла так швидко заспокоїтися, щоб товаришки не помітили її надзвичайного напруження, яке було ніби написане на її блідому неспокійному обличчі. Коли панночки, швидко урвавши свою веселу мову, почали просити й молити, аби вона розповіла, що з нею сталося, Вероніці довелося признатись, як вона поринула у вельми дивацькі мрії і як раптом серед білого дня її охопило почуття страху перед привидами, чого раніше з нею не траплялося. Вона так яскраво розповіла, як з усіх кутків кімнати її дражнив і висміював маленький сірий гномик, що панночки Остер почали боязко озиратися на всі боки, їм стало аж моторошно на душі. Але саме увійшла Франия з гарячою кавою, і всі троє, швидко схаменувшись, почали кепкувати з такого безглуздя. Ангеліка — так звалася старша Остер — була заручена з одним офіцером, який служив у війську й довго не давав про себе звістки. Усі вже не сумнівалися, що він або загинув, або тяжко поранений. Ангеліка страх як сумувала, проте сьогодні була така нестримно весела, що Вероніка аж здивувалася і відверто сказала їй про це.

— Люба товаришко! — відповіла Ангеліка. — Невже ти думаєш, що я не ношу свого Віктора завжди в серці, в почуттях, у думках? Але тепер я така весела, ох Боже мій, щаслива до глибини душі. Адже ж мій

Віктор здоровий, і скоро я знов побачу його ротмістром, прикрашеного орденами, що їх він отримав за свою безмежну хоробрість. Він був поранений тяжко, але не смертельно, його вдарив шаблею у праву руку ворожий гусар, і він не міг писати, а через постійні переїзди з місця на місце, — бо він не хоче покидати свого полку, — таки геть не мав змоги послати про себе звістку, але сьогодні ввечері він отримує відпустку, щоб остаточно вилікуватися. Завтра він виїде сюди, і коли сідатиме у вагон, то отримає звістку, що призначений ротмістром.

— Але ж, кохана Ангеліко, — перебила її Вероніка, — звідки ти все це знаєш наперед?

— Не смійся з мене, люба подруго, — сказала Ангеліка. — Але ти й не будеш сміятися, бо ось побачиш, знову вискочить із-за дзеркала маленький сірий гномик! Та годі про це, я ніяк не можу позбавитися віри у щось таємниче, бо воно часто очевидно і, я сказала б, переконливо входило в моє життя. А головне, я вірю і зовсім не дивуюсь, як багато інших, що бувають люди з хистом ясновидців; той хист вони можуть викликати в себе лише їм відомим певним засобом. Тут у нас є одна стара жінка, що особливо обдарована таким хистом. Вона ворожить не так, як усі ворожки, не на картах, не розтопленим оливом, не на кавовій гущі, а, відповідно все налаштувавши, разом із тим, хто до неї приходить, дивиться в гладеньке металеве люстерко: у ньому з'являється дивна суміш розмаїтих постатей та образів, які стара тлумачить і з яких черпає відповіді на запитання. Я була вчора ввечері у неї і довідалася про свого Віктора щирю правду, в якій нітрохи не сумніваюсь.

Оповідь Ангеліки заронила у Веронічину душу іскру,

що незабаром розгорілася в думку розпитати стару про Анзельма та про свої надії. Вона довідалася, що стару звать Рауер, що мешкає вона на безлюдній вулиці біля Озірної брами, вдома буває тільки у вівторок, середу та п'ятницю з сьомої вечора аж до ранку, поки сонце зійде, і любить, щоб до неї приходили самі. Була якраз середя, і Вероніка поклала собі навідатися до старої під тим приводом, що проведжатиме панночок Остер додому. Так вона й зробила. Ледве попрощавшись біля Ельбського мосту з товаришками, що жили в Новому місті, вона, як на крилах, помчала до Озірної брами і скоро опинилася в безлюдній вузькій вулиці, в кінці якої побачила маленьку червону хатку, де мала жити стара Рауер. Вероніка не могла позбутися якогось моторошного почуття, ба навіть аж здригнулася, коли стала перед дверима хатини. Врешті, перемагаючи внутрішню відразу, наважилася подзвонити. Двері відчинились, і вона темними сіньми помацки пройшла на сходи, що вели вгору, як описувала Ангеліка.

— Чи тут живе пані Рауер? — запитала вона в по-
рожні сїни, бо ніхто не з'являвся.

Замість відповіді пролунало довге пронизливе «няв», і великий чорний кіт, вигнувши спину, вимахуючи на всі боки хвостом, поважно пройшов перед нею до дверей кімнати, що на друге «няв» відчинилися.

— Ах, диви, доню, ти вже тут? Заходь, заходь! — сказала почвара, що вийшла їй назустріч.

Побачивши її, Вероніка остовпіла. То була висока, кощава, загорнена в чорне лахміття жінка. Коли вона заговорила, то її гостра, випнута вперед борода затряслася, беззубий рот, над яким навис горбатий сухий ніс, ошкірився посміхом, із блискучих, як у kota,

очей крізь великі окуляри наче посипались іскри. З-під строкатої хустки витикалося чорне щетинясте волосся, і, на довершення цієї бридоти, на лівій щоці повторного обличчя аж до самого носа червоніли дві великі плями-опалини. Вероніці аж дух перехопило, і крик, що мало не вирвався із здавлених грудей, перейшов у тихе зітхання, коли відьмина кощава рука схопила її і затигла до кімнати.

А в кімнаті стояв гармидер, метушня, аж памороки забивало, усе скавчало, нявчало, пищало, вило. Стара гримнула кулаком по столу й крикнула:

— Ану цить, сволото!

І мавпа, заверещавши, стрибнула на бантину, морські свинки втекли під піч, ворон пурхнув на кругле люстро, тільки чорний кіт, немовби лайка старої відьми його не стосувалася, спокійно сидів у великому кріслі, на яке він стрибнув, тільки-но увійшовши до кімнати.

Коли все стихло, Вероніка підбадьорилась. Їй уже було не так моторошно, як у сінях, ба навіть і жінка видалася не такою гидкою. Аж тепер вона розглянулася по кімнаті. Скрізь зі стелі звисали опудала бридких тварин, долі всюди валявся незрозумілий дивний посуд, а в коминку блимав синюватий вогник, з якого іноді вискакували жовті іскри, і тоді зверху щось починало шурхотіти, паскудні кажани, немов із людськими, спотвореними сміхом обличчями, сновигали туди й сюди, полум'я лизало закіптюжений мур, і розлягалися такі пронизливі, різкі, жалісні звуки, що Вероніку знов охопив жах.

— З вашого дозволу, мамзелько, — прошамотіла стара, посміхаючись, схопила велике помело і, вмовивши його в мідяний казан, покропила коминок.

Вогонь раптом погас, і в кімнаті зробилося зовсім темно, наче від густого диму. Але стара вийшла на мить до якоїсь комірчини, принесла запалене світло, і Вероніка вже не побачила ні опудал, ні чудернацького начиння — тепер це була просто бідно обставлена кімната.

Стара підійшла до Вероніки ближче і сказала рипучим голосом:

— Я вже добре знаю, чого ти від мене хочеш, донечко: хочеш довідатися, чи Анзельм одружиться з тобою, коли стане радцею. — Вероніка заціпеніла з ляку й дива, а стара тим часом повела далі:

— Ти ж мені все розповіла дома при батькові, коли перед тобою стояв кавничок. Я ж була кавничком, хіба ти не впізнала мене? Слухай, доню! Одцурайся, одцурайся Анзельма, то погана людина. Він топтав моїх синків просто в обличчя, моїх любих синочків, червонощокі яблучка, які, коли б їх люди розкупили, повистрибували б знову з їхніх кишень у мій кошик. Він приятелює зі старим, а позавчора облив мені лице аурипігментом, аж я мало не осліпла. Дивися, доню, ще й досі видко плями, так мене попик! Покинь його, покинь! Він тебе не любить, він любить Золотисто-Зелену Змійку. Він ніколи не буде радцею, бо став на службу до саламандрів і хоче одружитися із Зеленою Змійкою. Кинь його, кинь!

Вероніка, що, власне, мала тверду незламну вдачу, зуміла скоро перемогти дівочий страх, відступила крок назад і промовила поважним, рішучим тоном:

— Бабусю! Я чула про ваш хист зазирати в майбутнє і, може, будши надто квапливою та цікавою, хотіла довідатися від вас, чи буде коли моїм Анзельм, якого я люблю і вельми шаную. І зле ви робите, що

дражните мене своїм безглуздим базіканням замість виконати моє бажання, бо я хотіла тільки того, що й інші від вас діставали. А що ви знаєте, видно, мої найпотаємніші думки, то вам, певне, легко було б відкрити багато такого, що мене тепер мучить і лякає, але з ваших дурних наклепів на доброго Анзельма я бачу, що нічого більше від вас не довідаюся. На добраніч!

Вероніка хотіла піти, але стара впала їй до ніг, плачучи й ридаючи, і скрикнула, міцно тримаючи дівчину за сукню:

— Вероніко, серденько моє, хіба ж ти не впізнаєш уже старої Лізи, яка тебе на руках носила, плекала, пестила?

Вероніка насилу повірила своїм очам, бо впізнала її, хоча, звичайно, старість, а особливо дві плями-опалини дуже змінили колишню няньку, яка вже багато років тому зникла з дому конректора Паульмана. Вона тепер була зовсім не така. Колись замість бридкої строкатої хустки носила вона поважний чепчик, а замість чорного лахміття — квітчасту сукню.

Стара підвелася з підлоги і, обійнявши Вероніку, продовжила далі:

— Може, тобі й нісенітницею здається те, що я сказала, але, на жаль, це правда. Анзельм наробив мені багато шкоди, хоч і ненароком. Він трапив до рук архіваріуса Ліндгорста, а той хоче одружити його зі своєю донькою. Архіваріус — мій найзапекліший ворог. Я могла б тобі розповісти про нього багато такого, чого б ти або не зрозуміла, або злякалася б. Він чаклун, але ж і я чаклунка, ось воно що! Я тепер уже бачу, що ти дуже любиш Анзельма, і буду тобі скільки стане сили допомагати, щоб ти щасливо

й гарно ступила до подружнього ложа, як ти й сама бажаєш.

— Але ж Господи Боже, скажіть мені... — почала Вероніка.

— Цить, дитино, цить, — перебила її стара, — я знаю, що ти хочеш. Я стала така, бо мусила, бо не могла інакше. То слухай-но! Я маю спосіб вилікувати Анзельма від безглузлого кохання до Зеленої Змійки і привести його, вже поважним радцею, у твої обійми. Але й ти повинна мені допомогти.

— Ви мені тільки порадьте, бабусю, і я все зроблю, бо дуже кохаю Анзельма, — ледь чутно прошепотіла Вероніка.

— Я знаю, — вела далі стара, — що ти смілива; колись я лякала тебе дідом із торбою, як спати клала, а ти лише розплющувала очі, щоб його побачити; ти ходила без свічки до найдальшої кімнати й часто полохала сусідських дітей у батьківському пудряникові. Отож слухай! Коли ти справді хочеш моїм мистецтвом перемогти архіваріуса Ліндгорста і Зелена Змійку, коли справді хочеш Анзельма як радцю мати за свого чоловіка, то вийди тихенько найближчого рівнодення вночі о дванадцятій годині з батькового дому й біжи до мене. Я тоді піду з тобою на роздоріжжя, що тут недалеко, в полі, ми зробимо що треба, але хай тебе не лякає все те дивовижне, що ти, можливо, там побачиш. А тепер, моя доню, на добраніч, батько чекає вже тебе з вечерею.

Вероніка поспішила додому, твердо поклавши собі не прогаяти рівнодення. «Стара Ліза правду каже, — думала вона. — Анзельм заплутався в дивних путах, але я звільню його з них і назву своїм назавжди й навечно. Мій він є і мій залишиться, радця Анзельм».

ВІГІЛІЯ ШОСТА

*Сад архіваріуса Ліндгорста
з птахами-пересмішниками. Золотий горнець.
Англійський курсив. Паскудні кривульки.
Князь духів*

— Але може бути й таке, — промовив сам до себе студент Анзельм, — що це пречудовий, міцний шлунковий лікер, якого я трохи забагато хильнув у мосьє Конраді, спричинився до всіх отих безглузких фантазмів, що так налякали мене перед дверима архіваріуса Ліндгорста. Тому сьогодні я його й не понюхаю і чинитиму опір усім подальшим невдачам, які можуть мене спіткати.

Отож, як і того разу, коли Анзельм збирався вперше відвідати архіваріуса Ліндгорста, він склав свої малюнки та каліграфічні взірці, туш та добре застругані воронові пера і вже хотів був іти, коли це йому впала в очі пляшечка з жовтою рідиною, яку дав йому архіваріус Ліндгорст. Тоді всі дивні пригоди, що їх він зазнав, знов яскраво промайнули в його уяві і невимовне почуття втіхи й туги пройняло йому груди. Він мимоволі скрикнув жалісним голосом:

— Ах, хіба ж не того йду я до архіваріуса, щоб тільки тебе побачити, моя дорога, кохана Серпентино?

Тієї миті йому здавалося, що Серпентинине кохання може бути ціною за його важку, небезпечну роботу, яку він мусить виконати, і робота ця саме і є копіювання Ліндгорстових манускриптів. Що його вже

при вході в будинок, або навіть ще й до того, можуть спіткати різні дива, як і раніше, він був переконаний. Він уже не думав про шлунковий лікер Конраді, а швиденько всунув пляшечку з рідиною в кишеню камізелки, щоб зробити так, як порадив архіваріус, якщо бронзова перекупка наважиться вишкіритись на нього. А й справді, чи не підняла вона свого гострого носа, чи не блиснули її котячі очі з молотка, коли він о дванадцятій годині тільки-но хотів узятися за нього? Не довго думаючи, Анзельм бризнув рідиною у фатальну пику, і вмить усе згладилось і сплющилось у блискучий круглий молоток. Двері відчинились, і дзвіночки привітно задзеленькотіли по всьому домі: «Дзінь-дзень — добрий день, дім-бом — в нашім домі — дзелень-бом». Він сміливо пішов широкими прекрасними сходами нагору, насолоджуючись запахом рідкісного ладану, що плив по всьому домі. У передпокої він нерішуче зупинився, бо не знав, у котрі з багатьох чудових дверей треба постукати. Аж ось вийшов архіваріус Ліндгорст у широкому адамашковому халаті й скрикнув:

— О, я дуже радий, пане Анзельме, що ви, нарешті, додержали слова! Ходіть за мною, бо я повинен зараз же одвести вас до лабораторії. — Він швидко пішов довгим передпокоєм і відчинив невеликі бічні двері, що вели в коридор. Анзельм сміливо подався за ним; вони ввійшли з коридора до зали, чи, швидше, до чудесної оранжереї, бо з обох боків під саму стелю сягали розмаїті рідкісні чудові квіти й навіть дерева з квітками та листям дивної форми. Магічне сліпуче світло лилося скрізь, невідомо звідкіль, бо не видно було жодного вікна. Коли студент Анзельм придивився до дерев та кущів, він побачив довгі алеї, що

простяглися вдалину. У глибокій темряві густих кипарисів білили мармурові басейни, а з них підносилися дивні статуї, що бризкали кришталевим промінням, яке з плюскотом спадало вниз у блискучі келихи-лілеї; чудні голоси шепотіли, гомоніли в тому дивовижному лісі, всюди струмували прекрасні пахощі. Архіваріус зник, і Анзельм побачив перед собою тільки велетенський кущ вогненних лілей. Сп'янілий від краси і солодких пахощів чарівного саду, Анзельм стояв немов зачарований. Аж нараз навколо щось захихотіло, засміялося, і тоненькі голоски почали дражнити і висміювати його:

— Пане студіозусе, пане студіозусе, звідкіля ви сюди завітали? Чого це ви так вичепурилися, пане Анзельме? Чи не хочете часом побалакати з нами про те, як бабуся роздушила задом яйця, а юнкер заляпав святкову камізельку? Ви, певне, ще й досі не знаєте арії, яку вчили від дурнуватою дядька шпака, пане Анзельме? У вас дуже кумедний вигляд у скляній перуці та чоботях із поштового паперу!

Отакий сміх, крик, отакі кпини чулися з усіх кутків зовсім близько від студента, який лише тепер спостеріг, що навкруги літають різні барвисті птахи і страшенно сміються та кепкують із нього. Тієї миті вогненний кущ лілей рушив до нього, і він побачив, що то архіваріус Ліндгорст, який ніби напустив на нього ману своїм барвистим у жовтих і червоних квітках шлафроком.

— Пробачте, шановний пане Анзельме, — сказав архіваріус, — я вас трохи затримав, але, проходячи мимо, я хотів лише глянути на той чудесний кактус, що розквітне цієї ночі. Ну, то як вам мій маленький зимовий сад?

— Ох, Боже мій, тут гарно понад усяку міру, вельмишановний пане архіваріусе, — відповів студент, — але строкаті птахи аж надто вже глузують з вашого покірного слуги!

— А ви чого тут розходилися? — скрикнув сердито архіваріус у куші.

Тоді звідти випурхнув великий сірий папуга, сів на миртову гілку біля архіваріуса і, дивлячись надзвичайно поважно й статечно крізь окуляри, що сиділи на його закарлюченому дзьобі, прохрипів:

— Не гнівайтесь, пане архіваріусе, мої свавільні бешкетники знову розгулялися, але пан студіозус сам винуватий, бо...

— Та годі, годі! — урвав архіваріус старого папугу. — Знаю я тих негідників, але вам належало б краще тримати їх у руках, мій друже! Ходімо далі, пане Анзельме!

Архіваріус пройшов ще через кілька дивно прибраних покоїв так швидко, що студент ледве встигав за ним і тільки побіжно міг споглянути на чудної форми меблі та інші невідомі речі, якими все там було переповнене. Нарешті вони прийшли до великої кімнати; архіваріус зупинився, задивившись угору, а тому Анзельм мав час натішитися красою її простої оздобы. Із лазурово-блакитних стін стриміли золотаво-бронзові стовбури високих пальмових дерев, що склепінням сплітали вгорі своє велетенське блискучо-смагдадове листя; посеред кімнати, на трьох єгипетських левах, вилитих із темної бронзи, лежала порфірова плита, а на ній стояв простий золотий горнець, від якого Анзельм, тільки-но його уздрів, уже не міг одвести погляду. Здавалося, ніби в тисячах миготливих відблисків дзеркального золота вигравали розмаїті

видива, іноді він бачив і самого себе з тужно простягненими руками — ах! — коло бузини... Серпентина вилася вгору і вниз, дивлячись на нього урочими очима. Анзельм не тямився з божевільного захвату.

— Серпентино, Серпентино! — закричав він. Архіваріус Ліндгорст швидко обернувся й запитав:

— Що ви сказали, дорогий пане Анзельме? Мені здається, ви зволили кликати мою доньку, але вона ген аж на другій половині дому, у своїй кімнаті, і тепер саме в неї година музики, ходімо лишень далі!

Анзельм майже несвідомо пішов за архіваріусом; він більше нічого не бачив і не чув, поки той не схопив його міцно за руку й не сказав:

— Ось тепер ми на місці.

Анзельм наче зі сну прокинувся й помітив, що вони прийшли до просторої, скрізь заставленої книжковими шафами кімнати, яка нічим не відрізнялася від звичайної бібліотеки чи кабінету. Посередині стояв великий письмовий стіл, а перед ним — м'яке крісло.

— Оце поки що, — сказав архіваріус Ліндгорст, — ваша робоча кімната; чи будете ви в майбутньому працювати в другій, блакитній бібліотечній залі, де ви так зненацька вигукнули ім'я моєї доньки, я ще не знаю, але найперше хотів би впевнитися, чи справді ви здатні виконати доручену вам роботу згідно з моїм бажанням та потребою.

Студент Анзельм зовсім підбадьорився і не без внутрішнього самовдоволення витяг із кишені свої малюнки та каліграфічне письмо, переконаний у тому, що архіваріус буде вельми втішений його надзвичайним талантом. Та ледве той глянув на перший аркуш найелегантнішого англійського письма, як

чудернацько посміхнувся й покрутив головою. Так само сприймав він і кожний подальший лист; студентові Анзельму аж кров ударила в голову, і, коли посмішка стала врешті зовсім глузлива й зневажлива, він не витримав і сказав:

— Здається, ви, пане архіваріусе, не вельми задоволені моїм мізерним талантом?

— Любий пане Анзельме, — сказав архіваріус Ліндгорст, — до мистецтва краснопису ви маєте справді чудесний хист, але тим часом я добре бачу, що мені доведеться покладатися більше на вашу пильність та на добру волю, аніж на ваше вміння. А може, тут винен ще й поганий матеріал, що його ви вживали.

Студент Анзельм почав докладно оповідати по своєму давно визнане мистецтво письма, про китайську туш, про свої найкращі воронові пера. Тоді архіваріус Ліндгорст подав йому аркуш англійського письма і сказав:

— Міркуйте самі!

Анзельм стояв, наче громом прибитий: його писання мало найжалюгідніший вигляд. Це були якісь гачки без правильного натиску, без жодної пропорції між великими й малими літерами, а як де й траплявся вдалий рядок, то він був зіпсований ганебними, немовби школярськими кривульками.

— Ще й до того, — повів далі архіваріус Ліндгорст, — ваша туш нетривка. — Він умочив палець у склянку з водою й ледве торкнувся до літер, як усе зникло без сліду.

Студентові Анзельму здалося, ніби якесь страховисько здушило йому горло, він не міг промовити й слова. Так і стояв він із злосчасним аркушем у руках, та архіваріус Ліндгорст голосно засміявся і промовив:

— Не журіться, любий пане Анзельме, що ви досі не могли писати як слід, либонь, тут вам більше пощастить, та й матеріал у мене кращий, ніж той, що був у вас. Тож спокійно беріться до роботи.

Архіваріус Ліндгорст спочатку дістав якусь рідку чорну суміш, що дуже своєрідно пахла, тонко загострені, дивного кольору пера та аркуш надзвичайно білого й гладенького паперу, а потім уже вийняв із замкнутої шафи арабський манускрипт — і, коли Анзельм сів за роботу, вийшов із кімнати. Студентові Анзельму не раз уже доводилося копіювати арабські манускрипти, тому перше завдання видалося йому не дуже важким.

— Як попали кривульки на моє прекрасне англійське писання, відає тільки Бог та архіваріус Ліндгорст, — сказав він, — але дам собі голову відрубати, що не від *моєї* руки.

З кожним словом, яке йому щастило вдало написати, зростала його впевненість, а з нею і вправність. Та й писалося йому новими перами вельми добре, а таємниче чорнило, темне, як воронове крило, легко лягало на сліпучо-білий пергамен. Від такої пильної, напруженої праці йому ставало все привітніше в самотній кімнаті; він зовсім уже впорався з роботою, яку сподівався щасливо закінчити. Коли вибило третю годину, архіваріус покликав його до сусідньої кімнати на смачний обід.

За столом архіваріус Ліндгорст був дуже веселий. Він розпитував студента Анзельма про його друзів, про конректора Паульмана та реєстратора Гербранда й розповідав, переважно про останнього, дуже багато кумедного. Добре старе рейнське вино вельми припагло до смаку Анзельмові і зробило його балакучішим,

ніж звичайно. Коли вибило четверту, він устав, щоб іти до роботи, і така пунктуальність, здається, також сподобалась архіваріусові Ліндгорсту. І якщо Анзельмові вже до обіду щастило добре копіювати арабські знаки, то тепер робота пішла ще краще, ба він навіть сам не міг збагнути, чому так швидко й легко копіював ті кучеряві знаки чужого письма. Йому здавалося, немовби в глибині душі якийсь голос нашіптує: «Ох, хіба ж міг би ти виконати все це, коли б не носив її в думках, у серці, коли б не вірив у неї, в її кохання!» І по кімнаті війнуло тихим-тихим, ніжним кришталевим дзвоном: «Я тут біля тебе, близько-близесенько! Я помагаю тобі, будь мужній, будь непохитний, коханий Анзельме! Я працюю з тобою, щоб ти став моїм!»

І коли він захоплено слухав той дзенькіт, то все зрозуміліші ставали йому невідомі знаки, тепер Анзельмові досить було тільки глянути в першотвір, і вони, здавалося, стояли вже написані блідими рисочками на пергамені, лиш бери й наводь їх вправно чорнилом. Так він працював і далі, оточений лагідними, втішними звуками, немов солодким ніжним подихом, поки не вибило шосту годину і поки архіваріус Ліндгорст не ввійшов до кімнати.

Дивно посміхаючись, він підійшов до столу; Анзельм мовчки встав. Архіваріус усе ще дивився на нього ніби з глузливою посмішкою на устах, та ледве глянув на копію, як посмішка перейшла в глибоку, урочисту поважність, що геть змінила його обличчя. Він мовби раптом став інший. Очі, що раніш променились іскристим вогнем, тепер дивилися невимовно лагідно на Анзельма. Легкий рум'янець забарвив його бліді щоки, зникла іронія, яка раніше стискала

рот, приємні, м'яко окреслені вуста його, здавалось, ось-ось розтуляться і злине мудра, зворушлива мова. Уся постать його зробилася вища, поважніша, широким халат лежав згортками, як королівська мантія, на грудях і плечах, біле волосся, що спадало кучерями навколо високого відкритого чола, було стягнуте вузьким золотим обручем.

— Юначе! — урочистим тоном почав архіваріус. — Юначе, про те, що єднає тебе з усім найлюбішим і найсвятішим для мене, я знав раніше, ніж ти гадаєш. Серпентина кохає тебе, і чудесна доля, фатальні нитки якої прядуть ворожі сили, здійсняться, коли вона буде твоя і коли ти, як належний посаг, отримаєш золотий горнець, її власність. Але тільки боротьба дасть тобі щастя у вищому житті. Ворожі стихії нападуть на тебе, і лише внутрішня сила, з якою ти станеш проти тих нападів, може тебе врятувати від ганьби й загибелі. Працюючи тут, ти складаєш свій іспит; віра й пізнання приведуть тебе до близької мети, коли ти втримаєшся на тому, що мусив почати. Будь їй вірний душею, тій, що кохає тебе, і ти побачиш предивні дива золотого горнця, і станеш щасливий назавжди. Бувай здоров! Архіваріус Ліндгорст чекає на тебе завтра о дванадцятій годині у своїм кабінеті. Прощай!

Архіваріус легенько вивів студента за двері, замкнув їх за ним, і Анзельм опинився в кімнаті, в якій обідав, а звідтіл єдині двері вели в коридор.

Зовсім приголомшений дивними явищами, він зупинився перед дверима дому, коли ось над ним відчинилося вікно. Він глянув угору — то був архіваріус Ліндгорст, у світло-сірому сурдуті, достеменно такий, яким він бачив його вперше. Студент почув, як він крикнув до нього:

— Гей, дорогий пане Анзельме, про що це ви так задумалися? Може, вам арабістика не йде з думки? Привітайте-но пана конректора Паульмана, якщо зайдете до нього, і приходьте завтра знову рівно о дванадцятій. Гонорар за сьогодні вже лежить у правій кишені вашої камізельки.

І справді, студент Анзельм знайшов блискучий таляр у кишені, але нітрішечки не втішився.

— Що з цього вийде — не знаю, — сказав він сам до себе. — Хоч мене й посіли божевільні мрії, оточили привиди, та в душі моїй живе люба Серпентина, і я краще загину, аніж її зречуся, бо знаю, що думка в мені вічна і ніяка ворожа сила не зможе її знищити. Але ж хіба думка — це не кохання Серпентини?

*Як конректор Паульман вибив попіл з люльки
та й пішов спати. Рембрандт* і Пекельний Бройгель**.
Чарівне люстерко і рецепт лікаря Екштайна
проти невідомої хвороби*

Нарешті конректор Паульман вибив попіл з люльки і сказав:

— Ну, тепер уже час і відпочивати.

— Звичайно, — промовила Вероніка, стурбована тим, що батько довго засидівся, бо вже давно вибило десятю годину. І шойно конректор пішов до своєї робочої кімнати, яка правила й за спальню, ледве Франине сопіння сповістило, що й вона міцно заснула, як Вероніка, що про людське око також лягла в ліжко, тихенько встала, одягнулася, накинула на себе плащ і вислизнула з дому. Відтоді, як Вероніка востаннє була в старої Лізи, Анзельм усе стояв їй перед очима, і вона сама не знала, що ж то за голос раз у раз промовляє, ніби Анзельмів опір залежить від якогось її ворога, що держить його в своїх

*Рембрандт Гарменс ван Рейн (1606—1669) — великий нідерландський художник; картини його сповнені внутрішнього драматизму, емоційні за колоритом.

**Бройгель Пітер Молодший (бл.1564—1637) — прозваний Пекельним, на відміну від його батька, Пітера Бройгеля Старшого, званого Мужичьким, — видатний нідерландський художник; малював фантастичні картини, сповнені філософського змісту.

лабетах, які Вероніка може розірвати лише таємничим засобом магічного мистецтва. Її довіра до старої Лізи зростала з кожним днем, і навіть враження чогось моторошного, жахливого так притупилось у ній, що все химерне, дивне в їхніх стосунках зі старою являлося Вероніці лише в світлі незвичайного, романтичного, і це особливо її вабило. Тому вона твердо поклала витримати пригоду в рівнодення, хоча б їй навіть загрожувала небезпека й тисячі прикрощів удома. Нарешті прийшла ця фатальна ніч, якої стара Ліза обіцяла дати їй поміч і розраду. Вероніка, давно вже звикнувши до думки про нічну мандрівку, почувала себе зовсім бадьоро. Стрілою пролинула вона безлюдними вулицями, незважаючи на бурю, що лютувала надворі і жбурляла їй в обличчя краплистим дощем. Дзвін на дзвіниці церкви Воздвиження глухо вибив одинадцяту годину, коли Вероніка, мокра як хлющ, підійшла до хатини старої.

— Ой, любочко, любочко, ти вже тут! Ну, стривай, стривай! — гукнула та згори і зараз же спустилася вниз до дверей з наладованим кошиком у супроводі свого кота. — Ну, то ходімо, зробимо що треба, а нам має пощастити, бо ніч дуже сприятлива.

Сказавши так, стара схопила холодною рукою тремтячу Вероніку, дала їй нести важкого кошика, а сама взяла казан, триниогу й лопату. Коли вони вийшли в поле, дощ уже перестав, але буря лютувала ще дужче. У повітрі вили тисячі голосів. Жахливий несамовитий зойк спадав із чорних хмар, що швидко линули вгору і все огортали в густу темряву. Але стара прудко йшла вперед, покрикуючи пронизливим голосом:

— Світи, світи, мій молодчику!

Раптом перед ними сплелись і схрестилися блакитні блискавиці, і Вероніка помітила, що то кіт, стрибаючи навколо них, світив їм, прискаючи тріскучими іскрами, і що то його жахливий і несамовитий зойк чула вона, коли буря на хвильку вщухала. Вероніці аж дух забивало, ніби якісь гострі, холодні як лід пазурі впивалися їй у нутрощі, але, зібравшись на силі, вона міцно схопилася за стару й прошепотіла:

— Треба все зробити, а тоді хай там хоч що!

— Так, так, доню моя! — відповіла стара. — Тримайся, і я тобі подарую щось гарне, ще й Анзельма на додачу.

Нарешті стара зупинилась і сказала:

— Ось ми й прийшли.

Вона викопала яму, висипала туди вугілля, поставила триниго, а на неї казана. І все якось дивно розводила руками, а навколо все кружляв кіт. З його хвоста сипались іскри, утворюючи вогняне коло. Скоро вугілля загорілось, і блакитне полум'я з-під триниго шугнуло вгору. Вероніка скинула плаща та серпанок і сіла навпочіпки біля старої, а та схопила її руки й міцно їх стиснула, втупившись у дівчину палючими очима. Тепер ті дивовижні речі, що їх стара дістала з кошика й кинула в казан, — чи то квіти, чи метал, чи зілля, чи що живе, годі було розпізнати, — почали кипіти й шумувати. Стара облишила Вероніку, схопила залізного ополоника й заходилася мішати в казані, а тим часом Вероніці наказала пильно дивитися в казан і всі свої думки скерувати на Анзельма. Тоді знову кинула в казан якогось блискучого металу, пасмечко волосся, що його Вероніка вирізала собі на тім'ї, і невеличкого персня, якого дівчина довго носила. Водночас стара

моторошним голосом вигукувала щось незрозуміле, а кіт, безперестанку кружляючи, жажливо нявчав і вищав.

Хотів би я, ласкавий читальнику, щоб тобі довелося двадцять третього вересня бути на дорозі до Дрездена. Даремно вмовляли тебе на останній станції, коли вже звечоріло, залишитися ночувати; привітний господар казав: «Надворі буря, злива, і взагалі вночі перед рівноденням нерозумно їхати в таку темінь». Але ти на це не зважив, цілком слушно міркуючи: «Я дам візникові цілий таляр на горілку і щонайпізніше о першій годині буду в Дрездені, де мене в «Золотому янголі» чи в «Шоломі», а то й у «Штатнаумбурзі» чекає смачна вечеря та м'яка постіль». І ось, отак їдучи в темряві, ти раптом помітиш удалині якесь дивне миготливе світло. Тоді, під'їхавши ближче, побачиш вогняне коло, в середині якого, біля казана, звідкіль бухкають густі клуби диму та червоне проміння з іскрами, сидять дві постаті. Саме повз це багаття й пролягає твоя дорога, але коні пирхають, топчуться, стають дибки, машталір лається, хреститься, лупцює коней, а вони ані руш. Мимоволі ти стрибаєш із воза й підбігаєш трохи вперед. Тепер ти ясно бачиш струнку милу дівчину, що в білій нічній сорочці стоїть навколішки біля казана. Буря розплела їй довгі каштанові коси, і вони розвіваються на вітрі. Її прекрасне янгольське личко осяяне сліпучим вогнем з-під триноги, але страх облив його крижаним потоком, воно закам'яніло й зробилося бліде, як у мерця, а в нерухомому погляді, в піднятих бровах, в устах, даремно розтулених до розпачливого крику, якому несила вирватися з її грудей, здавлених невимовним болем, ти бачиш ляк, жах; її маленькі,

судомно стиснені ручки піднесені вгору, немовби в благанні до янголів-охоронців, щоб захистили і врятували її від пекельних потвор, які зараз можуть слухняно з'явитися на поклик могутніх чарів. Так непорушно і вклякла вона, як мармурова статуя. Насупроти неї сидить навпочіпки довготелеса, худа, мідяно-жовта жінка з гострим, наче в яструба, горбатим носом і блискучими, як у kota, очима, з-під чорного, накинутого наопашки плаща стирчать голі кощаві руки; мішаючи пекельне вариво, вона регоче і кричить хрипким голосом серед ревіння й стогону бурі. Я певен, що й тобі, любий читальнику, хоч би ти не боявся ні тучі, ні грому, волосся стало б догори, коли б ти споглянув на цю живу картину, гідну пензля Рембрандта або Пекельного Бройгеля. Але ти не міг би звести очей з дівчини, яка була в відьомському полоні, і електричний струм пронизав би всі твої жили й нерви, блискавично запалив би в тобі відважну думку — опиратися таємничим силам вогненного кола, і від цієї думки зник би й весь твій страх, з якого вона сама й виникла. Тобі видалося б, що ти сам став одним із тих янголів-охоронців, яким молиться смертельно перелякана дівчина, що ти навіть мусиш негайно витягти пістоля з кишені й без слова застрелити стару! Але тим часом, так жваво про це думаючи, ти б голосно закричав: «Гей, там!» або: «А що там таке скоїлося?» чи: «А що ви там робите?» Візник затрубив би у свій ріг, стара ускочила б в окріп, і вмить усе зникло б у задушливім чаду. Не певний, чи знайшов би ти дівчину, яку так вперто шукав у темряві, проте чари старої чаклунки ти б знищив і ману магічного кола, в яке так легковажно потрапила Вероніка, розвіяв би. Але ні ти, любий

читальнику, ні хто інший не їхав і не йшов тією дорогою двадцять третього вересня в буряну, на чаклунство сприятливу ніч, і Вероніка, смертельно налякана, мусила сидіти біля казана, аж доки чари дійшли кінця. Вона добре чула, як навколо неї ревіло та стогнало, як різні препогані голоси мукали, мекали навперебій, але не підводила очей, бо відчувала, що вигляд тих довколишніх страхів і мерзот може довести її до згубного, невигойного божевілля. Стара перестала мішати в казані, чад розвіявся, і ось уже тільки маленький спиртовий вогник лишився блимати на дні казана. Тоді стара вигукнула:

— Вероніко, дитино моя кохана! Глянь на дно! Що ти там бачиш?.. Що ти там бачиш?..

Але Вероніка не могла відповісти, хоч їй і здавалося, що там кружляють невиразні постаті. Та ось вони почали проступати щораз ясніше, аж раптом із глибини казана з'явився Анзельм, приязно усміхаючись і подаючи їй руку. І Вероніка голосно скрикнула:

— Ох, Анзельм, Анзельм!

Тоді стара відкрила в казані кран, і розтоплений метал зашипів, затріскотів і полився в маленьку форму, яку вона підставила. Чаклунка схопилася з місця, завищала, закружляла, дико, бридко вимахуючи руками:

— Ділові кінець! Дякую тобі, мій юначе! Добре стояв на варті. Гей, гей! Він іде! Загризи його! Загризи!

І раптом у повітрі почувся могутній шум, ніби величезний орел зашурхотів крильми, спускаючись додолу, і пролунав жажливий голос:

— Гей, гей! Сволото! Ану геть звідсіль у болото!

Стара, виючи, беркицьнулася на землю, а Вероніка

впала непритомна. Коли вона знову прийшла до пам'яті, був уже білий день, вона лежала в постелі, а Франя стояла з чашкою гарячого чаю й питала:

— Скажи мені, сестро, що з тобою? Ось я стою вже з годину чи, може, й більше, а ти лежиш, немов у гарячці, непритомна, охкаєш і стогнеш, аж нам страшно стало. Татко не пішов сьогодні в клас і скоро приведе лікаря.

Вероніка мовчки взяла чай, і, поки пила його, перед очима в неї яскраво промайнули жахливі картини минулої ночі. «Та невже ж це справді був лише жахливий сон, що мучив мене? Але ж я вчора ввечері таки ходила до старої, це ж було двадцять трете вересня! А може, я справді ще вчора захворіла і все це мені тільки примарилось? А захворіла через те, що весь час думала про Анзельма і про дивну бабу, яка видавала себе за Лізу і тим тільки зваблювала мене на ворожбитство?»

Франя, що була вийшла, вернулася знову з Веронічиним зовсім мокрим плащем у руках.

— Подивись-но, сестро, — сказала вона, — що сталося з твоїм плащем. Напевне, буря вночі розчинила вікно, перекинула стільця, на якому висів плащ, і ось він зовсім змок.

Це тяжко вразило Вероніку, бо тепер вона усвідомила, що то не сон її мучив, а вона таки була в старої. І Вероніці стало страшно й моторошно, і гарячковий дроз пройшов їй по тілу. У судомному тремтінні натягла вона покривало на себе і враз відчула на грудях щось тверде. Сягнувши рукою, дівчина намацала ніби якийсь медальйон. Коли Франя вийшла з плащем, Вероніка вийняла його і побачила, що то було маленьке, кругле, виглянсуване металеве люстерко.

— Це подарунок старої! — скрикнула вона жваво, і їй видалося, мовби вогненне проміння вибухнуло з люстерка і пройняло їй душу блаженним теплом. Гарячка минулася, і все її єство охопило невимовне почуття втіхи й солодкої знемоги. Анзельм не виходив у неї з голови, і, коли вона всі свої думки скерувала на нього, він приязно усміхнувся до неї з люстерка, наче живий мініатюрний портрет. Але скоро їй видалося, ніби вона вже бачить не портрет, ні, а самого студента Анзельма, живого. Він сидить у якійсь високій, дивно прибраній кімнаті і старанно пише. Вероніка хоче підійти до нього, плеснути по плечу й сказати: «Пане Анзельме, озирніться, адже я тут!» Та ніяк не може, бо його ніби оточує ясний вогненний потік, і коли Вероніка добре придивилася, то побачила, що то тільки великі книги із золотими берегами. Та нарешті їй пощастило таки зазирнути Анзельмові в очі. І Анзельм наче аж тепер її згадав, усміхнувся нарешті до неї і промовив:

— Ах, то це ви, люба мадемуазель Паульман? Але чому ж ви іноді звиваєтеся, ніби змійка?

Вероніка аж засміялася голосно з тих слів і, немовби прокинувшись з глибокого сну, швидко схвала маленьке люстерко. Тієї миті двері відчинились і до кімнати ввійшов конректор Паульман із лікарем Екштайном. Лікар підійшов до ліжка, спробував пульс хворої і, добре поміркувавши, сказав:

— Гай, гай!

Потім написав рецепт, ще раз спробував пульс і знову сказав:

— Гай, гай! — і залишив пацієнтку. З таких висновків лікаря Екштайна конректор Паульман ніяк не міг зрозуміти, на що ж, власне, хворіла Вероніка.

ВІГІЛІЯ ВОСЬМА

*Бібліотека на пальмах. Доля одного нещасного
Саламандра. Як чорне перо залицялося до редьки,
а реєстратор Гербранд дуже впився*

Студент Анзелъм уже кілька днів працював у архіваріуса Ліндгорста, і ті години праці були для нього найщасливіші в житті, бо тут, завжди вчуваючи любі звуки, втішні слова Серпентинині, а часом навіть тихий і ніжний, як весняний легіт, дотик її подиху, він проймався ніколи не знаним почуттям утіхи, що сягала іноді найвищого блаженства. Усі злидні, всі дрібні турботи його мізерного існування вилетіли йому з серця та з голови, і в новому житті, що зішло для нього, мов сонце на обрії, Анзелъм збагнув усі дива вищого світу, які перед тим сповнювали його подивом та острахом. Списування йшло дуже швидко, бо йому дедалі більше здавалося, ніби він списує на пергамен уже давно знайомі знаки і що навіть не треба дивитися в першотвір, щоб віддати все якнайточніше. Окрім обіднього часу, архіваріус Ліндгорст приходив рідко, але завжди з'являвся саме тієї миті, коли Анзелъм закінчував останній знак рукопису, і давав йому інший, а потім виходив, помішавши чорнило якоюсь чорною паличкою і замінивши зужиті пера новими, гострішими. Одного дня, ледве вибило дванадцятю годину, Анзелъм ступив на сходи й побачив, що двері, через які він звичайно входив,

були зачинені. Архіваріус Ліндгорст у своєму чудернацькому, ніби вкритому блискучими квітами, халаті, з'явився з другого боку й голосно гукнув:

— Сьогодні проходите сюдою, шановний Анзельме, бо нам треба заглянути до кімнати, де на нас чекають майстри Бгагаватгіти*.

Він пішов коридором і повів Анзельма через ті самі кімнати й зали, що й перше. Студента Анзельма знов захопила надзвичайна пишнота саду, але тепер він ясно побачив, що деякі рідкісні квіти на темних кущах насправді були різнобарвними блискучими метеликами. Вони вимахували крильцями і, кружляючи в танці, здавалося, пестили один одного своїми хоботками. І навпаки, рожеві та небесно-блакитні птахи були квітками. Пахощі їхні здіймалися вгору з чашечок тихими, лагідними звуками, що змішувалися з хлюпотінням далеких водограїв, із шелестом високих кущів та дерев у таємничі акорди глибокого жалю й туги. Птахи-пересмішники, що першого разу так із нього кпилися, знов пурхали навколо й безперестанку кричали тонкими голосками:

— Пане студіозусе, пане студіозусе, не кваптеся так! Не задирайте так високо носа, бо перечепитеся й впадете! Гей, гей! Надягніть-но пудермантеля! Хай кум пугач підстриже вам чуба!

Отак вони глузували з нього, поки Анзельм не вийшов із саду. Нарешті архіваріус Ліндгорст увійшов до лазурово-блакитної кімнати; порфір із золотим горнцем зник, а замість нього посеред кімнати стояв

*Майстри Бгагаватгіти — давньоіндійські мудреці та поети. «Бгагаватгіта» — філософська поема, що входить до індійського епосу «Магабгарата».

накритий фіалковим оксамитом стіл, на якому лежало відоме вже Анзельмові письмове приладдя, а перед столом — таким самим оксамитом оббите крісло.

— Любий пане Анзельме, — сказав архіваріус Ліндгорст, — ви вже швидко й добре скопіювали чимало манускриптів, і це мене дуже тішить. Ви заслужили моє довір'я; та лишилося ще найважливіше, а саме: списати, чи, власне, змалювати певні, особливими знаками написані твори, які я зберігаю в цій кімнаті і які можна скопіювати тільки тут, на місці. Отож ви надалі сидітимете тут, але мушу вас попередити, щоб працювали ви якомога уважніше та обережніше; одна фальшива рисочка чи, боронь Боже, чорнильна ляпка на першотворі призведе вас до нещастя.

Анзельм помітив, що в золотих стовбурах пальм стриміли маленькі смарагдово-зелені листки. Архіваріус узяв один такий листок, і виявилось, що то, власне, був пергаменований сувій, якого архіваріус розгорнув і поклав перед ним на столі. Анзельм непомалу здивувався, глянувши на ті дивно покручені знаки, а побачивши безліч крапок, рисок і різних закарлючок, що скидалися то на рослини, то на мох, то на тварин, він майже втратив надію, що все те достеменно перемалює, і тому глибоко замислився.

— Більше відваги, юначе! — вигукнув архіваріус. — Якщо ти твердо віриш і широко кохаєш, то Серпентина тобі допоможе! — Голос його лунав, як дзвін металу, і, коли Анзельм злякано споглянув на нього, архіваріус постав перед ним у королівському образі, в якому з'являвся за перших відвідин у бібліотеці.

Анзельм у шанобі мало не став перед ним навколішки, коли раптом архіваріус Ліндгорст поліз на пальму і зник угорі, в зеленому листі. Студент Анзельм збаг-

нув, що з ним розмовляв князь духів, який тепер поплинув у свій кабінет, можливо, на переговори з променями, послами далеких планет, про те, що має статися з ним та з любою Серпентиною. «А то й таке може бути, — міркував він далі, — що князь духів чекає новин із верхів'я Нілу, або його відвідав якийсь маг із Лапландії, — отож і мені слід тепер ретельно взятися до роботи». І він почав студіювати незнайомі знаки пергаменового сувою. Чудова музика саду звучала над ним і огортала його солодкими пахощами, чув він також і хихотіння пересмішників, але вже не розумів їхніх слів, що йому також було до душі. Іноді йому здавалося, наче то шуміло смарагдове листя пальм, наче в кімнаті променями лився ніжний кришталевий передзвін, що його Анзельм чув тієї нещасливої години на Вознесіння під бузиновим кущем. Студент Анзельм, дивовижно підбадьорений тими звуками та світлом, усе глибше й глибше зосереджував свої почуття й думки на заголовкові пергаменового сувою і незабаром немовби серцем відчув, що ті знаки нічого іншого не можуть означати, а тільки слова: «Про одруження Саламандра із Зеленою Змійкою». Нараз пролунав голосний потрійний дзенькіт веселих кришталевих дзвіночків.

— Анзельме, коханий Анзельме! — війнуло йому з листя, і — о диво! — з пальми почала спускатися Зелена Змійка.

— Серпентино, кохана Серпентино! — скрикнув Анзельм, мов несамовитий, з надзвичайного захвату, бо як пильніше придивився, то побачив, що до нього спускається прегарна дівчина і з невимовною тугою-жагою дивиться на нього синіми очима, які так запали йому в душу.

Листя ніби опускалось і розтягувалося, з дерева всюди витикалися колючки, але Серпентина звинно оминала їх у своїй сукні, яка, щільно облягаючи її стрункий стан, маяла й мерехтіла в повітрі різними кольорами, не зачепившись за жодну колючку.

Вона сіла біля Анзельма в те саме крісло, обійняла його і пригорнула до себе так, що він відчув подих її вуст, електричну теплоту її тіла.

— Коханий Анзельме, — почала Серпентина, — тепер ти скоро будеш зовсім мій, своєю любов'ю ти здобудеш мене, я принесу тобі золотий горнець, який ушасливить нас обох назавжди!

— О кохана, люба Серпентино! — сказав Анзельм. — Щоб ти тільки була моєю, а все решта мені байдуже. Як ти будеш моя, то я ладен і загинути серед цих див і химер, що оточують мене, відколи я тебе побачив.

— Я добре знаю, — повела далі Серпентина, — що те незбагненне й чудесне, яким батько мій на свою втіху тебе оточує, викликає в тебе переляк, але тепер, сподіваюся, такого вже не трапиться, бо я того тільки й прийшла, мій коханий Анзельме, щоб з усієї душі, від щирого серця розповісти все, що тобі треба знати, аби до кінця збагнути мого батька і взагалі все, що стосується мене і його.

Анзельм відчув себе наче в міцних обіймах Серпентини, наче так злився і з'єднався з коханою, що тільки з нею вкупі міг рухатись і жити, тільки її пульс і бився в його жилах і нервах. Він прислухався до кожного її слова, що відлунювало в найпотаємніших глибинах його душі і, немов яскравий промінь, запалювало в ньому небесну втіху. Він обійняв її стрункий стан, але мерехтливе, блискуче Змійчине вбрання було таке гладеньке, таке слизьке, що йому здавалося,

ніби вона, звинувшись, може легко вислизнути, і Анзельм аж затремтів на таку думку.

— Ох, не кидай мене, кохана Серпентино, — скрикнув він мимохіть, — тільки ти — моє життя!

— Не покину тебе сьогодні, — сказала Серпентина, — поки не розповім усього, що ти в своїм коханні до мене не можеш збагнути. Отож знай, любий, що мій батько походить із чудесного роду Саламандрів і своїм існуванням я завдячую його коханню до Зеленої Змії. За прадавніх часів панував у чарівній країні Атлантиді могутній князь духів Фосфор, якому слугували духи стихій. Одного разу Саламандер, якого князь любив над усіх (це був мій батько), йшов розкішним садом, що його Фосфорова мати пишно оздобила своїми найкращими дарами, і почув, як висока Лілея тихенько наспівувала: «Заплющ свої оченята, поки мій коханий, світанковий вітер, тебе не збудить». Він підійшов до неї. Зворушена його палким диханням, Лілея розкрила своє листя, і він побачив її дочку, Зелену Змійку, що дрімала в келихові квітки. Тоді гаряча любов до Зеленої Змійки охопила Саламандра, і він викрав її у Лілеї, пахоші якої надаремне кликали в саду в невимовній тузі кохану доньку. А Саламандер приніс її у Фосфорів палац і почав благати його: «Поєднай мене з коханою, бо вона мусить бути моєю назавжди». — «Шаленцю, чого ти вимагаєш? — промовив князь духів. — Знай: колись Лілея була моєю коханою і панувала вкупі зі мною, але іскра, що я заронив у неї, загрожувала їй згубою, і тільки перемога над чорним драконом, якого тепер духи земні тримають у кайданах, зберегла Лілею, і її листя досить зміцніло, щоб замкнути в собі іскру і затримати її. Але якщо ти обнімеш

Зелену Змійку, то жар твій згубить її тіло, і нова істота, швидко зародившись, так само швидко і зникне від тебе». Та Саламандер не зважив на остоорогу князя духів; повний палкої жаги, схопив він Зелену Змійку в обійми, а вона розсипалася на попіл, і крилата істота, народжена з попелу, відлітаючи, зашуміла в повітрі. Саламандер аж знавіснів із розпачу й помчав садом, бризкаючи вогнем та полум'ям, і спустошив сад у дикому шаленстві так, що найкращі зела й квіти попадали спалені, і зойки їхні сповнили повітря. Розлютований до краю, князь духів схопив Саламандра і сказав: «Відшумів твій вогонь, погасло твоє полум'я, осліпло твоє проміння, спускайся на дно до земних духів, хай вони дражнять тебе, глузують із тебе, держать у полоні, аж поки вогненна матерія не загориться знов і не вирветься з землі з тобою, уже як з новим створінням». Бідолашний Саламандер, погаснувши, упав додолу. Коли це виступив наперед старий Мимра — земний дух, що був у Фосфора садівником, і сказав: «Пане, кому, як не мені, слід найбільше нарікати на Саламандра? Хіба ж не я оздоблював найкращими металами всі ті чудесні квіти, що він спалив? Хіба ж не я плекав і доглядав їхні паростки і змарнував стільки барв? А проте заступлюся за бідолаху Саламандра, бо тільки любов, що нею й ти бував часто охоплений, призвела його до відчаю, в якому він спустошив сад мій. Не карай же його суворо!» — «Вогонь його тепер уже погас, — промовив князь духів, — але в часи лихоліття, коли мова природи стане незрозумілою звироднілому поколінню людському, коли духи стихій, вигнані до своїх сфер, лише з далекої далечини глухим відлунням будуть до людей промовляти, коли йому, відірваному

від гармонійного кола, тільки безмежна туга темну вістку подаватиме про чудесне царство, де він колись жив, як ще віра й любов у його душі пробували, — в ті нещасливі часи знов загориться Саламандрів вогонь, та доросте він тільки до людини і як людина мусить увійти в нужденне життя людське й терпіти всі його злигодні. Але в нього залишаться не тільки самі спогади про його первісне життя, він житиме знов у священній гармонії з цілою природою, збагне її чудеса, і міць споріднених із ним духів стане до його послуг. У кущі лілей він знов віднайде Зелену Змійку і від поєднання з нею матиме три доньки, що з'являтимуться людям в образі їхньої матері. Весною будуть вони гойдатись у темнім бузиновім кущі, і їхні голоси звучатимуть кришталевими дзвіночками. Якщо знайдеться тоді в ті злиденні жалюгідні часи внутрішнього занепаду юнак, який учує їхній спів, і якщо Змійка, глянувши на нього своїми прегарними очима, заронить у ньому мрію про чудесну далеку країну, куди він сміливо зможе долинути, як скине повсякденні турботи, якщо з коханням до Змійки спалахне в ньому жива, гаряча віра в дива природи, а також і в своє власне існування серед тих див, то Змійка буде його. Але Саламандер зможе скинути свій важкий тягар і приєднатися до своїх братів не раніше, аніж знайдуться трое таких юнаків, що одружаться з трьома його доньками!» — «Дозволь, пане, — сказав земний дух, — зробити трьом його донькам подарунк, що прикрасить їхнє життя із знайденими чоловіками. Кожна отримає від мене горнець із мого найпрекраснішого металу. Я виглянсю його промінням, взятим у діамантів; нехай у його блиску відіб'ється сліпуча краса нашого чудесного царства, що пробуває

в гармонії з цілою природою, з середини горнця під час заручин нехай виросте вогненна лілея, вічний цвіт якої солодкими пахощами обвіватиме вірного юнака. Скоро зрозуміє він її мову, збагне дива нашого царства, то й сам із коханою житиме в Атлантиді». Ну, тепер ти знаєш, дорогий Анзельме, що мій батько якраз і є той Саламандер, про якого я тобі розповідаю. Хоч сам він і вищої природи, але мусить підкорятися усім дріб'язковим вимогам буденного життя, і звідсіль, можливо, й походять його зловтішні витребеньки, що декого так дратують. Він не раз казав мені, що внутрішнім духовним властивостям, які тоді князь духів Фосфор поставив як умову одруження зі мною та моїми сестрами, тепер дали особливу назву, якою, на жаль, частенько недоречно надживають; їх називають дитинною, поетичною душею. Таку душу здебільшого мають юнаки, що через свою дуже наївну вдачу, а ще й тому, що їм зовсім бракує так званого світського виховання, зазнають зневаги від загалу. Ах, любий Анзельме, ти зрозумів під бузиновим кущем мій спів... мій погляд... ти кохаєш Зелену Змійку, ти віриш мені й хочеш бути моїм назавжди! Прекрасна Лілея розквітне в золотому горнці, і ми, з'єднавшись, щасливо й радісно житимемо в Атлантиді! Але я не приховую від тебе, що в запеклій боротьбі з саламандрами та земними духами чорний дракон звільнився й зашумів крильми в повітрі. Щоправда, Фосфорові пощастило його знову закути в кайдани, але з чорного пір'я, що в боротьбі випалося з нього на землю, вирости ворожі духи, які всюди стають проти саламандрів та земних духів. Ота перекупка, що така ворожа до тебе, милий Анзельме, і що прагне — це моєму батькові добре відомо —

заволодіти золотим горнцем, завдячує своїм існуванням коханню такого пера з драконового крила до одної редьки. Вона знає про своє походження та свою міць, бо в стогоні і в корчах полоненого дракона їй відкрилися таємниці багатьох чудесних зоряних знаків, і вона вживає всіх засобів, щоб діяти ззовні всередину, а мій батько навпаки — бореться блискавками, що стріляють із Саламандрової середини. Усі ворожі сили, які живуть у поганих травах та отруйних тваринах і які вона збирає і змішує за сприятливого розташування сузір'їв, викликають безліч злих чарів, що наводять жахи й страхіття на людину і віддають її на поталу тим демонам, які виникли з переможеного дракона. Бережися старої, коханий Анзельме, вона твій ворог, бо твоя по-дитячому чиста душа знешкодила вже багато її злих чаклунств. Будь вірний... вірний мені, і ти скоро прийдеш до мети!

— О моя Серпентино! — вигукнув студент Анзельм. — Як же я можу тебе покинути, як я можу тебе не любити вічно!

Поцілунок обпалив його уста, він прокинувся, наче з глибокого сну, Серпентина зникла, вибило шосту, і важкий камінь ліг йому на серце — він же нічого-сінько не написав! Стурбований тим, що скаже архіваріус, він глянув на аркуш, і, о диво: копія таємничого манускрипта була щасливо закінчена, а пильніше вдивившись у неї, він упевнився, що це і є розповідь Серпентини про свого батька, улюбленця князя духів Фосфора в чудесній країні Атлантиді. Аж ось увійшов архіваріус Ліндгорст у своєму світло-сірому плащі, в капелюсі і з палицею в руці; він подивився на списаний пергамен, узяв велику пучку табаки і сказав усміхаючись:

— Я цього й сподівався! Ось ваш таляр, пане Анзельме, а тепер ходімо ще до Лінкових купалень. Гайда за мною!

Архіваріус швидко пройшов через сад, де стояв такий гармидер, так усе співало, свистіло, гомоніло, що студент Анзельм зовсім був приголомшений і подякував небові, коли опинився на вулиці. Ледве вони пройшли кілька кроків, як здибали реєстратора Гербранда, і він радо приєднався до них. Перед брамою вони набили свої люльки. Реєстратор Гербранд пожалкував, що не взяв кресала, та архіваріус Ліндгорст сердито сказав:

— Ат, яке ще там кресало! Ось вам вогню скільки завгодно.

Він ляснув пальцями, з них посипалися великі іскри, і всі троє швидко запалили люльки.

— Ти диви, який цікавий хімічний фокус, — здивовано сказав реєстратор Гербранд, але студент Анзельм згадав про Саламандра і здригнувся.

У Лінкових купальнях реєстратор Гербранд — людина взагалі добродушна і спокійна — випив так багато міцного пива, що почав писклявим тенорком співати парубоцьких пісень, кожного запально питаючи, приятель він йому чи ні, аж поки студент Анзельм змушений був відпровадити його додому, вже після того, як архіваріус Ліндгорст давно пішов.

*Як студент Анзельм трохи нарозумився.
Товариство п'є пунш. Як студент Анзельм назвав
конректора Паульмана пугачем, а той дуже
образився. Чорнильна ляпка та її наслідки*

Усі ті дивовижі, що траплялися щодня зі студентом Анзельмом, зовсім вибили його зі звичайної життєвої колії. Він більше не бачився з жодним своїм приятелем і кожного ранку нетерпляче очікував дванадцяти години, що відкривала йому рай. А проте, хоч уся його душа була звернена до коханої Серпентини та до чудес чарівного царства в архіваріуса Ліндгорста, він мимохіть згадував іноді й про Вероніку, ба не раз навіть йому ввижалося, що вона приходить до нього і, зашарівшись, признається, як щиро його кохає і як бажає вирвати з тих фантомів, що тільки дратують його і беруть на глузи. А іноді йому здавалося, ніби на нього раптом налітає якась чужа непоборна сила, тягне до забутої Вероніки й він мусить іти за нею, куди вона хоче, мов прикутий до дівчини. Саме вночі, після того, як Серпентина вперше з'явилася йому в образі прегарної дівчини й відкрила чудесну таємницю одруження Саламандра із Зеленою Змією, Вероніка постала перед його очима яскравіше, ніж будь-коли. І аж прокинувшись, він зрозумів, що то йому тільки приснилося, начебто Вероніка справді була в нього і з глибокою тугою, яка брала його за серце, нарікала, що він приніс її щиру любов у жертву

фантастичним явищам, які спричинюють тільки внутрішній розлад у ньому і загрожують нещастям і згубою. Вероніка була миліша, ніж будь-коли, вона ніяк не сходила йому з думки. Це його дуже мучило, і, щоб ту муку полегшити, він подався вранці на прогулянку. Якось таємна магічна сила тягла його до Пірнаської брами, і шойно він хотів звернути в бічну вуличку, як конректор Паульман, що йшов позад нього, гукнув:

— Агов! Любий пане Анзельме! Amice! Amice!* Де це ви, на Бога, запропали? Вас ніде не видно. Ви ж добре знаєте, як Вероніка хоче з вами ще раз поспівати! Ну, ходімо, ви ж, мабуть, до мене простуєте?

І студентові Анзельму довелося піти з ним. Коли вони прийшли до конректора додому, назустріч їм вийшла Вероніка, дуже чепуристо і старанно вбрана, аж конректор Паульман здивовано запитав:

— Чого це ти так видженджурилася, хіба чекаєш гостей? Ну то ось маєш, веду тобі пана Анзельма!

Коли студент скромно і ввічливо поцілував Веронічину руку, то відчув легкий потиск, від якого немов вогненний струм пройшов по його жилах і нервах.

Вероніка була сама веселість, сама грація, і коли Паульман пішов до свого кабінету, вона зуміла різними жартами й хитрощами так розворушити Анзельма, що він, забувши свою ніяковість, почав гасати з пустункою по кімнаті. Та ось на нього знову напав демон незграбності, він ударився об стіл, і гарненька Веронічина скринька впала на підлогу. Анзельм підняв її, але вічко відскочило і звідтіль блиснуло

*Друже! Друже! (Лат.).

маленьке кругле металеве люстерко, у яке він почав дивитися, дивно потішений. Вероніка підкралася до нього тихенько ззаду, поклала руку йому на плече і, міцно до нього пригорнувшись, також заглянула в люстерко. Тоді Анзельмові здалося, ніби всередині у нього почалася боротьба. Думки, образи з'являлися, зникали знову: архіваріус Ліндгорст... Серпентина... Зелена Змійка...

Нарешті він почав заспокоюватися, плутанина вляглася, думки проясніли. Тепер він збагнув, що завжди думав тільки про Вероніку, ба навіть образ, який з'явився йому вчора в блакитній кімнаті, був Веронічин, і фантастичної саги про заручини Саламандра із Зеленою Змійкою ніхто йому не розповідав, він її лише списував. Він сам здивувався зі своїх марень і витлумачив їх лише екзальтованим станом своєї душі, охопленої коханням до Вероніки, а також працею в архіваріуса Ліндгорста, в кімнатах якого, до того ж, стояли такі пахощі, що аж памороки забивали. Анзельм широко посміявся зі своїх безглузких фантазій — закохатися в Зелену Змійку і вважати поважного службовця, таємного архіваріуса, за Саламандра!

— Так, так! Це Вероніка! — скрикнув він голосно, а повернувши голову, зустрівся з Веронічиними блакитними очима, що сяяли коханням і жагою.

Глухе «ах» вилетіло з її уст, що тієї ж миті запалали на його устах.

— О, який я щасливий! — прошепотів захоплений студент. — Про що я вчора тільки мріяв, сьогодні збулося!

— А ти справді одружишся зі мною, коли станеш радцею? — запитала Вероніка.

— Неодмінно! — відповів студент Анзельм.

Тим часом рипнули двері, увійшов конректор Паульман і сказав:

— Ну, любий пане Анзельме, я вас не відпущу сьогодні, ви скуштуєте в нас супу, а потім Вероніка зготує нам виборної кави, якою ми ласуємо з реєстратором Гербрандом, що також обіцявся завітати.

— Ах, дорогий пане конректоре, — відповів на те студент Анзельм, — хіба ж ви не знаєте, що мені треба до архіваріуса Ліндгорста переписувати манускрипти?

— А гляньте-но, amice! — сказав конректор, показуючи йому кишенькового дзигарика, на якому було вже пів на першу.

Студент Анзельм тепер побачив, що вже запізно йти до архіваріуса Ліндгорста, і охоче пристав на запрошення конректора, бо ж діставав можливість цілий день дивитися на Вероніку, ловити крадькома її любий погляд, відчувати ніжні потиски її рук, а то й, можливо, домогтися поцілунку.

Ось як далеко сягали тепер бажання студента Анзельма, і він почував себе все краще й краще, бо переконувався, що скоро звільниться від усіх фантастичних марень, які справді могли допровадити його до цілковитого божевілля. Реєстратор Гербранд таки з'явився по обіді, і, коли випили каву і вже смеркло, він, усміхаючись і весело потираючи руки, дав зрозуміти, буцімто в нього є з собою щось таке, що, будучи змішане прекрасними Веронічиними ручками й доведене до належної форми, так би мовити, пронумероване і прошнуроване, справить їм усім того холодного жовтневого вечора велику приємність.

— Ну, то давайте ваш таємничий скарб сюди! Що воно там таке, найдорожчий реєстраторе? — вигукнув конректор Паульман.

Реєстратор Гербранд сягнув до глибокої кишені свого сурдута раз, другий, третій і дістав пляшку араку, цитрину й цукор. Не минуло й півгодини, як на столі в Паульмана парував чудесний пунш. Вероніка поналивала їм трунку, і між друзями зайшла щира, весела розмова. Та коли трунок уступив студентові Анзельму в голову, повернулися також картини усіх тих дивовиж, які йому довелося недавно пережити. Він побачив архіваріуса Ліндгорста в адамашковім шлафроці, що світився, наче фосфор, побачив лазурово-блакитну кімнату, золоті пальми, ба відчув навіть, що мусить вірити і в Серпентину; всередині в нього щось бурхало, шумувало. Вероніка подала йому склянку пуншу і, беручи його, Анзельм легенько торкнувся її руки.

— Серпентино, Вероніко! — зітхнув він нишком і поринув у глибокі мрії.

Але реєстратор Гербранд голосно вигукнув:

— Дивний стариган цей архіваріус Ліндгорст, не зрозумієш його! А втім — за його здоров'я! Цокнімося, пане Анзельме!

Тоді студент Анзельм отямився й промовив, цокуючись із реєстратором:

— Усе це від того, мостивий пане реєстраторе, що архіваріус Ліндгорст є, власне, Саламандер, який, розгнівавшись, геть спустошив сад Фосфора, князя духів, за те, що від нього втекла Зелена Змійка.

— Що? Як? — запитав конректор Паульман.

— А так, — повів далі студент Анзельм, — і тому він тепер мусить бути королівським архіваріусом і нидіти отут у Дрездені зі своїми трьома доньками. До речі, ті доньки — маленькі золотисто-зелені змійки, що гріються на сонці в бузині, звабливо співають і спокушають юнаків, мов сирени.

— Пане Анзельме, пане Анзельме! — скрикнув конректор Паульман. — Чи вам памороки забило? Що це ви, на Бога, верзете?

— Він правду каже, — перебив його реєстратор Гербранд, — та бісова личина, архіваріус, і справді-таки проклятий Саламандер, він пальцями креше вогонь, що пропалює дірки на сурдутах, як запалена губка. Так, так, ти правду кажеш, братику Анзельме, і хто цьому не йме віри, той мені ворог! — І реєстратор Гербранд гримнув кулаком по столу, аж склянки забряжчали.

— Реєстраторе! Чи ви бува не сказилися? — закричав сердито конректор. — Пане студіозусе, пане студіозусе, що у вас за химери в голові?

— Ох, — сказав студент, — таж і ви, пане конректоре, — не що інше, як птах пугач, який підстригає чуби.

— Що? Я птах... пугач?.. Перукар? — закричав конректор, не тямлячись з гніву. — Добродію, ви збожеволіли!

— Але стара ще йому залле сала за шкіру! — скрикнув реєстратор Гербранд.

— А так, стара має силу, — озвався Анзельм, — хоча вона простацького роду, бо її батько — нікчемне драконове перо, а мати — погана редька, але найбільше вона завдячує своєю силою різним замороженим тварюкам — шкідливій мерзоті, якою себе оточила.

— Це паскудний наклеп! — скрикнула Вероніка, розгнівано блискаючи очима. — Стара Ліза — мудра жінка, а чорний кіт — не зловорожа тварюка, а освічений, дуже вихований молодик і її *cousin germain**.

— А чи не може Саламандер, як сяде їсти, спалити

*Двоюрідний брат (франц.).

собі бороду й пропасти ні за що? — запитав реєстратор Гербранд.

— Ні, ні! — закричав студент Анзельм. — Ніколи з ним такого не може статися, а Зелена Змійка любить мене, бо в мене душа як у дитини і я дивився Серпентині в очі!

— А кіт їх видере! — скрикнула Вероніка.

— Саламандер... Саламандер їх усіх подолає, всіх! — заревів конректор Паульман, розлютований до краю. — Але чи я не в божевільні? Чи, може, я сам із глузду з'їхав? Що ж це за нісенітниця я варнякаю? Так, і я навіжений, і я навіжений! — Конректор Паульман схопився, зірвав свою перуку з голови і, поймаючи, жбурнув у стелю, аж із розкуйовджених кучерів навкруги посипалася пудра.

А студент Анзельм і реєстратор Гербранд схопили миску з-під пуншу, склянки і, радісно вигукуючи, теж почали жбурляти їх об стелю, аж черепки забряжчали навкруги.

— Віват, Саламандре! Pereat, pereat* стара! Гати металеве дзеркало, видери котові очі... злови, злови пташку! Егей... егей... евое**... Саламандре!

Так репетували й ревіли всі троє, мов навіжені. Франя вибігла, голосно плачучи, а Вероніка впала на канапу, лементуючи з жалю й скорботи. Нараз відчинилися двері, все раптом стихло, і до кімнати ввійшов маленький чоловічок у сірому плащі. Його обличчя було якесь дивно поважне, а особливо вирізнявся на ньому закарлючений ніс, на якому сиділи великі окуляри, що найперше впадали в очі.

*Хай згине (лат.).

**Так вигукували вакханки, висловлюючи свою пошану до Вакха.

На голові в нього була також особлива перука, що скидалася радше на шапочку з пір'я.

— Добри вечір, людоньки! — зарипів кумедний чоловічок. — Чи не тут я знайду студіозуса пана Анзельма? Найнижчий вам уклін від пана архіваріуса Ліндгорста, він сьогодні надаремне чекав пана Анзельма, але на завтра просить найпокірніше з'явитися вчасно.

Ні слова більше не сказавши, він повернувся і вийшов, і тоді всі побачили, що поважний чоловічок, власне, був сірий папуга. Конректор Паульман і реєстратор Гербранд вибухнули сміхом, що розлігся по всій кімнаті, а Вероніка зайшлася плачем з невимовного жалю, що роздирав їй душу. Але студент Анзельм, здригнувшись з несамовитого внутрішнього жаху і, не тямлячи себе, вибіг на вулицю. Він і сам не знав, як потрапив до своєї кімнати. Скоро потому ввійшла до нього Вероніка, спокійна й приязна, і запитала, чого він, упившись, так налякав її. Нехай, мовляв, бережеться нових примар, коли знову працюватиме в архіваріуса Ліндгорста.

— На добраніч, на добраніч, мій любий друже, — прошепотіла Вероніка, і вуст його торкнувся легенький поцілунок.

Анзельм хотів обійняти її, але видиво щезло, він прокинувся веселий та підбадьорений і тільки щиро посміявся з самого себе, що так упився від пуншу. Але згадав Вероніку, і йому знову зробилося гарно на серці.

— Тільки їй я маю завдячувати, — сказав він сам до себе, — що позбувся тієї дурної маячні. Бо й справді, я був наче той, що вважав себе скляним, або той, що уявляв себе ячмінним зерном і не виходив із кімнати, щоб його не з'їли кури. Якщо я стану радцею,

то й мови нема — одружуся з мадемуазель Паульман і буду щасливий.

І коли він опівдні йшов садом архіваріуса Ліндгорста, то не міг надивуватися, як це йому спершу все тут здавалося таким дивним і чудовим. Він тут уже не бачив нічого, крім звичайних вазонів у горщиках, різних калачиків, миртів тощо. Замість блискучих барвистих птахів, що його раніше дражнили, лише пурхало кілька горобців, що, побачивши Анзельма, галасливо, неприємно зацвірінчали. Блакитна кімната видалася йому зовсім іншою, і він не міг збагнути, як цей яскраво-блакитний колір, неприродно золотисті стовбури пальм і безформне блискуче листя хоч на мить могли йому сподобатися.

Архіваріус подивився на нього, якимось дивно, іронічно посміхнувся й запитав:

— Ну, то як вам учора смакував пунш, любий Анзельме?

— Ах, вам, напевне, папуга вже... — почав студент Анзельм, украй засоромившись, але затнувся, бо подумав, що й папуга був, мабуть, тільки маною.

— Еге! Я ж сам був у вашій компанії, — перебив його архіваріус Ліндгорст. — Хіба ви не бачили мене? Але ви почали так казиритися, що й мені самому трохи не перепало, бо я тоді саме сидів у мисці, коли реєстратор Гербранд схопив її, щоб жбурнути об стелю, і я мусив швидше сховатись у конректорову люльку. Ну, бувайте, пане Анзельме! Працюйте пильно, а я заплачу вам талляр і за вчорашній день, бо ви досі гарно працювали.

— І як це архіваріус Ліндгорст може верзти таку нісенітницю? — сказав до себе студент Анзельм і сів до столу, щоб узятися за манускрипт, що його архіваріус, як звичайно, розгорнув перед ним.

Але він побачив на пергаменовому сувої таку безліч

дивних рисок та закарлючок, геть переплетених, що око не могло ні на чому спинитись, і йому видалося, що все те майже неможливо скопіювати. Пергамен скидався на померезаний жилками уламок мармуру або на порослий мохом камінь. Проте, незважаючи ні на що, Анзельм усе-таки хотів спробувати й сміливо вмочив перо, але чорнило ніяк не спливало. Він нетерпляче струснув перо, і — о небо! — велика ляпка впала на розгорнутий першотвір. Засичавши й засвистівши, з плями вилетіла синя блискавка і затріщала-засміїлася по кімнаті до самої стелі.

Тоді зі стін заклубочилася густа пара, листя почало шуміти, наче струшене бурею, з нього випорснули блискучі василіски у миготливому полум'ї, пара загорілася, і навколо Анзельма, прискаючи, затанцювали вогняні омахи. Золоті стовбури пальм стали велетенськими зміями, що з різким металевим ляском зіткнулися між собою мерзенними головами і обкрутилися лускатими тілами навколо Анзельма.

— Божевільний, прийми тепер кару за свій зухвалий злочин! — заволав моторошний голос укоронованого Саламандра, що з'явився над зміями, немов сліпучий промінь серед вогню.

І ось їхні роззявлені пащі виригнули на Анзельма вогненний потік, що почав гуснути навколо нього й ставати ніби твердою крижаною масою. Анзельмове тіло, стягуючись усе міцніше й міцніше, зовсім залякло, і він знепритомнів, а коли знов опритомнів, то не зміг навіть поворухнутися: він був немов оточений блискучим сяйвом, у яке стукався, коли пробував чи підняти руку, чи повернутися.

Ох! Він сидів у міцно закоркованій кришталевій сулії на одній із полиць у бібліотеці архіваріуса Ліндгорста.

ВІГІЛІЯ ДЕСЯТА

*Страждання студента Анзельма у скляній сулії.
Щасливе життя учнів духовної школи і практикантів.
Битва в бібліотеці архіваріуса Ліндгорста.
Перемога Саламандра і звільнення
студента Анзельма*

Я дуже сумніваюся, щоб тобі, ласкавий читальнику, доводилося колись сидіти замкненому в скляній сулії, хіба що така химера могла привидітись у чудернацькому сні. Що ж до Анзельма, то ти можеш легко уявити собі, який розпач охопив бідолаху; коли ж тобі навіть і не снилося такого, то нехай жвава фантазія замкне тебе, мені й Анзельмові на догоду, хоч на кілька хвилин у кришталеву сулію. Ти оточений сліпучим блиском; усі речі навкруги здаються тобі освітленими й оповитими променистими барвами райдуги, все тремтить, хитається, мерехтить у непевному сяйві, ти нерухомо плаваєш, немов у замерзлому ефірі, який так тебе стискає, що дух твій надаремне дає накази мертвому тілові. Усе міцніше й міцніше твої груди зчавлює незмірний тягар, повітря у вузькому просторі сулії з кожним подихом все менше й менше, твої жили набрякають, і, пронизаний невимовним страхом, кожний нерв здригається і сходить кров'ю у смертельній боротьбі. Отож пожалій, ласкавий читальнику, студента Анзельма, який спізнав ці невимовні муки у своїй скляній тюрмі; але він відчував, що й смерть не могла б звільнити його, бо хіба ж не прокинувся він із неприємності, в яку запав через

надмірні муки свої саме в той час, коли ранкове сонце ясно й радісно зазирнуло до кімнати, та хіба ж не почалися його тортури знову? Він не міг ворухнутися, його думки бились об скло, приголомшували неприємними звуками, і замість виразних слів, якими раніше промовляла його душа, він чув лише глухе гудіння божевілля. Тоді він заволав у розпачі:

— О Серпентино! Серпентино, врятуй мене від цих пекельних мук!

І видалося йому, наче його обвіяли тихі зітхання й облягли сулію, немов зелене прозірчасте бузинове листя, гудіти перестало, сліпуче, запаморочливе світло щезло, і він зітхнув вільніше.

— Хіба ж я не сам винний, що мене спіткало нещастя? Ах, хіба ж не проти тебе самої, любя, кохана Серпентино, вчинив я такий злочин? Хіба ж не проти тебе виплекав я в собі ганебні сумніви? Чи ж не втратив я віру, а з нею і все, що могло зробити мене найщасливішим? Ах, ти вже ніколи не будеш моя, золотий горнець для мене втрачений, я ніколи не побачу його дива. Ах, аби хоч ще раз поглянути на тебе, почути твій милий, солодкий голос, кохана Серпентино!

Так ремствував студент Анзельм, охоплений глибоким, пекучим жалем; аж раптом поруч нього сказав хтось:

— Зовсім не розумію, чого вам заманулося, пане студіозусе, чого ви так лементуєте?

Аж тепер студент Анзельм помітив, що поряд із ним, на тій самій полиці, стояло ще п'ять сулій, у яких він побачив трьох учнів духовної школи і двох практикантів.

— Ах, панове й товариші в нещасті! — скрикнув він. — Як же можна бути такими спокійними, такими вдоволеними, як оце я бачу з ваших веселих облич?

Адже ви сидите так самісінько, як і я, замкнені в скляних суліях, і не можете поворухнутися, ба навіть і подумати про щось розумне без того, щоб не знявся пекельний гармидер, шум і брязкіт, від якого аж голова лускає і гуде? Але ви не вірите, певне, в Саламандра та в Зелену Змійку.

— Що ви мелете, пане студіозусе, — сказав один учень, — ми ніколи себе краще не почували, як тепер, бо таляри, що їх ми отримуємо від божевільного архіваріуса за різні безглузді копії, стають нам добре в пригоді. Нам не треба тепер учити напам'ять італійські хорали, ми ходимо щодня до Йозефа або й до інших пивниць, п'ємо досхочу міцне пиво, задивляємося на гарненьких дівчаток, співаємо, наче справжні студенти, «*Gaudeamus igitur*»* і ні про що не дбаємо!

— Вони правду кажуть, — озвався один практикант, — я також забезпечений талярами, як і мій дорогий колега отут, поруч мене, і пильненько заглядаю в келишок замість сидіти в чотирьох стінах і горбити спину над жалюгідними актами.

— Але ж, шановні мої панове! — сказав студент Анзельм. — Хіба ж вам не видно, що ви всі вкупі і кожний зокрема сидите в скляних суліях і не можете навіть ворухнутись, а не те що кудись там ходити?

Тоді учні й практиканти голосно зареготали й закричали:

— Студіозус із глузду з'їхав, він уявляє, що сидить у склянній сулії, а сам стоїть на Ельбському мосту й дивиться просто в воду. Ходімо далі!

— Ах, — зітхнув студент, — вони ж ніколи не бачили прекрасної Серпентини, вони не знають, що таке

*Тож будьмо веселі (лат.). — початок давньої студентської пісні.

воля й життя у вірі та коханні, тому й не відчують, як стискає з усіх сторін в'язниця, куди їх замкнув Саламандер за їхню дурість, за їхнє простацтво. Але я, нещасний, загину в ганьбі й лихові, коли вона, яку я так невимовно кохаю, не врятує мене.

Тоді повіяв і забринів по кімнаті Серпентинин голос:

— Анзельме! Вір, кохай, надійся!

І кожен звук, як промінь, входив до Анзельмової в'язниці, кришталь змушений був попустити й послабити свій тиск, і груди в'язневі могли вже ворухнутися й дихнути. Усе легші й легші ставали Анзельмові муки, і він добре бачив, що Серпентина ще кохає його й лише завдяки їй він може витримувати ув'язнення в склі. Він уже не турбувався про своїх легко-важних товаришів у біді, а скерував свої думки й почуття тільки на милу Серпентину. Але раптом із другого боку почулося якесь глухе, бридке буркотіння. Скоро він роздивився, що буркотіло щось у старому кавничку з надщербленою накривкою, який стояв проти нього на маленькій шафці. Але, приглянувшись пильніше, він побачив, як із нього все виразніше проступали огидні риси зморщеного обличчя старої жінки, і раптом біля полиці з'явилася перекупка з-під Чорної брами. Вона вишкірилась і пронизливо зареготала:

— Гай, гай, хлопче! Мусиш тепер сидіти, як на прив'язі? Гни тепер у пляшці спину, як не слухав, чортів сину! Хіба ж я тобі не казала давно, що так буде?

— Ну що ж, глузуй, насміхайся, проклятуща відьмо, — сказав студент Анзельм, — ти винна у всьому! Але ти ще попадешся Саламандрові, гидотна редько!

— Ха-ха! — засміялася стара. — Менше гонору! Ти моїм синочкам розтоптав обличчя, а мені обпик носа, проте я на тебе не маю зла, шельмо! Бо ти раніше

був порядний хлопець і моя донька тебе любить. Але з сулії не вилізеш, поки я тобі не допоможу; дістатися до тебе мені несила, але моя кума, пацючка, що якраз над тобою на горищі мешкає, підгризе дошку, на якій ти стоїш, ти беркицьнешся додолу, а я ввіймаю тебе у фартушок, щоб ти не розбив собі носа, а лишився з гарним, гладеньким личком, і понесу тебе скоренько до мамзель Вероніки, з якою мусиш одружитися, коли станеш радцею.

— Геть від мене, сатанинське кодрло! — гнівно скрикнув студент. — Лише твої пекельні чари призвели мене до злочину, який я мушу тепер відпокутувати. Але я все перетерплю, бо можу існувати тільки тут, де люба Серпентина оточує мене коханням і турботою! Слухай-но, стара, марні твої сподіванки. Не підкорюсь я твоїй силі, бо вічно кохатиму лише Серпентину. Я не хочу бути радцею, ніколи й не гляну на Вероніку, яка через тебе зваблює мене тільки на лихо. А не стане Зелена Змійка моєю, то я загину з туги й жалю. Геть, геть, паскудна поторочо!

Тоді стара зареготала, аж луна пішла по кімнаті, і скрикнула:

— Ну, то сиди ж і нидій, а мені час до діла братися, бо в мене є тут ще й інша робота!

Вона скинула чорного плаща і гола, бридка, закружляла по кімнаті. Грубі фоліанти полетіли додолу, а вона виривала з них пергаменові аркуші і, швидко, майстерно зшиваючи їх, надягала на тіло і скоро вбралася в чудернацький панцер із луски. Бризкаючи вогнем, чорний кіт вискочив із каламаря, що стояв на письмовому столі, і завив до старої. Вона заверещала з радощів і разом із ним щезла в дверях. Анзельм помітив, що стара пішла до блакитної кімнати, і неза-

баром почув віддалік свист і галас. Птахи в саду закричали, а папуга зарипів:

— Рятуйте, рятуйте, грабунок, грабунок!

Тієї ж миті стара вскочила назад до кімнати, несучи в руках золотий горнець, і, гидко викручуючись, закричала:

— Поталанило! Поталанило! Синочку, вбий Зелену Змію! Нумо, синку, нумо!

Анзельмові здавалося, що він чує глибокий стогін, чує Серпентинин голос. Його охопив жах і розпач. Він напружив усю свою силу й так міцно штовхнувся в скло, що, здавалося, нерви й жили зараз не витримують... Різкий дзенькіт розлігся по кімнаті, і архіваріус з'явився в дверях у своєму адамашковому халаті.

— Гей, сволото! Чортова маро! Кинь відьомські штуки! Геть! Гайда! — закричав він.

Нараз чорні коси старої наїжачилися, немов щетина, червоні очі заблищали пекельним вогнем. Вона роззявила широченну пашеку, заклацала зубами й засичала:

— Швидше летіть, запаліть, розтопіть! — І глузливо зареготала, замекала, а тоді, притиснувши до себе золотий горнець, почала жбурляти звідтіль повні жмені блискучої землі на архіваріуса, але тільки-но земля торкалася халата, як ставала квітами і спадала додолу.

Враз лілеї на халаті замерехтіли, спалахнули тріскучим вогнем, і архіваріус почав кидати ті вогняні квіти у відьму. Вона завила з болю, але відразу ж застрибала, струшуючи їх із пергаменового панцера, і лілеї гасли й розсипалися на попіл.

— Гей, до мене, хлопче! — завищала стара, і кіт, підскочивши, кинувся через архіваріуса до дверей, але

сірий папуга пурхнув йому назустріч, схопив його кривим дзьобом за карк, і червона вогненна кров бризнула йому з шиї, а Серпентинин голос скрикнув:

— Врятовані! Врятовані!

Стара, сповнена люті й відчаю, кинула горнець позад себе, скочила до архіваріуса і, розчепіривши закарлючені пальці, хотіла вчепитися в нього пазурами, але архіваріус швидко зірвав свій халат і жбурнув його на стару. Тоді засичало, забризкало, затріщало блакитне полум'я з пергаменових аркушів, стара заметушилася, виючи з болю, і все намагалася захопити більше землі з горнця, вирвати більше пергаменових аркушів із книг, щоб згасити полум'я, і коли їй щастило кинути на себе землі чи пергаменовий аркуш, полум'я гасло. Але тоді ніби зсередини в архіваріуса порснуло на стару шипуче проміння.

— Гей, гей! На неї, за нею! Перемога Саламандрові! — залунав архіваріусів голос, і тисячі блискавок зазмїїлися вогненними кільцями навколо старої. Кіт і папуга в лютій борні, пирхаючи й ревучи, металися по кімнаті. Нарешті папуга повалив kota дужими крильми на землю і, міцно тримаючи його, загнав у нього пазурі, аж той страхітливо завив і застогнав у смертельних корчах, видовбав йому гострим дзьобом палючі очі, і з них бризнула вогненна піна. Звідтіль, де стара впала додолу під халатом, знявся густий чад. Вереск відьми, її жахливий, пронизливий крик затих удалині. Смердючий чад, що розійшовся по кімнаті, скоро розвіявся, архіваріус підняв халат — під ним лежала погана редька.

— Шановний пане архіваріусе, ось вам переможе-ний ворог, — сказав папуга, підносячи архіваріусові Ліндгорсту в дзьобі чорну волосину.

— Дуже добре, мій любий, — відповів архіваріус, — тут лежить також і моя супротивниця, потурбуйтеся, будь ласка, про решту. Сьогодні ж ви отримаєте як невеличку douceur* шість кокосових горіхів і нові окуляри, еге ж, бо, як я бачу, мерзенний кіт розбив ваші скельця.

— Завжди ваш, вельмишановний друже й покровителю! — відповів дуже задоволений папуга, узяв редьку в дзьоб і вилетів із нею у вікно, яке архіваріус Ліндгорст відчинив йому.

Потім архіваріус узяв золотий горнець і гукнув:

— Серпентино, Серпентино!

І коли студент Анзельм, дуже зрадівши з поразки підлої перекупки, яка його штовхала до загибелі, глянув на архіваріуса, то знову побачив високу, величну постать князя духів, що дивився на нього з невимовною ласкою та гідністю.

— Анзельме, — промовив князь духів, — не ти, а ворожі стихії, що по-руїнницькому намагалися вдертися у твою душу й відірвати тебе від самого себе, винні в твоїй зневірі. Ти не зрадив своєї мети, будь вільний і щасливий.

Блискавка пронизала все ество Анзельмове, чудесна музика кришталевих дзвіночків залунала дужче й могутніше, ніж будь-коли, всі фібри й нерви його тіла затремтіли, але акорди дедалі голосніше лунали по кімнаті; скло, що ув'язнило Анзельма, розсипалося в друзки, і він упав в обійми коханої, милої Серпентини.

*Винагороду (франц.).

ВІГІЛІЯ ОДИНАДЦЯТА

*Конректор Паульман незадоволений тим,
що в його родині зчинилася така скаженина.
Як реєстратор Гербранд став радцею і в найлютіший
мороз прийшов у черевиках та шовкових панчохах.
Веронічине зізнання. Заручини біля миски
з гарячим супом*

— Але скажіть лише мені, найшановніший реєстраторе, як це нам учора той клятий пунш так у голову вдарив, що ми могли накоїти таких дурниць? — промовив конректор Паульман, увійшовши вранці другого дня до кімнати, де ще й досі лежало повно череп'я, а посередині в калюжі пуншу плавала злочасна перука, що розпалася на окремі патли.

Коли студент Анзельм вибіг учора звідти, конректор Паульман та реєстратор Гербранд лишилися і, заточуючись, кружляли по кімнаті, кричали, мов навіжені, стукалися головами, поки Франя на превелику силу не відпровадила тата, що ледве тримався на ногах, спати, а реєстратор Гербранд, не тямлячи себе, впав на софу, з якої Вероніка втекла до спальні.

Реєстратор Гербранд, блідий, пов'язавши голову синьою хусточкою, тужно стогнав:

— Ах, дорогий конректоре, не пунш винен, який мамзель Вероніка знаменито приготувала, ні! То все через клятого студента таке сталося! Хіба ви не помітили, що він уже давно *mente captus**? І хіба не знаєте, що божевілья заразливе? Пробачте на слові, але давне

*Божевільний (лат.).

прислів'я каже: до кого пристанеш, такий і сам станеш. А тим паче, коли вип'єш чарчину, то легко втрачаєш глузд і мимохіть викидаєш коники, наче й справді божевільний. Повірите, конректоре, мені аж у голові паморочиться, як згадаю про сірого папугу.

— Ви що, жартуєте? — перебив його конректор. — То ж був дідок у сірому плащі, архіваріусів служник, що прийшов шукати студента Анзельма.

— Можливо, — відповів реєстратор Гербранд, — але мушу признатися, що мені таки моторошно: цілісіньку ніч щось дивно вило і свистіло.

— То я, — сказав конректор, — бо я дуже хроплю.

— Ну, може, й так, — повів далі реєстратор, — але послухайте, шановний конректоре! Не без причини захотів я вчора з вами трохи розважитися, та Анзельм усе мені зіпсував... Ви не знаєте, о конректоре! Конректоре! — Реєстратор Гербранд схопився, зірвав хустину з голови, обійняв конректора, палко потис йому руку, ще раз несамовито скрикнув: — О конректоре! Конректоре! — І, схопивши капелюха та палицю, вибіг геть.

— Студент Анзельм і на поріг більше не посміє до мене ступити, — сказав конректор сам до себе, — бо я тепер добре бачу, що він своїм тихим божевіллям геть збиває з пантелику найкращих людей. Реєстратор уже пропадає людина, а я поки що тримаюсь, але сатана, що так міцно стукав, коли я був п'яний, може знову вдертися й почати свої витребеньки. Отож — *apege satanas!** Геть Анзельма!

Вероніка стала дуже задумлива, мовчазна, усміхалася тільки вряди-годи, і то якось дивно, а найбільше любила бути на самоті.

*Геть сатану! (Лат.).

— Анзельм і її наврочив, — злісно сказав конректор про себе, — але добре, що він і на очі не показується. Я знаю, він мене боїться, тому й не з'являється. — Останні слова конректор промовив зовсім голосно.

У Вероніки, що була саме в кімнаті, слова ті викликали сльози на очах, і вона, зітхнувши, сказала:

— Ах, хіба ж Анзельм може сюди прийти? Він же давно сидить замкнутий у скляну сулію.

— Як? Що? — скрикнув конректор Паульман. — Ох, Боже мій, ох, Боже мій, вже й вона верзе казна-що, як і реєстратор. І чим це все скінчиться! От же проклятуший, мерзенний Анзельм! — І він негайно побіг по лікаря Екштайна.

Лікар усміхнувся і лише озвався:

— Гай, гай! — Але не приписав нічого, тільки додав ще таке: — Нервові напади! Минеться саме... Треба виходити на повітря гуляти, розважатися... піти до театру... подивитися «Щасливця», «Празьких сестер»* і все минеться!

«Рідко лікар буває такий говіркий, — подумав конректор Паульман, — просто-таки роздебендя».

Минуло кілька днів і тижнів, навіть місяців, як Анзельм зник, але і реєстратор Гербранд також не приходив, коли це раптом четвертого лютого рівно в полудень, о дванадцятій годині, він з'явився в новому модному вбранні з найкращого сукна, у черевиках та шовкових панчохах, незважаючи на лютий мороз, із великим букетом живих квітів у руці, і зайшов до кімнати конректора Паульмана, неабияк здивувавши його своїм виглядом. Він підійшов до конректора, церемонно обійняв його і промовив:

*Комічні опери німецького композитора В. Мюллера (1767—1835).

— Сьогодні, в день іменин вашої любої доньки, шановної мамзель Вероніки, я хочу висловити все, що вже давно лежить у мене на серці! Тоді, того злочасного вечора, коли я приніс у кишені свого сурдута всі складники згубного пуншу, я мав на думці сказати вам одну приємну новину й радісно відсвяткувати той щасливий день, бо вже тоді прознав, що я номінований у радці, а тепер маю в оцій кишені і належний патент *cum nomine et sigillo principis**.

— Ах, ах! Пане реєстр... пане радцю Гербранде, хотів я сказати! — промурмотів конректор.

— Але тільки ви, дорогий конректоре, — повів далі новопризначений радця, — тільки ви можете зробити мене цілком щасливим. Я вже давно потаємно люблю мамзель Вероніку і можу похвалитися не одним приязним поглядом з її боку, які свідчать, що і я їй не осоружний. Одне слово, шановний конректоре, я, радця Гербранд, прошу руки вашої любої доньки, мамзель Вероніки, з якою я, коли ви не проти, невдовзі думаю одружитися.

Конректор з подиву сплеснув руками і скрикнув:

— Ой-ой-ой! Пане реєстр... пане радцю, хотів я сказати, і хто б міг подумати! Ну, коли Вероніка й справді вас кохає, то я з свого боку нічого не маю проти; можливо, її теперішня меланхолія — тільки приховане кохання до вас, шановний радцю! Знаємо таке!

Тієї миті увійшла Вероніка, бліда й засмучена, як звичайно тепер бувала. Радця Гербранд підійшов до неї, вишукано привітав з іменинами й віддав запахуючий букет квітів, а ще маленьке пуделечко, з якого, коли вона відчинила його, сяйнула пара блискучих сережок.

*За підписом і печаткою князевою (лат.).

Раптом щоки її зашарілись, очі заблищали жвавніше, і вона голосно скрикнула:

— Ох, Боже мій! Та це ж ті самі сережки, що я кілька тижнів тому надівала і втішалася ними!

— Як це? — мовив радця Гербранд трохи збентежено й ображено. — Адже я шойно годину тому купив їх у Замковому провулку за нікчемні гроші!

Але Вероніка не слухала його, бо вже стояла перед свічадом, щоб побачити, чи личить їй нова оздоба, яку вона почепила в маленькі вушка. Конректор Паульман поважним тоном сповістив її, прибравши урочистої міни, про підвищення їхнього приятеля Гербранда і про його освідчення. Вероніка подивилася на радцю проникливим поглядом і промовила:

— Я вже давно знала, що ви хочете зі мною одружитися. Що ж, хай буде! Я вам обіцяю руку й серце, але мушу зараз же обом вам — і татові, і нареченому — відкрити багато дечого, що важким тягарем лежить у мене на душі й на серці; відкрити негайно, хай навіть і суп захолоне, який, бачу я, Франя вже подає на стіл. — І, не чекаючи на батькову та радцеву відповідь, незважаючи на те, що в них слова вже висіли на губах, Вероніка повела далі: — Повірте мені, любий таточку, що я кохала Анзельма від широкого серця, і коли реєстратор Гербранд, тепер уже радця, запевнив, що Анзельм легко може доскочити того самого, я стала на тому, що тільки він і більше ніхто буде мені дружиною. Аж побачила, начебто ворожі сили намагаються вирвати його в мене, і мусила вдатися по допомогу до старої Лізи, колишньої моєї няньки, що тепер стала ворожкою та великою чарівницею. Вона обіцяла допомогти мені й віддати Анзельма цілком у мої руки. Ми пішли з нею опівночі перед осіннім

рівноденням, на роздоріжжя; вона заклінала там пекельних духів, і з допомогою чорного kota ми зладнали невеличке металеве люстерко, в яке мені досить було подивитися і скерувати свої думки на Анзельма, щоб цілком заволодіти його думками й почуттями. Але тепер я щиро каюся, що зробила так, і зрікаюся усіх сатанинських чарів. Саламандер перемиг стару ворожку, я чула її жалібний лемент, але допомогти не могла, і коли папуга зжер її, як редьку, тоді мое металеве люстерко брязнуло й розбилося. — Вероніка дістала скалки розбитого люстерка та пасмечко кіс зі скриньки на шитво і, подаючи їх радці Гербрандові, повела далі: — Ось вам, любий радцю, уламки люстерка, киньте його сьогодні вночі о дванадцятій годині з Ельбського мосту, і саме звідтіль, де стоїть хрест, в ополонку, а пасмечко завше носіть на грудях. Зрікаюся ще раз усіх чаклунських чарів і щиро бажаю Анзельмові всілякого щастя, бо він тепер поєднався із Зеленою Змійкою, що куди краща й багатша за мене. А я буду вас, коханий радцю, любити й поважати, як вірна дружина.

— Ох, Боже! Ох, Боже! — скрушно мовив конректор Паульман. — Вона причинна, причинна... Вона ніколи не зможе бути пані радчиною, вона божевільна!

— Аж ніяк, — перебив його радця Гербранд, — я добре знаю, що мамзель Вероніка почувала прихильність до навіженого Анзельма і, можливо, перенапружена будши, звернулася колись до тої чарівниці, що ворожить на картах та на кавовій гущі, а мешкає біля Озірної брами, одне слово — до старої Рауер. Ну, і не будемо також заперечувати, що й справді існують таємні мистецтва, які можуть впливати на людину вкрай погано, про що ми читаємо у старо-

житніх авторів. А що мамзель Вероніка говорила про перемогу Саламандра й одруження Анзельма з Зеленою Змією, то це, звичайно, лише поетична алегорія, так би мовити, поема, в якій вона оспівує свою остаточну розлуку зі студентом.

— Вважайте це за що хочете, любий радцю, — перебила Вероніка, — нехай навіть і за безглуздий сон.

— Ні в якому разі, — сказав радця Гербранд, — бо я ж добре знаю, що й студента Анзельма опанували таємні сили, які його підбурюють і під'юджують на різні божевільні витівки.

Конректор Паульман більше не міг витримати й вибухнув:

— Досить, на Бога, досить! Чи ми знову напилися проклятого пуншу, чи, може, на нас впливає Анзельмове божевілля? Пане радцю, що за дурниці ви знову верзете? Хотілося б вірити, що вам кохання забило памороки, а коли так, то все швидко минеться після одруження, а то б я боявся, що вас теж посіло якесь божевілля, вельмишановний радцю, і турбувався б за нащадків, щоб і вони не успадкували вашої хвороби. Ну, а тепер я даю вам своє батьківське благословення на радісний шлюб і дозволяю вам, як нареченому й нареченій, поцілуватися.

Вони негайно ж таки й поцілувалися, і, не встиг ще й захолонути принесений суп, заручини були закінчені. Кілька тижнів потому пані радчиня Гербранд справді сиділа, як вона вже давно собі мріяла, на балкончику прекрасного будиночка на Новому ринку й, посміхаючись, поглядала на джэнджиків, що проходили мимо і, лорнетуючи її, казали:

— Ну й гарна жінка радчиня Гербранд!

ВІГІЛІЯ ДВАНАДЦЯТА

*Відомості про маєток, що його дістав Анзельм
від архіваріуса Ліндгорста як зять, і про те,
як він живе там із Серпентиною.
Закінчення*

Як глибоко відчував я велике щастя студента Анзельма, що, поєднавшись серцем із милою Серпентиною, оселився тепер у чудовому, таємничому царстві, яке він визнав за свою вітчизну і до якого так давно прагнула його душа, сповнена дивних передчуттів! Але марні були, ласкавий читальнику, всі мої зусилля хоч би трішечки передати тобі словами всю пишноту, якою оточений Анзельм! Я аж відразую переймався, помічаючи, яка бліда і млява наша мова. Я почував себе в полоні мізерної, дрібної буденності, я захворів з болісного невдоволення, я вештався всюди, як сновида, одне слово, я опинився в становищі студента Анзельма, яке описав тобі, ласкавий читальнику, у четвертій вігілії. Я вельми зажурився, перечитавши одинадцять щасливо завершених вігілій, і вже думав, що мені, мабуть, ніколи не пощастить додати до них ще й дванадцяту, як останній камінь до будови, бо щойно я сідав уночі до столу, щоб закінчити твір, як мені здавалося, ніби якісь підступні духи (може, то були родичі, навіть брати в перших убитої відьми) підставляли мені блискуче поліроване люстерко, в якому я бачив тільки своє Я — бліде, невиспане, засмучене, як реєстратор Гербранд після

пятики. Тоді я кидав перо і йшов спати, щоб бодай хоч у сні побачити щасливого Анзельма та милу Серпентину. Таке тривало кілька днів і ночей, коли, нарешті, зовсім несподівано я отримав від архіваріуса Ліндгорста листа, де він писав мені ось що:

«Вельможний пане, ви, як мені відомо, описали в одинадцяти вігіліях дивну долю мого доброго зятя, колись студента, а нині поета Анзельма, тепер же тяжко мордуєтеся над дванадцятою, останньою, вігілією, в якій хочете сказати дещо про його щасливе життя в Атлантиді, куди він переїхав із моєю донькою в мій прегарний маєточок. Незважаючи на те, що ви розголосили перед читальниками, хто я такий насправді, чого мені зовсім не хотілося, бо ж це може зашкодити мені на службі як таємному архіваріусові та потягти за собою безліч інших неприємностей, ба навіть порушення в колегії питання про те, чи має право Саламандер, хай і зобов'язавшись присягою, посісти відповідальну державну посаду й чи можна йому доручати відповідальні справи, оскільки, за Габалісом та Сведенборгом**, стихійним духам узагалі довіряти не можна; незважаючи на те, що тепер мої найкращі друзі уникатимуть моїх обіймів, боячись, щоб я часом не зіпсував блискавкою їхню зачіску та недільний фрак, — незважаючи на все це, кажу: я таки хотів би допомогти вам, вельможний пане, закінчити твір, бо там сказано багато гарного й про мене, і про*

*Габаліс — персонаж твору французького письменника Монфюнона (1635—1673) «Граф Габаліс, або Розмови про таємні науки».

**Сведенборг Емануїл (1688—1772) — шведський геолог і філософ.

мою заміжню доньку (як би мені хотілося здихатися решти двох). Отож коли хочете написати дванадцятку віглію, то злізьте зі свого клятого третього поверху вниз, покиньте свою комірчину і приходьте до мене. У блакитній пальмовій кімнаті, вам уже відомій, ви знайдете відповідне письмове приладдя і зможете в небагатьох словах подати до відома читачів те, що самі побачите. Так буде краще для вас, ніж велемовно описувати життя, яке ви знаєте тільки з чуток.

З глибокою повагою, ваш найпокірніший слуга Саламандер Ліндгорст, р.і. * корол. таємн. архіваріус».

Ця, як бачите, трохи грубувата, а проте зичлива записка архіваріуса Ліндгорста була для мене страх яка приємна. Хоча, здається, химерний дідуган і знав, у який дивний спосіб мені стала відома доля його зятя (про що я, зобов'язавшись тримати все в таємниці, не можу розповісти навіть тобі, ласкавий читальнику), але не розгнівався на мене, як я боявся, ба навіть сам подав руку допомоги, щоб я закінчив свій твір. Отже, я маю право зробити висновок, що він, властиво, згоден, щоб розповідь про його чудесне існування в царстві духів з'явилася друком. «Мабуть, — думав я, — він сподівається таким чином швидше видати заміж і решту своїх дочок, бо, можливо, в душу якогось юнака западе іскра й запалить у ній тугу до Зеленої Змійки, яку він потім на Вознесіння шукатиме і знайде в бузиновому кущі. Нещастя ж, яке спіткало Анзельма, коли він попав у скляну сулію, буде йому пересторогою: хай бережеться всяких сумнівів, усякої зневіри». Рівно об одинадцятій

*Pro temore — нині (лат.).

я загасив лампу й поплентався до архіваріуса Ліндгорста, який мене вже чекав біля свого порога.

— А, це ви, вельмишановний! Ну, мені дуже приємно, що ви не знехтували моїми добрими намірами. Ходімо!

І він повів мене через сад, повний сліпучого блиску, до лазурово-блакитної кімнати, де я побачив фіалкового кольору письмовий стіл, за яким працював Анзельм. Архіваріус Ліндгорст зник, але негайно з'явився знову. В руках у нього був прекрасний золотий келих, з якого високо здіймалося блакитне тріскуче полум'я.

— Ось, — сказав він, — я приніс вам улюблений трунок вашого друга капельмейстера Йоганна Крейслера. Це запалений арак, куди я вкинув цукру. Скуштуйте його, а поки ви будете сидіти, читати й писати, я скину свій халат і, щоб натішитися вашим любим товариством, попірнаю трохи в келихові.

— Як ваша ласка, шановний пане архіваріусе, — озвався я, — але коли ви хочете, щоб я скуштував цього трунку, то не...

— Не турбуйтеся, мій дорогий! — вигукнув архіваріус, швидко скинув халат і, на мій неабиякий подив, скочив у келих і зник у полум'ї. Не вагаючись, я спробував трунок, трохи віддуваючи полум'я. Трунок був чудовий!

Чи ж не смарагдове листя пальм ніжно шелестить і шепоче, немов від пестоців ранішнього леготу? Так, збудившись зі сну, воно зводиться й шепоче про дива, що про них сповіщають, немов з далекої далини, чарівні звуки арф. Блакить одстає од стін і стелиться навкруги, немов духмяний туман, але сліпуче про-

міння пронизує і його, і він, по-дитячому радіючи, котиться, клубочиться, здіймається в незглибну височінь і нависає склепінням над пальмами. Але промінь нижеється до променя, вони стають усе сліпучіші, і, нарешті, в ясному сонячному сяйві відкривається безмежний гай, де я бачу Анзельма. Полум'яні гіацинти, тюльпани і троянди здіймають свої прекрасні голівки, і їхні пахощі привітно закликають щасливців: «Мандруй, мандруй серед нас, коханий; ти нас розумієш, наші пахощі — це туга за коханням; ми любимо тебе, ми твої назавжди! Золоте проміння горить у полум'яному сяйві. Ми — вогонь, запалений коханням. Пахощі — це туга, а вогонь — це жадання, і хіба ми не живемо у твоїх грудях? Ми ж твої власні прагнення». Темні кущі, високі дерева шумлять і шепочуть: «Ходи до нас, коханий! Ходи, щасливцю! Вогонь — це прагнення, але надія — наш холодок. Ми заколишемо тебе любими співами, бо ти розумієш нас, бо кохання живе у твоїх грудях». Струмки й потічки дзюркотять і хлюпочуть: «Коханий, не минай нас так швидко, подивися в наш кришталь, тут живе твій образ, який ми любовно бережемо, бо ти зрозумів нас!» Барвисті пташки радісним хором щебечуть і співають: «Слухай нас, слухай нас, ми радість, ми блаженство, екстаз кохання». Та Анзельм тужно дивиться на чудовий храм, що височить удалині. Майстерні колони здаються деревами, а капітелі та карнизи — акантовим листям, що в дивному плетиві гірлянд та фігур утворює чудесні візерунки. Анзельм іде до храму і трепетно дивиться на мармурові сходи, дивовижно зарослі мохом.

— О! — вигукує він, сповнений захвату. — Вона вже недалеко!

І ось із середини храму велично й урочисто виходить прекрасна Серпентина; вона несе золотий горнець, із якого виросла пишна Лілея. Невимовна втіха безмежної пристрасті палає в її урочих очах, вона дивиться на Анзельма й каже:

— Ах, коханий! Лілея розгорнула свій келих, найвища мета здійснилася, чи є ще яка втіха, щоб з нашою зрівнялася?

Анзельм обіймає її в запалі гарячого жадання. Лілея горить осяйним промінням над його головою. І все чутніше шумлять дерева та кущі, ясніше й привітніше жибоняць струмки, пташки та розмаїті барвисті комахи кружляють і витанцьовують; скрізь веселий, радісний, метушливий гомін; у повітрі, у воді, на землі — всюди відбувається свято кохання! Блиснули блискавки, осяявши кущі, діаманти, мов іскристі очі, визирнули з землі, високо прискають водограї з джерел, чудові пахощі линуць на шурхітливих крилах — це стихійні духи віддають ясу Лілеї і звістуюць Анзельмове щастя.

Тоді Анзельм підіймає голову, освітлену променистим саявом. Чи це погляди? Чи слова? Чи, може, спів? Але виразно чути:

— Серпентино! Віра в тебе й кохання відкрили мені душу природи! Ти принесла мені Лілею, що виросла з золота, з первісної сили землі, ще перед тим, як Фосфор запалив думку, вона — пізнання священної єдності всіх речей, і з тим пізнанням я житиму завжди в найвищому блаженстві. Так, я, найщасливіший, пізнав найвище. Я вічно тебе кохатиму, о Серпентино! Ніколи не зблякне золоте проміння Лілеї, бо як віра й любов, так і пізнання — вічне!

Видиво, в якому Анзельм з'явився мені живий

у своєму маєткові в Атлантиді, я побачив завдяки Саламандровому мистецтву, і коли воно зникло, немов у тумані, то я — диво дивне! — знайшов усе це на фіалкового кольору столі чисто переписане і, як видно, моєю ж власною рукою. Але тепер душу мою пронизав пекучий біль.

— Ах, добре тому Анзельмові, він скинув тягар буденного життя, він піднісся на крилах кохання до прекрасної Серпентини і тепер щасливо й радісно живе у своєму маєтку в Атлантиді! А я, бідолашний? Скоро, може, через кілька хвилин, я покину цю чудову залу, якій, проте, ще далеко до маєтку в Атлантиді, опинюсь у своїй комірчині, мізерія буднів обсяде мої почуття, лихо за лихом, немов густий туман, обгорне мій зір, і я, мабуть, ніколи вже не побачу Лілеї.

Архіваріус Ліндгорст легенько торкнув мене за плече і сказав:

— Годі, годі, мосьпане! Чого ви побиваєтесь? Хіба ж ви самі не були щойно в Атлантиді і не маєте там принаймні гарненького хутірця як поетичного маєтку вашої душі? І взагалі, хіба ж Анзельмове щастя — щось інше, як не життя в поезії, якій відкривається найглибша таємниця природи — священна єдність усіх речей?

ЛУСКУНЧИК і мишачий король

Переклав
Євген Попович

НОВОРІЧНИЙ ВЕЧІР

Напередодні Нового року дітям радці медицини Штальбаума від ранку й до самого вечора не дозволяли заходити до вітальні, а надто до сусідньої з нею зали. Фриц і Марі сиділи у куточку в маленькій задній кімнатці, аж поки почало смеркати. Ніхто не приніс лампи, як завжди в таку пору, і їм стало трохи лячно. Фриц пошепки, мов велику таємницю, розповів меншій від себе сестрі — їй було тільки сім років, — що він ще зранку чув, як у замкнених вітальні й залі щось шурхотіло, товклося й тихо стукало. А крім того, недавно в сінях майнув невисокий чоловік з великою скринькою під пахвою; Фриц добре не роздивився на нього, але був певен, що то не хто інший, як їхній хрещений батько Дросельмаєр. Марі з радощів заплескала в долоні й вигукнула:

— Ох, аби знати, що для нас цього разу змайстрував хрещений!

Старший радця суду Дросельмаєр був дуже непоказний чоловік: низенький, худий, обличчя геть зморщене, замість правого ока — великий чорний пластир, на голові ані волосини, через що він носив дуже гарну білу перуку — вона була скляна й напрочуд майстерно зроблена. Хрещений на все був великий майстер, навіть розумівся на годинниках і вмів сам їх робити. Тож коли у Штальбаумів на котрийсь годинник нападала недуга й він не мав уже сили співати, приходив Дросельмаєр, скидав спершу скляну перуку, потім жовтий сурдут, пов'язувався синім фартухом, діставав гострі шпички й починав так нещадно штрикати ними в годинник, що в малої Марі аж

серце завмирало з жалю. Але годинникові від того не було ніякої шкоди, навпаки — він, усім на радість, знов оживав і зразу ж починав весело цокати, видзвонювати години й співати свою пісеньку.

Хрещений завжди приносив у кишені щось цікаве для дітей: то дерев'яного чоловічка, що вмів кумедно водити очима і вклонятися, то скриньку, з якої випурхувала пташка, то ще щось. Ну, а на Новий рік він щоразу майстрував якусь особливу, гарну іграшку. На ті іграшки він витрачав багато часу й праці, тому батьки, коли минало свято, дуже берегли їх.

Отже, Марі й вигукувала:

— Ох, аби знати, що для нас цього разу змайстрував хрещений!

Фриц сказав, що то буде фортеця, в якій маршируватимуть і муштруватимуться чудові солдати, а тоді надійдуть інші солдати й нападуть на фортецю, але ті, що всередині, хоробро вдарять із гармат, аж гук піде навкруги.

— Ні, ні! — перебила брата Марі. — Хрещений розповідав мені про гарненький садок із великим озером, де плавають білі лебеді з золотими стрічками на шиї і співають чарівних пісень. А з садка виходить дівчинка, підступає до озера, кличе лебедів і годує їх солодкими марципанами...

— Лебеді не їдять марципанів! — не дуже ввічливо перебив її Фриц. — І хрещений не зробить цілого озера. Та й яка нам користь із його іграшок? Адже їх у нас відразу забирають. Ні, мені більше подобаються татові й мамині подарунки — їх можна тримати в себе й робити з ними що хочеш.

І діти знов почали гадати вголос, що вони цього разу отримають на Новий рік. Марі сказала, що мам-

зель Трутхен, її велика лялька, дуже змінилася, стала така незграбна, все падає на підлогу, і від того в неї все обличчя потовчене, а вже про її вбраннячко годі й згадувати — де там воно буде чисте! Хоч свари, хоч не свари її, нічого не помагає. І мама так значуще всміхнулася, коли вона, Марі, зраділа, що їй подарували нову парасольку для Гретхен. А Фриц казав, що в його стайні бракує гарного гнідого коня, і взагалі в його війську бракує кавалерії, і татові це відомо.

Як бачимо, діти знали, що тато й мама купили їм усі ті чудові подарунки, які вони замовили, але знали й інше: що їх принесе Дід Мороз, добрий, щедрий Дід Мороз. Як гарно, що є новорічне свято! І Фриц із Марі, які й далі пошепки ділилися своїми сподіванками, пригадали слова своєї старшої сестри Луїзи: вона казала їм, що Дід Мороз краще за них самих знає всі їхні бажання, а тому хай сидять тихенько й чекають, що їм подарують.

Марі задумано прикинула, а Фриц усе мурмотів:

— Як би мені хотілося гнідого коня й гусарів!

Тим часом зовсім смеркло. Діти сиділи, притулившись одне до одного, й не зважувалися більше вимовити жодного слова. Їм ніби вчувався якийсь шурхіт, якась далека чудова музика. Раптом на стіну впав пучок променів, «дзень-дзелень» — срібним голосом заспівав дзвіночок, двері розчинилися, і з вітальні лину́в цілий потік світла.

— Ох! — тільки й вимовили діти і завмерли на порозі. А з вітальні до них вийшли тато й мама, взяли їх за руки й сказали:

— Заходьте, любі дітки, заходьте й погляньте, які подарунки приніс вам Дід Мороз!

ПОДАРУНКИ

Прошу, ласкавий читачу або слухачу — Фрице, Теодоре, Ернесте, чи як тебе звати, — пригадай своє власне останнє новорічне свято, пригадай, як гарно була оздоблена ялинка, які чудові подарунки були там для тебе приготовані, і ти уявиш собі, як заміли з дива й радощів діти, як засяяли в них очі.

Аж за якусь хвилину Марі глибоко відітхнула й сказала: — Ох, як гарно!.. Як гарно!

А Фриц нічого не сказав, лише кілька разів підскочив угору, а скакати він був великий майстер.

Видно, діти цілий рік були дуже чемні й слухняні, бо ніколи ще Дід Мороз не приносив їм стільки прекрасних подарунків, як цього разу. Велика ялинка посеред вітальні була рясно обвішана золотими й срібними яблуками, і на кожній гіллячці, наче пуп'янки й квітки, вабили око обцукровані мигдалеві горіхи, барвисті цукерки та інші ласощі. Проте, мабуть, найбільшої краси ялинці додавали сотні маленьких свічок, що, мов зірочки, поблискували в її темному вітті. Ялинка променіла ними і привітно запрошувала дітей натішитися її квітками та плодами. А навколо неї чого тільки не було! І все яскріло, мінилося різними кольорами, все було таке гарне, що годі й описати.

Марі побачила ляльок, маленьке зграбне кухонне начиння, але найдужче її втішила шовкова сукенка, обшита яскравими стрічками. Вона висіла на вішаку якраз перед очима в Марі, і її можна було оглянути з усіх боків. І Марі й оглядала її з усіх боків та раз по раз вигукувала:

— Ой, яка гарна, ой, яка мила сукенка! І мені дозволять її надягти, напевне дозволять!

Фриц тим часом уже три або й чотири рази клусом і вчвал об'їхав навколо ялинки на новому гнідому коні, якого він справді побачив на прив'язі біля столу з подарунками.

— Ну й дикий огир! — сказав він, злязачи, нарешті, з коня. — Та нічого, я його вкоськаю.

Потім він улаштував огляд новому ескадронові гусарів — усі вони як один були вбрані в чудові червоні мундири, шиті золотом, усі мали срібну зброю й сиділи на таких білих, аж блискучих, конях, що здавалося, неначе ті коні також зроблені зі щирого срібла.

Трохи заспокоївшись, Фриц і Марі хотіли вже сісти й переглянути подаровані їм книжки — ті книжки лежали розгорнуті, і обоє зразу побачили, що барвисті квітки, захоплені грою діти і люди, які гуляли парами, так природно намальовані в них, наче вони живі й справді розмовляють, — отже, Фриц і Марі якраз хотіли взятися до тих чудових книжок, коли знов пролунав дзвоник. Вони здогадалися, що тепер їм покаже свої подарунки хрещений, і кинулися до столу під вікном.

Досі той стіл був запнутий завісою, а тепер її швидко відсунули. Ох, що діти побачили!

На зеленій, усяній барвистими квітками галявині стояв прегарний замок із безліччю дзеркальних вікон та позолочених вежок. Задзвеніли дзвіночки, двері й вікна повідчинялися, і стало видно, як у залах гуляють маленькі чоловіки й жінки в капелюхах із перами та в сукнях з довгими шлейфами. У найбільшій залі, що була неначе охоплена полум'ям — так багато свічечок світилося там у срібних свічниках, — під музику дзвонів танцювали діти в коротеньких курточках і піджачках. У вікно раз по раз виглядав

добродій у ясно-зеленому плащі, привітно махав рукою і знов ховався, і навіть сам хрещений Дросельмаєр, тільки не набагато більший за татів великий палець, коли-не-коли з'являвся внизу коло брами і знов заходив до замку.

Фриц, спершися ліктями на стіл, довго дивився на чудовий замок та фігурки, що танцювали й прогулювалися в ньому, і врешті мовив:

— Дядечку Дросельмаєре, а можна й мені зайти до замку?

— Ні, не можна!

Та й справді, що той Фриц вигадав: як би він зайшов до замку, що весь, з усіма своїми позолоченими вежками, був нижчий за нього?

Фриц і сам зрозумів це. Він іще трохи подивився, як чоловіки й жінки так само ходять туди й назад, як діти так само танцюють, добродій у ясно-зеленому плащі виглядає в те саме віконце, а хрещений Дросельмаєр виходить за браму, й нетерпляче сказав:

— Дядечку Дросельмаєре, вийдіть хоч один раз в іншу браму!

— Не можна, голубе, — відповів старший радця суду.

— То нехай той добродій у ясно-зеленому плащі, що так часто визирає у вікно, погуляє з іншими чоловіками й жінками.

— Не можна, — знов відповів старший радця суду.

— Ну, то нехай діти повиходять із зали, я хочу їх роздивитися!

— Нічого цього не можна, — сердито відповів старший радця суду. — Яким уже механізм змайстрований, таким він і має лишитися, його не переробиш.

— О-о-он як? — протягло мовив Фриц. — Нічого не можна? Слухайте, дядечку Дросельмаєре, якщо

ваші вичепурені чоловічки в замку можуть робити тільки весь час те саме, то вони нічого не варті й мені нудно дивитися на них. Не те, що мої гусари — ті не замкнені в домі, а можуть рухатися і вперед, і назад, куди я схочу.

Він відбіг від столу з подарунками й повів у бій свій ескадрон гусарів на срібних конях: вони мчали вперед, звертали вбік, рубали ворога шаблями і стріляли в нього, скільки Фрицова душа бажала. Марі також тихенько відійшла від столу, бо і їй швидко набридли прогулянки й танці ляльок у замку, але вона була дуже добра й чемна дівчинка, тому не хотіла ображати хрещеного, як її брат.

Старший радця суду невдоволено сказав батькам:

— Діти не розуміються на таких мистецьких речах, я запакую і заберу назад свій замок.

Але мати підійшла до столу й попросила, щоб він показав їй, як той замок зроблений усередині, всі ті дивовижні, хитромудрі коліщатка, що рухають ляльок. Дросельмаєр заходився показувати, і, поки він розібрав і знов склав свою іграшку, до нього повернувся веселий настрій і він подарував дітям іще кілька брунатних фігурок із золотими обличчями, руками та ногами. Вони всі були з Польщі, з Торуня, і пахли приємно й солодко, як медяники, на превелику радість Фрицові й Марі. Луїзі мати звеліла надягти гарну святкову сукню, яку вона дістала в дарунок і яка їй дуже личила. Та коли настала черга й Марі надягти свою шовкову сукенку, вона сказала, що воліла б іще трохи помилуватися нею так, біля ялинки. І мати радо їй дозволила.

ЛУСКУНЧИК

А насправді Марі тому не хотіла йти від ялинки, що побачила там те, чого раніше не помічала. Коли Фриц забрав своїх гусарів, які вишикувалися під самим віттям, на видноті опинився прецікавий маленький чоловічок, що стояв тихо й скромно, немов спокійно чекав, коли надійде його черга. Чоловічок таки справді був прецікавий, хоч і не вдався ані зростом, ані поставою — трохи задовгий кремезний тулуб не дуже пасував до коротких, тоненьких ніжок, і голова теж була завелика. Одне слово, чоловічок був не вельми вродливий, зате надолужував на вбранні: зразу було видно, що він освічений і має добрий смак. Він був одягнений у гарний, бузкового кольору доломан* з білими позументами й гудзиками та в гусарські рейтузи, а такі чобітки, як у нього, навряд чи доводилося коли взувати будь-якому студентові або й офіцерові. Вони так щільно облягали його тендітні ніжки, наче були намальовані на них. Смішно було тільки, що він на такий ошатний костюм та накинув тісний, лубкий, достоту дерев'яний плащ, а на голову натяг незугарну шапочку, наче в рудокопа. «Але ж хрещений теж носить такий плащ, що страшно глянути, й не кращу шапку, — подумала Марі, — а сам який милий!» І все ж таки їй здавалося, що, якби навіть хрещений одягся так ошатно, як цей чоловічок, він не був би такий гарний. Маленький чепурун сподобався їй з першого погляду. Та аж тепер, добре приглянув-

*Доломан — парадна куртка гусарів.

шись до нього, вона помітила, що в нього ще й на диво добродушне обличчя. Ясно-зелені витрішкуваті очі аж світилися ласкою та привітністю. Дуже личила чоловікові й біла гарно причесана борода — завдяки їй ще дужче впадала в око мила усмішка, що цвіла на його червоних устах.

— Ох, — вигукнула нарешті Марі, — ох, любий тату, а чий той чоловічок, що стоїть там під ялинкою?

— Отой? — перепитав батько. — Той чоловічок, люба доню, добре попрацює для всіх вас, він буде справно лускати вам найтвердіші горіхи. І він так само буде Луїзин, як твій чи Фриців.

Батько обережно взяв чоловічка з-під ялинки, підняв угору його дерев'яний плащ — і ти ба, чоловічок зразу широко роззявив рота й блиснув двома рядками гострих зубів. Батько звелів Марі покласти йому в рот горіха, і чоловічок — лусь! — розлущив його, на стіл упала шкаралупка, а на долоні в дівчинки опинилося солодке зернятко.

Тепер уже всі зрозуміли, і Марі так само, що цікавий чоловічок походив із роду Лускунчиків і робив те, що споконвіку робили його предки.

Батько сказав:

— Я бачу, Марі, що тобі Лускунчик сподобався найдужче, тому ти будеш доглядати й берегти його, хоч, як я вже сказав, Луїза з Фрицом мають таке саме право користуватися його послугами.

Марі аж скрикнула з радощів. Вона миттю взяла Лускунчика на руки й заходилася лускати горіхи — але вибирала найменші, щоб йому не доводилося так широко роззявляти рота, бо, правду сказати, це йому не дуже личило.

До Марі підійшла Луїза й зажадала, аби Лускунчик

і їй налускав горіхів, що він і зробив, та ще й, мабуть, з великою приємністю, бо весь час приязно усміхався.

Тим часом Фрицові набридло муштрувати своїх гусарів та їздити верхи на гнідому. Він почув, як весело сестри лускають горіхи, підбіг до них і зареготав, побачивши кумедного чоловічка. Він також захотів горіхів, і Лускунчик почав переходити з рук у руки, безперестанку то роззявляючи, то стуляючи рота. Фриц вибирав найбільші й найтвердіші горіхи, аж раптом — лусь! — у Лускунчика випали три зуби, а вся спідня щелепа відвисла, мов нежива.

— Ох, сердешний мій Лускунчику! — зойкнула Марі й забрала його від Фрица.

— Нездара! — сказав Фриц. — Який із нього Лускунчик, коли він не має порядних зубів. Дай його сюди, Марі! Хай лускає мені горіхи, поки не поламає всі зуби, навіть щелепи! Так йому й треба, ледащові!

— Ні, ні, — заплакала Марі, — я тобі його не віддам! Глянь, як він жалібно дивиться на мене й показує мені свій покалічений ротик! Бідолашний мій Лускунчику! А ти, Фрице, не маєш серця — б'єш своїх коней і посилаєш на смерть солдатів.

— Так і треба, нічого ти не розумієш, — сказав Фриц. — А Лускунчик так само мій, як і твій, віддай його мені!

Марі заплакала ще дужче й швиденько закутала Лускунчика у свій носовичок. Підійшли батьки з хрещеним, і той, на превеликий жаль Марі, став на бік Фрица. Але батько сказав:

— Я доручив Марі доглядати Лускунчика, і, бачу, він тепер особливо потребує її догляду. Тож надалі він цілком переходить під її опіку, і хай ніхто не втручається в те, що вона робить. До речі, мене дуже

дивує Фриц, який вимагає від покаліченого на службі, щоб він і далі виконував свої обов'язки. Як добрий полководець, він мав би знати, що пораненого ніколи не залишають у лаві.

Геть присоромлений, Фриц перестав цікавитися горіхами та Лускунчиком і тихенько вшився на другий кінець столу, де його гусари, виставивши, як належить, охорону, розташувалися на ніч.

Марі познаходила зуби, що випали в Лускунчика, підв'язала йому щелепу гарненькою білою стрічкою, яку відчепила від своєї сукенки, і ще дбайливіше закутала його в носовичок. Бідолаха, видно, був дуже наляканий, бо аж зблід. Так Марі тримала його на руках, заколисуючи, як малу дитину, і водночас розглядала чудові малюнки в книжці, що лежала серед багатьох інших сьгоднішніх подарунків. Хоч вона ніколи ні на кого не сердилася, та тепер була сердита на хрещеного за те, що він цілий вечір сміявся з неї і все питав, навіщо вона панькається з таким бридким малим невдахою.

Раптом Марі пригадала, як вона, тільки-но побачивши малого чоловічка, порівняла його з Дросельмаєром. І вона поважно сказала:

— Хтозна, дядечку Дросельмаєре, чи ви були б такі гарні, як мій любий Лускунчик, навіть коли б вичепурилися так, як він, і взули такі чудові чобітки.

Марі не зрозуміла, чому батько й мати зареготали і чому в старшого радці суду почервонів ніс і він перестав сміятися. Мабуть, на те були якісь особливі причини.

ДИВА

У вітальні радці медицини, праворуч від дверей, під довгою стіною, стояла висока шафа із зашкеленими дверцятами — там діти клали всі ті чудові подарунки, що їх вони отримували кожного Нового року. Луїза була ще зовсім мала, коли батько замовив ту шафу дуже доброму столярові, і той вставив у неї такі прозорі шибки і взагалі зробив усе так майстерно, що іграшки, коли вони лежали за тими шибками, здавалися чи не кращими й привабливішими, ніж у руках.

У найвищій шухляді, до якої Марі і Фриц не діставали, зберігалися мистецькі витвори їхнього хрещеного батька, зразу під нею була шухляда на книжки, а в двох нижніх Марі і Фриц могли класти що хотіли, проте завжди виходило так, що Марі влаштувала житло для своїх ляльок у найнижчій шухляді, а над нею Фриц розквартирував свої війська. Так було й сьогодні: Фриц поставив своїх гусарів зверху, а Марі внизу відклала вбік мамзель Трутхен, спорядила дуже гарно вмебльовану кімнатку для нової ошатної ляльки й напросилася до неї в гості на цукерки.

Я сказав, що то була гарно вмебльована кімнатка, і це щира правда. Я не знаю, чи в тебе, моя ласкава слухачко Марі, теж є, так само, як і в дівчинки, про яку я розповідаю в своїй казці, — ти вже знаєш, що її також звати Марі, — не знаю, кажу, чи в тебе теж є малесенька квітчаста канапа, стільки чудових стільчиків, гарненький чайний столик, а насамперед розкішне, зручне ліжечко, в якому відпочивають найкращі ляльки. Бо все це стояло в кутку шухляди, навіть стіни тут були обліплені кольоровими малюнками, тож ти, певне, розумієш, що нова лялька —

Марі того ж таки вечора довідалася, що звати її було мамзель Кларуня, — почувалася там дуже добре.

Час минав, уже було недалеко й до півночі, хрещений давно пішов додому, а діти все не відходили від шафи, хоч скільки мати нагадувала, що їм пора в ліжко.

— А й справді, — мовив нарешті Фриц, — бідолахи (він мав на гадці своїх гусарів) теж хочуть відпочити, я ж бо знаю, що жоден з них і не задрімає, поки я тут!

І він пішов спати. Але Марі почала благати матір:

— Мамусю, дозвольте мені ще трішки посидіти тут, хоч хвилинку! В мене ще багато роботи, я швиденько докінчу її і зразу ж піду спати.

Марі була чемна, слухняна дівчинка, тож мати не боялася лишити її саму біля іграшок. Але щоб вона, захопившись новою лялькою та іншими гарними забавками, які сьогодні дістала, не забула погасити на ніч світло, мати сама погасила всі свічки й лампи, крім однієї, що звисала зі стелі посеред кімнати. Світло було неяскраве, приємне, і його цілком вистачало для Марі.

— Тільки не засиджуйся, доню, бо завтра тебе не добудишся! — ще раз нагадала мати й пішла до спальні.

Коли Марі лишилася сама, то швиденько взялася до того, що їй давно кортіло зробити, але чомусь при матері було ніяково.

Вона й досі тримала на руках хворого Лускунчика, закутаного в носовичок. Тепер вона обережно поклала його на стіл, тихенько розкутала й оглянула рани. Лускунчик був дуже блідий, але всміхався — так сумно й лагідно, що в Марі аж серце стислося з жалю.

— Ох, Лускунчику, — тихенько мовила вона, — не сердься на Фрица, що він зробив тобі так боляче, він

не хотів тебе покалічити, просто він зробився трохи черствий від суворого солдатського життя, проте він непоганий хлопець, повір мені! Але я тебе доглядатиму, аж поки ти зовсім видужаєш і станеш такий веселий, як був, а зубки тобі вставить і плече направить дядечко Дросельмаєр, мій хрещений, він на таке майстер.

Та тільки-но Марі вимовила ім'я Дросельмаєра, як Лускунчик люто скривився, а з очей у нього наче сипнули зелені іскри. Все це тривало одну мить: не встигла дівчинка перелякатись, як на обличчі в нього знов з'явилася та сама журлива усмішка. Марі відразу здогадалася, що то було, — протяг хитнув полум'я в лампі, воно блимнуло, і обличчя Лускунчика в хисткому світлі здалося їй не таким, як звичайно.

— Яка ж я дурна, — сказала вона сама до себе, — лякаюся хтозна від чого! Навіть подумала, ніби дерев'яні ляльки можуть кривитися! Та однаково Лускунчик мені страшенно подобається — такий смішний і такий добродушний, тому треба як слід доглядати його.

Вона взяла Лускунчика на руки, підійшла до шафи, сіла перед нею навпочіпки і сказала новій ляльці:

— Дуже прошу тебе, мамзель Кларуню, відступи своє ліжечко хворому, покаліченому Лускунчикові, а сама, будь така ласкава, переберися на канапу. Адже ти здорова й дужа — глянь, яка круглолиця й червонощока! Та й не в кожній ляльці, навіть найкращій, є така м'яка, розкішна канапа.

Мамзель Кларуня, по-святковому вичепурена, набундючена й невдоволена, навіть не озвалася.

— Та чого я панькаюся з нею, — мовила Марі, дістала з шухляди ліжечко, дуже обережно, лагідно поклала в нього Лускунчика, перев'язала йому звих-

нуге плече ще й гарненькою стрічкою, якою звичайно підперізувалась, і вкрила аж до самого носа ковдрою. — Але залишати його біля цієї пихатої Кларуні не можна, — вирішила вона й перенесла ліжечко разом із Лускунчиком до вищої шухляди, де воно опинилося біля самого села, в якому з великою вигодою розташувалися Фрицові гусари.

Марі зачинила шафу й хотіла вже йти до спальні, коли це навколо — слухайте, діти! — за грубою, за стільцями, за шафами почало щось тихо шепотіти й шелестіти. Годинник на стіні цокав дедалі гучніше, але не міг вибити годину. Дівчинка глянула на нього й побачила, що велика позолочена сова, яка сиділа на ньому, опустила крила, затуливши ними весь годинник, і витягла далеко вперед огидну котячу голову з гачкуватим дзьобом. А годинник цокав усе гучніше й гучніше, і те цокання почало складатися в чіткі слова:

*Йде годинник не для сміху,
Тихо, тихо, тихо, тихо:
Цок-цок, цок-цок.
Мишачий король чатує,
Давню пісеньку почує:
Цок-цок, цок-цок.
Ну ж бо, дзвонику, заграй,
Що надходить мишам край!*

І — бам-бом! — годинник глухо, хрипко вибив дванадцять.

У Марі дрижаки пішли по спині, і вона вже з переляку хотіла тікати, аж раптом побачила хрещеного, дячка Дросельмаєра, що сидів на годиннику, немов сова, спустивши на обидва боки жовті поли свого

халата, наче крила. Вона опанувала себе й голосно, жалісливо гукнула:

— Дядечку Дросельмаєре, що ви там робите нагорі, нащо лякаєте мене? Злазьте сюди!

Та навколо неї раптом щось захихотіло, запищало, за стіною наче затупотіли тисячі маленьких лапок, а в щілинах підлоги замиготіли тисячі світлячків, Але то були не світлячки — о ні! — а маленькі блискучі очиці. Тепер Марі роздивилася, що з кожної щілини виглядають і вилазять миші. Скоро їх уже цілі зграї, дедалі більші й більші, забігали вистрибом по кімнаті. Нарешті вони почали шикуватися в лави, як Фрицові солдати, коли мали йти в бій. Це насмішило Марі, і їй відлягло від серця, бо вона не боялася мишей, як декотрі діти. Аж раптом почувся такий гучний, пронизливий писк, що в неї знов похололо в грудях.

Ох, що вона тепер побачила!

Я знаю, мій шановний малий читачу, що в тебе, так само, як і в мудрого, відважного полководця Фрица Штальбаума, мужнє серце, але якби тобі довелося побачити те, що тепер з'явилося перед Марі, їй-богу, ти втік би і навіть, гадаю, скочив би якнайшвидше в ліжку й натяг ковдру по самі вуха, набагато далі, ніж треба.

Та бідолашна Марі не могла ні втекти, ні сховатися в ліжку, бо — слухайте, діти! — біля самісіньких її ніг з підлоги сипнули вгору, немов їх виштовхувала якась підземна сила, пісок, вапно та уламки цегли, утворилася дірка, і з неї вигулькнуло сім мишачих голів у блискучих коронах, страхітливо засичавши й запищавши. За мить із дірки з'явився тулуб, а потім і вся величезна семиголова миша з короною на кожній

голові. Ціле військо тричі радісно писнуло, вітаючи семиголову мишу, потім раптом зрушило з місця і — шур-шур-шур, туп-туп-туп — посунуло просто до шафи, просто на Марі, що стояла біля самих дверцят.

Серце в Марі вже й раніше так калатало з ляку, що вона боялася, аби воно не вискочило з грудей, — адже їй тоді настав би кінець; але тепер їй здалося, що кров зупинилась у неї в жилах. Майже непритомна, вона хитнулася назад, і шибка в дверцятах, яку вона придала ліктем, — лусь, брязь! — розлетілася в друзки.

На мить Марі відчула гострий біль у лівій руці, проте водночас їй стало набагато легше на серці: свист і писк раптово вщухли. У вітальні запала цілковита тиша, і, хоч Марі не могла оглянути всі кутки, їй здалося, що миші, налякані брязкотом розбитої шибки, знов поховалися у свої нори.

Та враз — що це?

У шафі за спиною Марі почулося якесь дивне шарудіння, і дзвінки тоненькі голосочки заспівали:

*Прокидайтесь,
Прокидайтесь,
На бій збирайтесь!
Швидше, не гайтеся,
Прокидайтесь,
На бій збирайтесь!*

Дзень-дзелень! — вторували їм чудові, срібні звуки дзвоників.

— Ох, та це ж моя музична скринька! — радісно вигукнула Марі й швидко відскочила вбік.

І тоді вона побачила щось дуже дивне: в шафі горіло світло й панував якийсь шарварок. Ляльки бігали, метушилися, вимахували ручками. Враз Лускунчик

підхопився, скинув із себе ковдру, вискочив з ліжечка й вигукнув:

*Трісь-лусь,
Миші, дзусь!
Трам-тарам,
Буде вам,
Цок-тук,
Всім каюк!*

Він витяг із піхов шабельку, махнув нею і крикнув: — Любі мої васали, друзі і братове! Чи ви станете попліч зі мною в тяжкій боротьбі?

Три Скарамуччо, Панталоне*, чотири сажотруси, два лірники та один барабанник загукали у відповідь:

— Так, володарю, ми вам вірні до скону і всі як один підемо з вами в бій! Перемога або смерть!

І вони кинулися за Лускунчиком, що в бойовому запалі відчайдушно зважився стрибнути з верхньої шухляди в нижню. Їм було добре стрибати: вони були не тільки вбрані в шовки й оксамити, а ще й тулуб мали напханий тирсою або ватою, тому лягнули додолу, як мішечки з вовною.

Але бідолашний Лускунчик напевне поламав би собі руки й ноги, бо ж подумайте — від тієї шухляди, де він стояв, до нижньої було майже два фути, а сам він був ламкий, наче вирізаний з липового дерева. Так, Лускунчик напевне поламав би собі руки й ноги, якби тієї миті, коли він скочив, мамзель Кларуна не схопилася з канапи й не спіймала героя з шаблею в руці у свої ніжні обійми.

*Скарамуччо, Панталоне — італійські ляльки; перша зображає хвалька і брехуна, а друга — пихатого недовірливого багатія.

— Ох, люба моя, добра Кларуню! — скрикнула Марі. — Яка я була несправедлива до тебе! Ти, напевне, й сама віддала б Лускунчикові ліжечко!

А мамзель Кларуня пригорнула молодого героя до своїх шовкових грудей і сказала:

— О володарю, ви хворі й поранені, не йдіть у бій, не наражайтеся на небезпеку! Гляньте — ваші хоробрі васали збираються, вони рвуться в бій і певні своєї перемоги. Скарамуччо, Панталоне, сажотрус, лірник та барабанник уже внизу, фігурки з сюрпризами в моїй шухляді теж захвилювались і заворушилися. О володарю, залишайтеся в моїх обіймах або споглядайте перемогу з мого капелюшка!

Так промовляла Кларуня, проте Лускунчик шосили задригав ногами, і їй довелося хутко поставити його додолу. Долі він миттю став інакший — чемно опустився на одне коліно й промовив:

— О пані! У бою і в січі я завжди пам'ятатиму, яку ласку ви мені виявили!

Тоді Кларуня схилилася так низько, що схопила його за ручку, ніжно підвела, швиденько зняла свій оздоблений блискітками пояс і хотіла підперезати ним Лускунчика, проте він відступив на два кроки, приклав руку до серця і врочисто сказав:

— Не будьте, о пані, такі безмежно добрі до мене, бо... — Він затнувся, глибоко зітхнув, зірвав з плеча стрічку, якою Марі перев'язала його, притис її до уст, і, мужньо вимахуючи оголеною шаблею, швидко й легко, мов пташка, перескочив через край шухляди на підлогу.

Ви, мабуть, помітили, любі мої, чудові слухачі, що Лускунчик ще й до того, як справді ожив, добре відчував усю ту ласку й любов, яку виявляла до нього Марі, а тому тільки з симпатії до неї не схотів тепер прийняти

від мамзель Кларуни її пояс, хоч який він був гарний і блискучий. Добрий, вірний лицар волів оздобити свою курточку простенькою стрічкою Марі.

Але що ж буде далі?

Тільки-но Лускунчик стрибнув додола, знов зчинився писк і вереск. Ох! Під великим столом причаїлася сила-силенна мишей на чолі зі своїм огидним семиголовим королем!

Що ж тепер буде?

БИТВА

— Бий тривогу, мій вірний васале барабаннику! — на весь голос вигукнув Лускунчик.

І барабанник миттю почав бити тривогу — дрібно, хвацько й так гучно, що в шафі забряжчали шибки. Відразу ж там щось заклацало, заторохтіло, і Марі побачила, що всі коробки, в яких Фриц розквартирував своїх солдатів, раптом повідкривалися і солдати почали вилазити з них, стрибати в нижню шухляду й шикуватися там у рівні лави.

Лускунчик переходив від загону до загону і словом запалював їх на подвиг.

— Де ті поганці сурмачі? Чому вони не сурмлять? — сердито крикнув він, швидко обернувся до Панталоне, в якого від хвилювання побілів ніс і затрусилося довге підборіддя, і врочисто мовив:

— Генерале, я знаю вашу мужність і ваш досвід. Тут треба швидко оцінити становище й використати його. Я довіряю вам командування всією кавалерією і артилерією. Коня вам не треба — ви маєте дуже довгі ноги й непогано бігаєте. Виконуйте свої обов'язки!

Панталоне відразу засунув у рот довгі тонкі пальчики й свиснув так пронизливо, наче разом весело засурмили сто дзвінких сурм. І тоді в шафі заіржали коні, затупотіли копита і — ти глянь! — Фрицові кірасири* й драгуни**, а попереду всіх нові, ошатні гусари виступили зі своєї шухляди й невдовзі опинилися внизу, на підлозі.

Замаяли прапори, залунала музика, полк за полком урочистим маршем пройшли повз Лускунчика й широкою лавою вишикувалися впоперек кімнати. Наперед виїхали Фрицові гармати, оточені гармашами.

— Трах-тарарах! — гримнули постріли, і Марі побачила, як цукрові ядра влучили в густі зграї мишей і так густо обсипали їх цукровою пудрою, що ті зробилися геть білі й засоромлено притихли.

Та найбільших втрат їм завдавала важка артилерія, що стояла на маминому стільчику для ніг і стріляла в мишей круглими тістечками, убиваючи їх цілими купами.

А проте миші підступали все ближче й навіть захопили кілька гармат. Аж раптом загуркотіло, загриміло, над полем бою знялася хмара куряви, і Марі вже майже не бачила, що там робиться. Але можна було не сумніватися, що обидві армії билися завзято й відчайдушно, і перемога довго хилилася то на той, то на той бік. Миші вводили в бій дедалі більші сили, і їхні маленькі срібні таблетки, що їх вони кидали дуже влучно, долітали вже до шафи. Кларуня і Трутонька бігали з кутка в куток і з розпачу заламували руки.

— Невже я помру в розквіті своєї молодості, я, найкраща з ляльок?! — вигукувала Кларуня.

*Кірасири — кіннотники, що носили металеві лати.

**Драгуни — кіннотники, що могли воювати і в піших лавах.

— Невже я для того так гарно збереглася, щоб тут загинути у своїх чотирьох стінах?! — побивалася Трутонька.

Тоді вони впали одна одній в обійми й так заголосили, що їх було чути навіть крізь шалений гамір на полі бою. Ви, шановні слухачі, навряд чи уявляєте собі, який там зчинився гвалт.

— Трісь, трах, тарарах, гуп, лясь, бум, бурум! — лунало з усіх боків, а крім того, Мишачий король та його миші пищали, горлали, і час від часу чути було гучний голос Лускунчика, що давав мудрі накази, і видно було, як він обходить під кулями свої курені.

Панталоне здійснив кілька дуже вдаливих кавалерійських атак і вкрив себе славою, але Фрицових гусарів мишача артилерія закидала огидними, смердючими ядрами, що лишали дуже прикрі плями на їхніх червоних мундирах, тому вони не вельми рвалися вперед. Панталоне скомандував їм «ліворуч кругом» і, захоплений своєю роллю полководця, звернув і сам ліворуч, а за ним його кірасири й драгуни, тобто вони всі звернули ліворуч і пішли додому. Через це над батареєю, розташованою на стільчику для ніг, нависла небезпека, і минуло зовсім небагато часу, як надбігла велика згряя поганющих мишей, і вони полізли на стільчик такою щільною лавою, що перекинули його разом із гарматами й гармашами.

Це лихо, видно, дуже вразило Лускунчика, і він наказав правому крилу відступати. А ти знаєш, о мій досвідчений у військових справах слухачу Фрице, що відступати — це майже те саме, що тікати, і разом зі мною оплакуєш поразку, яка неодмінно мала спіткати улюбленця Марі.

Та гляньмо тепер на ліве крило Лускунчиковаго

війська, де ще становище дуже добре і де полководець та його армія мають велику надію взяти над ворогом гору. Під час запеклого бою з-під комода тихенько вискочила мишача кавалерія, люто, огидно запищала і кинулася на ліве крило Лускунчиковаго війська. Але на який опір вона там наштовхнулася!

Повільно, наскільки дозволяли важкі умови місцевості, — бо треба було перебиратися через край шухляди, — батальйон фігурок із сюрпризами під проводом двох китайських імператорів просунувся вперед і вишикувався в каре. Ці хоробрі, дуже строкаті, ошатні загони, що склалися з садівників, тирольців, тунгусів, перукарів, арлекінів, купідонів, левів, тигрів і мавп, виявили велике самовладання, хоробрість і витримку.

З такою спартанською мужністю цей добірний курінь вирвав би перемогу з рук ворога, якби один зухвалий ворожий ротмістр, відчайдушно вихопившись уперед, не відкусив голову китайському імператорові, а той, падаючи, не задушив двох тунгусів і одну мавпу. Через це в бойових лавах утворився пролом, у який ринув ворог і скоро перегриз весь курінь. Та великої користі з цього лиходійства ворог не мав. Тільки-но якийсь мишачий кавалерист хижо перегризав навпіл свого хороброго супротивника, у горло йому потрапляла надрукована на папірці примовка і він миттю помирав.

Але хіба це могло врятувати Лускунчикове військо, яке, раз почавши відступ, відступало все далі і все більше втрачало людей, аж поки бідолашний Лускунчик опинився зі жменькою солдатів біля самої шафи?

— Резерви, вперед! Панталоне, Скарамуччо, барабаннику, де ви? — крикнув Лускунчик, ще сподіваючись на нові загони, які мали з'явитися з шафи.

І справді, звідти вибігло кілька шоколадного кольору чоловічків із Торуня, з позолоченими обличчями, в золотих шоломах і капелюшках, але вони були такими незугарними вояками, що не влучили жодного ворога, і якби довше затрималися на полі бою, то скоро збили б шапочку зі свого власного полководця Лускунчика. Ворожі стрільці їм теж швидко повідкушували ноги, і вони попадали, до того ще й придавивши кількох Лускунчикових бойових побратимів.

Тепер Лускунчик, щільно оточений ворогами, опинився у величезній небезпеці. Він хотів перескочити через край шухляди, але мав закороткі ноги.

Кларуня і Трутонька не могли йому допомогти, бо лежали непритомні, а гусари й драгуни весело скакали повз нього в шафу. І тоді він у цілковитому розпачі крикнув:

— Коня! Коня! Все царство за коня!

Тієї миті двоє ворожих стрільців схопили його за дерев'яний плащ, і до нього, переможно запищавши сімома горлянками, підскачів Мишачий король.

Марі більше не могла стримуватися.

— О мій бідний Лускунчику! Мій бідний Лускунчику! — захлипала вона, схопила, сама не тямлячи, що робить, свого лівого черевичка й щосили шпурнула його в найгустішу купу мишей, просто в їхнього короля.

Враз усе розвіялося, наче його й не було, але в Марі ліва рука заболіла ще дужче, ніж досі. Вона знепритомніла і впала додолу.

ХВОРОБА

Коли Марі прокинулася з глибокого, непробудного сну, то побачила, що лежить у своємулюбому ліжечку, а крізь намерзле вікно яскраво світить сонце. Біля самого ліжечка сидів якийсь чужий чоловік. Та скоро дівчинка впізнала його: то був хірург Вендельштерн.

Він тихо сказав:

— Нарешті прокинулась!

До ліжечка підійшла мати і боязко, допитливо глянула на дочку.

— Мамусю, — прошепотіла Марі, — чи ті бридкі миші всі втекли і чи врятувався Лускунчик?

— Не говори казна-чого, доню, — сказала мати. — Навіщо мишам твій Лускунчик? А ось ти, мороко моя, налякала нас до смерті. Отак завжди буває, коли діти вперті й не слухають батька та матері. Ти вчора засиділась зі своїми ляльками до пізньої ночі, задрімала над ними, і тебе, мабуть, злякала якась приблудна миша, бо тут вони не водяться, — одне слово, так чи так, а ти ліктем вибила в шафі шибку й дуже порізала руку. Пан Вендельштерн оце якраз витяг з рани кілька скалок, що там застряли. Він каже, що, якби скло було перерізало жилу, ти б лишилася калікою або взагалі могла б стекти кров'ю. Хвалити Бога, я опівночі прокинулася, побачила, що тебе так пізно немає ще в спальні, й пішла до вітальні. Ти лежала непритомна біля самої шафи, і з руки в тебе цебеніла кров. Я й сама з переляку мало не зомліла. Бачу — ти лежиш долі, навколо тебе порозкидані Фрицові олив'яні солдатикки та інші ляльки, потрощені фігурки з сюрпризами й марципанові чоловічки.

Тільки Лускунчика ти держала в закривавленій руці, а недалеко від тебе лежав твій лівий черевичок.

— Ох, мамусю, — сказала Марі, — то були сліди великої битви між ляльками й мишами! А я тому так злякалася, що миші хотіли захопити в полон бідолашного Лускунчика — він провадив лялькове військо. Я кинула в мишей свого черевика, а що далі сталося, не знаю.

Хірург Вендельштерн моргнув матері, і та дуже лагідно сказала Марі:

— Ну, гаразд, доню, не хвилюйся! Миші всі втекли, а Лускунчик стоїть у шафі цілий і неушкоджений.

Тієї хвилини до спальні зайшов батько, помацав у доньки пульс і завів довгу розмову з хірургом; Марі чула, що йшлося про якусь травматичну лихоманку.

Марі довелося лежати в ліжку й ковтати ліки. Минуло кілька днів, поки їй полегшало й вона перестала почувати себе хворою. Тільки рука ще трохи боліла.

Марі знала, що Лускунчик вийшов із битви цілий і неушкоджений, але часом їй ніби вчувалося, що він виразно, хоч і дуже сумним голосом, промовляє:

— Марі, моя найдорожча пані, ви багато зробили для мене, але можете зробити ще більше!

Даремно Марі розмірковувала, що б могли означати ці слова, — їй нічого не спадало на думку.

Гратися Марі не можна було через поранену руку, а коли вона бралася читати або переглядати малюнки в книжках, в очах їй починало так дивно мерехтіти, що доводилося відкладати книжку. Тому час для неї спливав дуже повільно, і вона не могла дочекатися вечора, бо тоді мати сідала до її ліжка й читала або розповідала багато цікавого.

Одного разу, коли мати саме скінчила прецікаву

розповідь про принца Факардина, двері відчинилися і зайшов Дросельмаєр.

— Ану, хай я погляну, як почуває себе наша бідолашна хвора, — сказав він.

Тільки-но Марі побачила хрещеного в жовтому сурдуті, як у неї перед очима немов жива постала картина тієї ночі, коли бідолашний Лускунчик програвав битву з мишами, і вона мимоволі крикнула назустріч старшому радцеві суду:

— Ох, дядечку Дросельмаєре, як ви негарно повелися! Я ж бачила, як ви сиділи на годиннику й затуляли його крильми, щоб він не вибив годину й не злякав мишей, і добре чула, як ви кликали Мишачого короля! Чому ви не прийшли на допомогу Лускунчикові, чому не прийшли на допомогу мені, лихий, недобрий дядьку Дросельмаєре? Через вас я покалічилась і мушу лежати в ліжку!

— Що з тобою, доню? — перелякано вигукнула мати. Але хрещений раптом химерно скривився й проказав деренчливим монотонним голосом:

*Маятник хитається,
Часу не питається.
Цок, і тук, і бум, і бам,
Я годину виб'ю сам!
Цок, і тук, і тук, і цок,
Хто сховався у куток?
Прилетить сова крилата,
Щоб мишей усіх прогнати,
Цок, і тук, і бум, і бам,
Буде, миші, лихо вам!
Цок-тук, дзень-дзелень,
Рік у рік, день у день*

*Лічить маятник хвилини,
І не стане, не спочине,
Не затихне ні на мить,
Цок-цок, хить-хить!*

Марі вражено втупила очі в хрещеного. Він був не такий, як завжди, а ще набагато бридкіший. Правою рукою він помахував то вгору, то вниз, мов лялька, що її смикають на сцені за мотузочку. Марі перелякалася б його до смерті, якби поряд не сиділа мати і якби Фриц, що тим часом тихенько зайшов до кімнати, не зареготав на все горло:

— Ой, дядечку Дросельмаєре, який ви сьогодні знов кумедний! Кривитесь і махаєте рукою, наче мій блазень, той, що я його давно викинув у запічок.

Мати посуворішала й мовила:

— Любий пане Дросельмаєре, ваші жарти дуже дивні. Що ви хочете ними сказати?

— Боже мій, — засміявся Дросельмаєр, — хіба ви не знаєте моєї улюбленої пісеньки годинникаря? Я завжди співаю її таким хворим, як Марі.

Він швиденько сів на стілець коло ліжечка Марі й сказав:

— Не гнівайся, що я зразу не виколов Мишачому королеві всі чотирнадцять очей, але я не міг їх виколоти, натомість я тебе зараз дуже потішу.

На цьому слові старший радця суду сягнув рукою до кишені й обережно витяг звідти — знаєте кого, діти? — Лускунчика, якому він майстерно повставляв ті зуби, що були випали в нього, і вправив звихнуте плече.

Марі аж скрикнула з радощів, а мати всміхнулася й сказала:

— Тепер ти бачиш, як хрещений дбає про твого Лускунчика?

— Але все ж визнай, Марі, — перебив матір старший радця суду, — усе ж визнай, що зростом Лускунчик не вдався і вродливим його теж годі назвати. Чому їхній рід зробився такий бридкий і чому та бридота переходить їм у спадок, я тобі залюбки розповім, якщо ти захочеш слухати. Чи ти, може, знаєш уже казку про королівну Пірліпат, відьму Мишильду і вправного годинникаря?

— Послухайте, — втрутився зненацька Фриц, — послухайте, дядечку Дросельмаєре, ви добре повставляли зуби Лускунчикові, і щелепа теж уже не відвисає, але чому в нього немає шаблі? Чому ви не почепили йому шаблі?

— Ет, хлопче, тобі все недогода! — невдоволено відповів старший радця суду. — Який мені клопіт, є в нього шабля чи немає? Я його вилікував, а шаблю хай собі сам дістає де хоче.

— Справді, — погодився Фриц, — він хлопець хоробрий і зуміє добути собі зброю!

— То як, Марі, — повів далі хрещений, — знаєш ти казку про королівну Пірліпат?

— Ні, не знаю, — відповіла Марі. — Розкажіть, любий дядечку Дросельмаєре, розкажіть!

— Сподіваюся, дорогий пане Дросельмаєре, — мовила мати, — що цього разу ваша казка не буде така страшна, як завжди?

— Анітрохи, шановна пані Штальбаум, — відповів Дросельмаєр. — Навпаки, те, що я матиму честь розповісти вам, буде дуже веселе.

— Розкажіть нам її, ну розкажіть! — знов загукали діти.

І старший радця суду почав так:

КАЗКА ПРО ТВЕРДИЙ ГОРІХ

— Мати нашої Пірліпат була дружиною короля, а отже, королевою, а сама Пірліпат, тільки-но з'явилася на світ, тієї ж миті стала природженою королівною. Король не міг на милуватися гарненькою донечкою, що лежала в колиці, радість так і рвалася з його грудей, він танцював, стрибав на одній нозі і раз по раз вигукував:

«Ура! Чи хто коли бачив кращу дівчинку, ніж моя Пірліпатонька?»

А міністри, генерали, радці та офіцери штабу стрибали, як і їхній володар, на одній нозі й віддано вигукували:

«Ні! Не бачив ніхто!»

Та й справді, кожен визнав би, що кращої дитини за королівну Пірліпат ще на світі не було. Личко, ніби виткане з білого, як лілея, і рожевого, як троянда, шовку, очі ніби дві живі, блискучі краплі небесної блакиті, а волоссячко закручувалося в золотаві кучері. До того ж Пірліпат з'явилася на світ із двома рядочками білих, мов перли, зубів, якими через дві години після народження так міцно вкусила за палець державного канцлера, коли він хотів пригланутися до неї ближче, що той аж крикнув:

«Ой-ой-ой!»

А втім, дехто каже, що він крикнув:

«Ай-ай-ай!»

Хто з них має слушність, важко сказати, — ще й досі, коли заходить про це мова, голоси різко поділяються.

Одне слово, Пірліпат справді вкусила державного канцлера за палець, і захоплений народ довідався, що вона має характер і що в її маленькій, гарній, як у ангела, голівці не бракує глузду.

Як ми вже сказали, всі тішилися, лише королева була дуже налякана й стривожена — ніхто не знав чому. Найперше

впадало в око, що вона звеліла пильно стерегти колицку Пірліпат. Окрім того, що на дверях стояли охоронці, дві служниці мусили сидіти біля самої колицки, а ще шість — по кутках кімнати. Та найбільше дивувала всіх інша її химера: кожна з тих шести служниць мала тримати на колінах kota й цілу ніч гладити його, щоб він безперестанку муркотів. Ви, любі діти, нізащо не вгадаєте, чому королева так робила, але я знаю чому, а зараз розповім і вам.

Одного разу до двору батька Пірліпат з'їхалося багато могутніх королів та гожих королевичів, і почалися веселі розваги: лицарські турніри, вистави та бенкети. Батькові Пірліпат кортіло показати, що в нього є вдосталь золота й срібла, тому він вирішив добре потрусити державну скарбницю і влаштував справжнє свято. А тут іще головний кухар по секрету розповів йому приємну новину, яку двірський звіздар вичитав з розташування небесних світил: настав час різати свиней і худобу. Отож наш король наказав готувати великий бенкет із ковбасою. Він швиденько сів у карету й особисто запросив усіх королів та королевичів тільки на тарілку юшки, гадаючи вразити їх потім розкішним пригощенням. А повернувшись додому, дуже ласкаво сказав королеві:

«Ти ж бо знаєш, серденько, як я люблю ковбасу!»

Королева зрозуміла, до чого він хилить: це означало, що вона сама, як уже не раз бувало, повинна взятися до цієї корисної справи — начиняти й пекти ковбаси.

Головному скарбникові наказано негайно принести до кухні великого золотого казана й срібні горнята, у піч підкинути сандалових дров, королева обв'язалася візерунчастим фартухом, і незабаром від казана пішов незрівнянний запах ковбасного навару. Той чудовий запах сягнув аж до зали засідань державної ради, і король, мліючи з утіхи, не витримав.

«З вашого дозволу, панове, я на хвилину вийду!» — сказав він, забіг до кухні, обняв королеву, помішав золотим берлом м'ясо в казані і, заспокоєний, повернувся до зали.

Настала та важлива хвилинка, коли треба було нарізати шматочками сало й підсмажувати його на срібних сковородах. Двірські дами відступили від печі, бо королева з вірної любові й пошани до свого вельможного чоловіка хотіла зробити це сама.

Тільки-но сало почало смажитися, звідкись почувся тонесенький голосок, що ледь чутно залебедів:

«Дай і мені смаженини, сестро! Я теж хочу поласувати, бо я також королева. Дай мені смаженини!»

Королева знала, що то був голос пані Мишильди, яка вже багато років жила в королівському палаці. Пані Мишильда казала, що вона родичка королівської сім'ї і сама теж володарює в країні Мишаччині, а тому мала великий двір під піччю. Королева була добра, щедра жінка, і хоч вона взагалі не визнавала пані Мишильди королевою і своєю сестрою, проте в такі святкові дні, як цей, від щирого серця пригощала її.

Пані Мишильда радісно прискочила до вогню й почала зграбними лапками хапати шматочки сала, що їй давала їй королева. Та раптом з-під печі повисакакували всі кумасі й тітоньки пані Мишильди і навіть її семеро синів, зухвалі шибеники, й накинулися гуртом на сало. Перелякана королева нічого не могла з ними вдіяти. На щастя, нагодилася старша управителька і прогнала настирливих гостей, тож якась дешиця сала ще лишилася. Викликали двірського математика і за його вказівками ті залишки дуже вправно розподілили на всі ковбаси.

Залунали сурми й литаври, всі присутні володарі й королевичі в розкішному святковому вбранні, хто верхи на білих конях, а хто в кришталевих каретах, прибули на святковий

бенкет із ковбасами. Король прийняв їх гостинно й шанобливо, а потім у короні і з берлом у руці, як і належить володареві, сів на покуті.

Ще коли подали ліверну ковбасу, всі помітили, що король дедалі блідне, закочує очі, тихо зітхає, наче серце йому крає якийсь тяжкий біль. Та коли подали кров'янку, він захлипав, застогнав, заголосив, затулив обличчя руками й відкинувся на спинку крісла.

Усі схопилися з-за столу, лейб-медик марно пробував намацати пульс у бідолашного короля, якого, здавалося, долало глибоке невідоме горе. Аж нарешті-нарешті, після того як його довго вмовляли і вживали всіляких сильних засобів — давали йому нюхати смалене пір'я тощо, — король нібито почав трохи оживати й ледь чутно промурмотів:

«Замало сала!»

Тоді королева в розпачі впала йому до ніг і кризь сльози мовила:

«О мій королю, мій бідолашний, нещасливий володарю! Яке горе довелося вам витерпіти! Але ви бачите провинну біля своїх ніг — покарайте, суворо покарайте мене! Пані Мишильда зі своїми сімома синами, кумасями й тітоньками з'їла сало і...» — на цьому слові королева впала непритомна додолу.

А король, охоплений гнівом, зірвався на рівні ноги й вигукнув:

«Де старша управителька? Хай скаже, як це сталося!»

Старша управителька розповіла, що знала, і король вирішив помститися на пані Мишильдї та її родині за те, що вони пожерли сало, призначене на його ковбаси. Скликано таємну державну раду, на якій вирішено подати в суд на пані Мишильду й конфіскувати все її майно. Але король боявся, що, поки триватиме слідство, вона з'їсть у нього ще чимало сала, тому справу передали двірському годинни-

кареві й ворожбитові. Цей чоловік — його звали, так само як і мене, Кристіан Еліас Дросельмаєр — пообіцяв з допомогою одного хитромудрого винаходу на віки вічні вигнати з палацу пані Мишильду та її родину. І справді, він винайшов невеличкі, дуже хитро зроблені прилади, в яких на ниточці підвішували присмажене сало і які Дросельмаєр понаставляв навколо злодійчиного помешкання.

Пані Мишильда була надто мудра й досвідчена, щоб не розгадати Дросельмаєрових хитрощів, але дарма вона повчала, дарма застерігала своїх родичів — зваблювані чудовим запахом, усі семеро синів її і багато-багато кумась та тітоньок забралися в Дросельмаєрові прилади, і саме тоді, як вони хотіли схопити сало, ґратки опустились, вони опинилися в полоні й потім загинули на кухні ганебною смертю.

Пані Мишильда зі жменькою своїх уцілілих одноплемінців залишила місце горя і плачу. Сум, розпач і жадоба помсти сповнювали її серце. Двір не тямився з радощів, проте королева була стурбована, бо добре знала вдачу пані Мишильди й розуміла, що вона неодмінно захоче помститися за смерть своїх синів і родичів.

І справді, одного разу — королева тоді саме готувала для свого вельможного чоловіка печінковий паштет, що його він дуже любив, — перед нею раптом з'явилася пані Мишильда і сказала:

«Моїх синів, моїх кумась і тітоньок забито. Бережися, королево, щоб володарка мишей не перекусила твоєї королівни надвоє. Бережися!»

Після цього вона зникла й більше не показувалася. Проте королева так перелякалася, що впустила паштет у вогонь, і таким чином пані Мишильда вдруге зіпсувала королю його улюблену страву, і це його дуже розгнівило.

— Але на сьогодні годі, решту дізнаєтеся завтра.

На Марі казка хрещеного справила особливе враження, та дарма вона просила його розповідати далі. Він підвівся і сказав:

— Чого забагато, те шкодить здоров'ю, решта лишиться на завтра.

Коли він уже рушив до дверей, Фриц запитав:

— Скажіть, дядечку Дросельмаєре, а це правда, що пастку на мишей винайшли ви?

Мати розсердилася. Але старший радця суду дуже дивно всміхнувся й тихо мовив:

— А хіба я не вправний годинникар? То чом би я не міг винайти пастку на мишей?

ПРОДОВЖЕННЯ КАЗКИ ПРО ТВЕРДИЙ ГОРІХ

— Тепер ви знаєте, діти, — повів далі Дросельмаєр другого вечора, — чому королева так пильно охороняла свою красуню-доньку королівну Пірліпат. Як їй було не боятися, що пані Мишильда виконає свою погрозу, повернеться й загризе на смерть королівну? Дросельмаєрові прилади нітрохи не допомагали проти мудрої, найхитрішої пані Мишильди, і лише двірський звіздар, який був водночас головним тлумачем прикмет і небесних світил, з'ясував, що вберегти колиску від пані Мишильди може тільки рід kota Мура. Саме тому всі шість служниць біля колиски тримали на колінах по одному з синів цього роду, яким, до речі, при дворі надали титул таємних радців посольства, і невтомно гладили їх, щоб полегшити їм обтяжливу державну службу.

Якось опівночі одна зі старших доглядачок, що сиділа біля самої колиски, враз прокинулася ніби з глибокого сну. Все навколо поринуло в сон, не муркотіли таємні радці посольства, стояла така мертва тиша, що чути було, як шур-

хотять у дереві шашелі. Та що відчула старша доглядачка, коли побачила в колисці велику бридку мишу, яка звелася на задні лапи і головою торкалась обличчя королівни!

Нажахано крикнувши, доглядачка схопилася з крісла, всі прокинулися, проте пані Мишильда — бо то вона забралася в колыску Пірліпат — шаснула в куток кімнати. Радці посольства погналися за нею, але надто пізно — вона зникла в шпарці. Той гармидер збудив Пірліпат, і вона жалісно заплакала.

«Хвалити Бога, — вигукнули доглядачки, — вона жива!»

Та як же вони перелякалися, коли глянули на королівну й побачили, що з неї стало! Замість кучерявої голівки херувима з малесенького зморщеного тіла витикалася велика потворна голова, блакитні, як небо, оченята перетворилися в зелені тупо вирячені баньки, а ротик розтягся від вуха до вуха.

Дарма королева голосила, а в кабінеті короля стіни довелося оббити ватою, бо він раз у раз товкся об них головою і плаксиво вигукував:

«О бідолашний я, нещасливий монарх!»

Йому б тепер визнати, що краще було б їсти ковбасу без сала й не займати пані Мишильди та її роду, хай би собі жили під піччю, але вельможний батько Пірліпат про це не подумав, а всю вину склав на годинникаря і ворожбита Кристіана Еліаса Дросельмаєра з Нюрнберга. І видав мудрий королівський наказ: Дросельмаєр мусить за чотири тижні повернути королівні Пірліпат її колишній вигляд чи принаймні знайти на це певний спосіб, а якщо він цього наказу не виконає, його чекає ганебна смерть від сокири ката.

Дросельмаєра неабияк налякав королівський наказ, проте, покладаючись на свій хист і на своє щастя, він негайно розпочав першу операцію, яка йому здавалася не зайвою. Він дуже вправно розіклав королівну Пірліпат на частини, повідкручував їй ручки й ніжки і оглянув її внутрішню будову. Та ба! Не було ніякої ради, він переконався

в одному: королівна що більша ростиме, то ставатиме потворніша. Він знов обережно склав її і з тяжким серцем опустив назад у колиску, від якої не мав права відлучатися.

Тим часом почався четвертий тиждень, настала середа, і до кімнати, де лежала Пірліпат, заглянув король. Очі його палали гнівом, він погрозово махнув берлом і вигукнув:

«Вилікуй королівну, Кристіане Еліасе Дросельмаєре, бо буде тобі смерть!»

Дросельмаєр гірко заплакав, а Пірліпат лежала собі в колисці й задоволено лускала горіхи. Вперше ворожбит замислився над її незвичайною любов'ю до горіхів і над тією обставиною, що вона з'явилася на світ уже з зубами. Справді, обернувшись у потвору, Пірліпат доти кричала, доки їй випадково не трапився під руки горіх. Вона миттю розлущила його, з'їла зерно й заспокоїлася. Відтоді доглядачки не могли наставити їй горіхів.

«О святий інстинкте природи, вічна незбагненна симпатіє всіх істот, — вигукнув Кристіан Еліас Дросельмаєр, — ти показуєш мені двері до таємниці, я постукаю в них, і вони відчиняться!»

Він негайно попросив дозволу поговорити з двірським звіздарем, і його під суворою охороною провели до цього добродія. Обливаючись слізьми, вони обнялися, а тоді зайшли до потаємного кабінету й перегорнули багато книжок, у яких писалося про інстинкти, симпатії й антипатії та інші загадкові речі.

Настала ніч, звіздар глянув на зорі і з допомогою Дросельмаєра, що теж був на таке майстер, склав гороскоп королівни Пірліпат. Це було нелегке завдання, бо лінії переплутувалися дедалі більше й більше, але нарешті — яка радість! — усе з'ясувалося: королівні Пірліпат, аби звільнитися від чарів, що їх на неї наслано, і стати знов такою гарною, як раніше, досить було з'їсти смачне зернятко горіха Кракатука.

Горіх Кракатук мав таку тверду шкаралупу, що через нього могла переїхати шістдесятифунтова гармата й не роздушити його. Цей твердий горіх мусив розлуцтити перед королівною юнак, який ще ніколи не голився й не носив чобіт, і з заплющеними очима подати їй зернятко. І, тільки пройшовши потім задки сім кроків і ні разу не спіткнувшись, він міг знов розплющити очі.

Три дні й три ночі без перерви працювали Дросельмаєр із звідарем. І ось настала субота. Король саме сів обідати, коли Дросельмаєр, якому в неділю рано-вранці мали відтяти голову, вбіг, радий-радісінський, до королівської їдальні й повідомив, що знайдено спосіб повернути королівні Пірліпат втрачену вроду.

Король надзвичайно прихильно обняв Дросельмаєра й пообіцяв йому діамантову шпагу, чотири ордени та два нових сурдути.

«Пообідаймо, — додав він привітно, — і зразу ж беріться до справи, дорогий ворожбите. Подбайте, щоб неголений юнак у черевиках, із горіхом Кракатуком, був під рукою, і не давайте йому перед тим вина, щоб не спіткнувся, як задкуватиме сім кроків, а вже потім може собі дуддити скільки завгодно!»

Ці слова дуже збентежили Дросельмаєра, і він, тремтячи й затаючись, несміливо сказав, що хоч засіб і знайдено, але горіха Кракатука і юнака, який би розлуцтив його, ще треба відшукати і взагалі ще хтозна, чи той горіх і юнак колись знайдуться.

Король страшенно розгнівався, труснув берлом над укоронованою головою і рикнув, мов лев:

«Коли так, то ви заплатите за це життям!»

Переляканому Дросельмаєрові довелося б скрутно, та, на його щастя, королю саме цього дня дуже смакувала їжа, а тому він ласкаво погодився вислухати цілком розважні

докази, на які не поскупилася добросерда королева, зворушена долею Дросельмаєра. Годинникар набрався духу й наостанці теж заявив, що він, власне, виконав завдання — знайшов засіб, з допомогою якого королівну можна вилікувати, а отже й урятував своє життя. Король назвав його виправдання безглуздими відмовками й нісенітницею і врешті, випивши чарочку шлункового настою, звелів їм обом, годинникареві та звіддареві, вирушити в дорогу й не повертатися без горіха Кракатука. А юнака, що розлучив би його, можна буде, як підказала королева, знайти вже потім, кілька разів помістивши оголошення в місцевих та закордонних часописах і бюлетенях.

На цьому старший радця суду знов урвав розповідь і пообіцяв докінчити її завтра.

КІНЕЦЬ КАЗКИ ПРО ТВЕРДИЙ ГОРІХ

Другого вечора, тільки-но засвітили світло, хрещений справді з'явився й почав розповідати далі.

— Дросельмаєр та двірський звіддар уже п'ятнадцять років були в дорозі й ніяк не могли натрапити на слід горіха Кракатука. Про те, де вони побували і які дивовижі бачили, я міг би розповідати вам, діти, цілий місяць, але не буду, скажу тільки, що Дросельмаєр, сумний і пригнічений, врешті дуже затужив за своїм рідним містом Нюрнбергом. А надто опала його туга, коли він одного разу сидів зі своїм приятелем посеред великого лісу в Азії і курив люльку.

*О батьківщино, кохане місто,
Без тебе серцю у грудях тісно.
Ані за Лондони, ні за Парижі,
Хоч і які там є дивовижі,*

За всі столиці кожного краю
Тебе я, Нюрнбергу, не промінюю.
Хіба де знайдеш, поки й світ сонця,
Такі будинки й такі віконця?

Звіздар слухав, як побивається Дросельмаєр, і з великого жалю до нього й собі так заревів, що стало чути на цілу Азію. Але він швидко опанував себе, витер сльози і сказав:

«Вельмишановний колего, а чого ми оце тут сидимо й скиглимо? Чого не помандруємо до Нюрнберга? Хіба не однаково, де і як ми шукатимем того злощасного горіха?»

«А й справді», — втішився Дросельмаєр.

Не довго думаючи, вони встали, вибили люльки й подалися з лісу посеред Азії простісінько до Нюрнберга.

Тільки-но вони прибули туди, Дросельмаєр передусім забіг до свого брата в перших, льялькаря, лакувальника й золотаря Кристофа Захаріуса Дросельмаєра, якого не бачив хтозна-скільки років, і розповів йому все про пані Мишильду, королівну Пірліпат і горіх Кракатук. Той, слухаючи його, раз по раз сплескував руками і вражено вигукував:

«Ой, які дивовижі, брате, які дивовижі!»

Далі Дросельмаєр розповів про свої пригоди під час довгої подорожі, про те, як він два роки прожив у Фініковому королі, як його образив і прогнав Мигдалевий князь, як він марно просив поради в Товариства природознавців у Білчиному селищі, — одне слово, про те, як йому ніде не пощастило напасти бодай на слід горіха Кракатука.

Поки він розповідав, Кристоф Захаріус то ляскав пальцями, то крутився на одній нозі, то цмокав язиком, то здивовано вигукував:

«Ох! Ой-ой-ой! Ти ба! Отакої, хай йому біс!»

Нарешті він підкинув шапку разом із перукою вгору, палко обняв брата в перших і крикнув:

«Брате, ти врятований, чуєш, урятований! Або я здурів, або в мене самого є горіх Кракатук!»

Він миттю приніс якусь скриньку і вийняв з неї позолоченого горіха середньої величини.

«Глянь, — мовив він, показуючи горіха братові, — і послухай, як він до мене потрапив. Багато років тому, саме перед новорічним святом, сюди забрів якийсь чужий чоловік із мішком горіхів і хотів їх продати. Якраз перед моєю яткою з ляльками на нього напали тутешні торговці горіхами, бо не хотіли, щоб чужинець перебивав їм торг. Він поклав мішок на землю, аби легше було боронитися від них, коли це над їхала якась важко навантажена підвода та й подавила всі горіхи. Тільки один горіх не роздавився, і чужинець, чудно всміхаючись, запропонував його мені за двадцять пфенігів однією монетою тисяча сімсот двадцятого року. Мені це здалося дивним. Якраз така монета, як хотів чоловік, знайшлася в мене в кишені, я купив горіх і позолотив його, сам до пуття не знаючи, навіщо я так дорого заплатив за нього й так його бережу.

Останні сумніви, що то справді був горіх Кракатук, миттю розвіялися, коли звіздар, якого вони покликали, обережно зішкрябав з нього золото й на шкаралущі знайшов слово «Кракатук», вирізьблене китайським письмом. Друзі безмежно зраділи, а брат відчув себе найщасливішою людиною на землі, коли Дросельмаєр запевнив його, що майбутнє йому тепер забезпечене, бо віднині він не тільки матиме пристойну пенсію, а й безкоштовно отримуватиме золото на позолоту.

Годинникар зі звіздарем надягли нічні каптурі і вже мали лягати в ліжко, коли раптом цей останній, тобто звіздар, сказав:

«Дорогий пане колего, щастя не ходить саме — повірте мені, ми знайшли не тільки горіх Кракатук, а й юнака, що

розлущить його і вручить королівні зернятко — запоруку її вроди! Це не хто інший, як син вашого брата! Ні, я не ляжу спати, — радісно повів далі він, — а цієї ж таки ночі складу гороскоп хлопця!»

На цьому слові він зірвав з голови каптур і негайно ж узявся спостерігати зірки.

Син Дросельмаєрового брата і справді був милим, ставним юнаком, який ще ніколи не голився й не носив чобіт. Підлітком він, щоправда, був на кількох святах блазнем, але цього ніхто б не помітив, так гарно його батько виховав. На свята він одягав гарний червоний сурдут, шитий золотом, шпагу при боці, тримав під пахвою капелюха й носив чудову перуку з кіскою. Так він стояв вичепурений у батьковій ятці і з властивою йому галантністю лускав дівчатам горіхи, за що вони й прозвали його Лускунчиком.

Другого ранку звідар із радощів кинувся годинникареві на шию й вигукнув:

«Це він, ми знайшли його! Тільки нам треба, дорогий колего, зробити ось що: по-перше, заплести вашому чудовому небожеві добру дерев'яну косу й так сполучити її з нижньою щелепою, щоб, смикнувши за неї, можна було міцно ту щелепу затиснути, а по-друге, коли ми повернемося до столиці, нізащо не казати, що ми вже привезли юнака, який може розлущить горіх Кракатук, — хай він краще з'явиться набагато пізніше за нас. Я вчитав у гороскопі, що король, після того як кілька сміливців поламають собі зуби, нічого не домігшись, пообіцяє віддати королівну, а після смерті й королівство тому, хто розлущить горіх і поверне Пірліпат утрачену вроду».

Лялькар був страшенно задоволений тим, що його синок має одружитися з королівною Пірліпат і стати королевичем, а потім і королем, тому залюбки доручив його звідареві й ворожбитові. Дросельмаєр приробив своєму багато-

надійному небожеві косу, таку вдатну, що той блискуче витримав іспит, розлуцивши найтвердіші персикові кісточки.

Дросельмаєр і звіздар зразу повідомили в столицю про те, що горіх Кракатук знайдено, а там, не зволікаючи, дали відповідне оголошення, тож коли наші мандрівники прибули з горіхом до двору, там уже зібралося багато гарних юнаків і навіть королевичів, що, покладаючись на свої здорові щелепи, хотіли спробувати зняти чари з королівни.

Посланці аж злякалися, коли побачили Пірліпат. Дрібне тільце з маленькими ручками й ніжками насилу втримувало на собі велику потворну голову. Бридке обличчя здавалося ще бридкішим від того, що навколо рота й на підборідді заросло білою ватяною бородою.

Усе сталося так, як звіздар вичитав у гороскопі. Шмаркачі в черевиках один за одним ламали зуби й калічили щелепи на горісі Кракатукові, але королівні від того ні на крихту не ставало легше. Викликані задля цього зубні лікарі забирали напівпритомних бідолах, і кожен з них, зітхаючи, казав:

«Твердий горішок!»

Нарешті король, наляканий тими невдачами, пообіцяв дочку й королівство тому, хто зніме з королівни чари.

І ось тоді зголосився чемний тендітний юнак Дросельмаєр і попросив дозволу спробувати й собі щастя.

Ніхто так не сподобався королівні Пірліпат, як молодий Дросельмаєр, вона приклала ручки до серця й тужно зітхнула:

«Ох, якби цей юнак розлуцив горіх Кракатук і став моїм чоловіком!»

Ввічливо вклонившись королю й королеві, а тоді королівні Пірліпат, молодий Дросельмаєр отримав із рук головного церемоніймейстера горіх Кракатук, не довго думаючи, поклав його в рот, добре смикнув себе за косу, і — лусь! — шкаралуща розкололася на шматочки. Він спритно

обібрав зернятко від волоконець, шанобливо вклонився, вручив його королівні, заплющив очі й почав задкувати.

Королівна миттю з'їла зернятко, і — о диво! — потвора зникла, а на її місці постала гарна, мов янгол, дівчина, з обличчям, ніби зітканим із білого, як лілея, і рожевого, як троянда, шовку, з очима, що сяяли, ніби краплі небесної блакиті, з густими кучерями, ніби сплетеними з золотих ниток.

Звуки сурм і литавр злилися з радісним гамором юрби. Король і весь його двір танцювали на одній нозі, як після народження Пірліпат, а королеву довелося побризкати одеколоном, бо вона з радощів зомліла.

Гармидер дуже збентежив молодого Дросельмаєра, якому треба було скінчити свої сім кроків, але він тримався добре і вже був наставив праву ногу на сьомий крок, коли це там, де він мав нею стати, наче з-під землі вродилася пані Мишильда. Дросельмаєр наступив на неї і так спіткнувся, що мало не впав.

І тієї миті — о лихо! — юнак зробився такий самий потворний, як перед тим була королівна Пірліпат. Тіло його зменшилося, наче зсохлося, й ледве тримало на собі велику бридку голову з булькатими очима і страхітливо розтягненим від вуха до вуха ротом. Замість коси за спиною в нього віддимався вузький дерев'яний плащ, з допомогою якого він рухав свою спідню щелепу.

Годинникар і ворожбит похололи з жаху. Але вони побачили, що пані Мишильда також дістала кару за своє лиходійство. Молодий Дросельмаєр, наступивши на неї, гострим закаблуком пробив їй шию, і тепер вона корчилася долі, сходячи кров'ю. Та, вже конаючи, підла відьма пропищала:

Ой Лускунчику проклятий,
Через тебе помирати

Довелось мені тепер.
А бодай же й ти помер!
Мій синок тебе скарає,
Сім голів на те він має,
І чи круть ти, а чи верть,
А й тебе чекає смерть!
Квік!

Писнувши востаннє, пані Мишильда сконала, і королівський грубник відтяг її вбік.

На молодого Дросельмаєра ніхто не звертав уваги, але королівна нагадала батькові його обіцянку, і король звелів негайно привести героя. Та коли бідолаха з'явився перед королівною в теперішньому своєму вигляді, вона затулила обличчя руками й крикнула:

«Геть, геть звідси, бридкий Лускунчику!»

Гофмаршал схопив його за плечі й викинув за двері.

Король розлютився, бо вирішив, що йому хотіли накинути в зяті Лускунчика. Він звинуватив у всьому ворожбита й звіддаря і на віки вічні вигнав їх зі столиці. Гороскоп, що його звіддар склав у Нюрнберзі, не передбачав такого кінця, проте звіддар не забарився знов поглянути на небесні світила й прочитав по них, що молодому Дросельмаєрові в його новому становищі поведеться дуже добре і він, хоч який бридкий, стане королевичем, а потім і королем. Але своєї потворності він позбудеться тільки тоді, коли син пані Мишильди, що народився семиголовим після смерті своїх сімох братів і став Мишачим королем, загине від його руки й коли самого Лускунчика, незважаючи на його потворність, покохає дівчина. І справді, молодого Дросельмаєра на новорічні свята бачили в Нюрнберзі у батьковій ятці королевичем, хоч і в образі Лускунчика.

Оце вам, діти, і вся казка про твердий горіх. Тепер ви знаєте, чому люди так часто кажуть: «Твердий горішок!» — і як сталося, що всі лускунчики такі негарні.

Так хрещений закінчив свою розповідь.

Марі вирішила, що королівна Пірліпат — лиха, невдячна особа, а Фриц сказав, що Лускунчик, якщо він справді хоробрий хлопець, не буде довго панькатися з Мишачим королем і поверне свою колишню вроду.

ДЯДЬКО Й НЕБІЖ

Якщо комусь із моїх шановних читачів чи слухачів траплялося врізатися склом, то він сам знає, як та ранка болить і як довго не гоїться. Марі довелося пролежати в ліжку майже цілий тиждень, бо, як тільки вона вставала, їй починало паморочитися в голові. Та все ж таки нарешті вона зовсім видужала і могла весело, як завжди, бігати й вистрибувати по кімнаті.

У шафі все аж блищало, таке було нове — дерева, квітки, хатки, чепурні ляльки. А головне, Марі побачила там свого улюбленого Лускунчика, що стояв у другій знизу шухляді й усміхався до неї, поблискуючи двома рядками зовсім цілих зубів. Вона радісно дивилася на нього, і враз серце в неї злякано тьохнуло: може, все, що розповідав хрещений, не казка, а справжня історія Лускунчика і його сварки з пані Мишильдою та її сином? Тепер вона знала, що Лускунчик — молодий Дросельмаєр із Нюрнберга, гарний, але, на жаль, спотворений чарами пані Мишильди небіж хрещеного. Бо Марі вже під час

розповіді ні на мить не сумнівалася, що вправним годинником при дворі батька Пірліпат був сам старший радця суду Дросельмаєр.

— Але чому тобі дядько не допоміг, чому? — жалісливо питала Марі, і в серці її все міцнішало переконання, що в тій битві, яку вона спостерігала, йшлося про Лускунчикову державу й корону. Бо ж хіба не корилася йому решта ляльок і хіба не ясно, що звідарева пророцтво збулося і молодий Дросельмаєр став королем у ляльковій державі?

Розмірковуючи так, наша розумниця Марі, яка наділила Лускунчика та його васалів життям і здатністю рухатися, була певна, що вони й справді зараз оживуть і почнуть рухатися. Та вони не оживали: все в шафі непорушно стояло на своїх місцях. Проте Марі й гадки не мала відмовлятися від свого переконання — вона просто вирішила, що винні чари пані Мишильди та її семиголового сина.

— Та хоч ви, любий пане Дросельмаєре, — сказала вона Лускунчикові, — й нездатні ворушитися чи сказати мені бодай слово, я певна, що ви мене розумієте й знаєте, як добре я до вас ставлюся. Розраховуйте на мою підтримку, якщо вона вам придасться. Принаймні я попрошу вашого дядька, хай допоможе вам своїм мистецтвом, коли буде така потреба.

Лускунчик стояв собі тихо й спокійно, але Марі здалося, ніби з шафи долинуло легеньке зітхання, від якого ледь чутно, але надзвичайно мелодійно дзеленькнули шибки, і тонесенький, чистий, як кришталь, голосок проспівав:

*Янголе мій,
Виграю бій,*

*Стану я твій,
Янголе мій.*

Марі аж похолола з ляку, але водночас серце їй пойняла якась дивна втіха.

Настав вечір, до вітальні зайшли батько з хрещеним. Луїза не забарилася застелити стіл до чаю, і всі, весело розмовляючи, посідали навколо нього. Марі тихенько принесла свій стільчик і примостилася біля ніг у хрещеного, втупивши в нього великі сині очі. Дочекавшись, коли розмова на хвилику урвалася, вона сказала:

— Я тепер знаю, дядечку Дросельмаєре, що мій Лускунчик — ваш небіж, молодий Дросельмаєр із Нюрнберга. Він справді став королевичем, чи пак, королем, як і передбачав ваш супутник, звіздар. Але ви знаєте, що між ним і сином пані Мишильди, бридким Мишачим королем, іде війна. Чому ж ви йому не допоможете?

І Марі знов розповіла, як у неї перед очима відбувалася битва. Мати й Луїза не раз перебивали її реготом, тільки Фрицові й Дросельмаєрові було не смішно.

— І де вона набралася цих химер? — сказав батько.

— Ну, в неї просто багата уява, — мовила мати. — А втім, усе це їй примарилося, коли вона поранилася і лежала в гарячці.

А Фриц обурено вигукнув:

— Усе це неправда, мої гусари не такі боягузи, хай йому біс! Інакше як би я водив їх у бій?

А Дросельмаєр, дивно всміхаючись, узяв Марі на коліна й лагідніше, ніж будь-коли, сказав:

— Тобі, люба доню, дано більше, ніж мені та й усім нам: ти, як Пірліпат, природжена королівна, бо володарюєш у чудовій, ясній країні. Але тобі доведеться

натерпітися багато лиха, якщо ти опікуватимешся бідолашним потворним Лускунчиком, бо Мишачий король чигає на нього всюди, на всіх стежках і дорогах. Та не я, а ти, тільки ти зможеш його врятувати. Будь же незламна й вірна йому.

Ні Марі, ні її родина не зрозуміли, що Дросельмаєр хотів сказати цими словами. Батькові вони здалися такими дивними, що він помацав у гостя пульс і мовив:

— У вас, любий друже, до голови прилило забагато крові, я вам випишу ліки.

Лише мати похитала головою й тихо сказала:

— Я здогадуюся, що ви, пане радцю, маєте на увазі, тільки не можу його до пуття висловити.

ПЕРЕМОГА

Недовго й поспала Марі тієї місячної ночі, як її збудив чудний гуркіт, що ніби долинав з кутка спальні. Хтось наче вергав і котив каміння, і до тих звуків доміщувався огидний писк і свист.

— Ох, це миші, знов прийшли миші! — злякано крикнула Марі й хотіла збудити матір, але враз заніміла, руки й ноги в неї немов одібрало, бо тієї миті вона побачила Мишачого короля, що вилазив із дірки в стіні.

Очі його метали іскри, сім корон виблискували на семи головах. Ось він розігнався й вискочив на стілик, що стояв біля самого ліжка Марі.

— Хі-хі-хі, віддай мені, мала, цукерки, віддай марципана, а то я розгризу твого Лускунчика, розгризу!

Так запищав Мишачий король, страхітливо заклацав, заскреготів зубами й шаснув назад у нору.

Його поява страшенно налякала Марі, вона встала вранці бліда й така схвильована, що не могла вимовити й слова. Їй дуже кортіло розповісти матері, чи Луїзі, чи бодай Фрицові, яка пригода з нею трапилась, але вона думала: «Хіба мені хто повірить? Ще й висміють!»

Одне Марі знала тепер напевне: щоб урятувати Лускунчика, вона повинна віддати свої цукерки й марципана. Тому ввечері вона всі їх, скільки мала, поклала під шафу.

Уранці мати сказала:

— Не знаю, де в нас у вітальні взялися миші. Глянь, Марі, поїли всі твої цукерки.

Справді, від цукерків Марі нічого не лишилося. Тільки марципан із начинкою не припав до смаку ненажерливому Мишачому королеві, але і його довелося викинути, бо він був понадгризуваний з усіх боків.

Марі нітрохи не шкодувала за тими ласощами, навпаки — в душі вона була рада, бо гадала, що тепер її Лускунчик урятований. Та як же вона вжахнулася, коли другої ночі знов біля самих її вух запищало й засвистіло! Ох, Мишачий король був знов тут як тут, і ще страхітливіше, ніж минулого разу, яскріли його очі, ще відразніше пропищав він крізь зуби:

— Віддай мені, мала, свої цукрові та адрагантові* ляльки, а то я розгризу твого Лускунчика, розгризу!

І жахливий Мишачий король знов шаснув у нору.

Марі дуже зажурилася, вранці вона підійшла до шафи й сумно оглянула свої цукрові та адрагантові

*Адрагант — їстівна смола дерев, що ростуть у тропіках.

ляльки. Та й хто б не зажурився на її місці, бо ти, уважна моя слухачка Марі, навіть не уявляєш собі, які пречудові фігурки з цукру й адраганту були в маленької Марі Штальбаум. Гарненькі пастух і пастушка пасли цілу отару білих як сніг овечок, навколо якої стрибав веселий песик, а крім них, там ще були два поштарі з листами в руці й чотири чудові пари — ошатно вбрані юнаки й вичепурені дівчата, що гойдалися на гойдалці, кілька танцюристів, орендар Фельдкюмель із Жанною д'Арк, за якими Марі не вельми упала, а найдалі в куточку стояла рожевошока дитина, її улюблениця. Марі дивилася на все те, і з очей у неї котилися слози.

— Ох, любий пане Дросельмаєре, — мовила вона, — чого я тільки не зроблю, щоб вас урятувати, але ж як мені тяжко!

Проте в Лускунчика був такий жалісний вигляд, що Марі, якій уже й так ввижалося, ніби Мишачий король роззявляє сім своїх пашек, аби зжертви бідолашного юнака, вирішила пожертвувати всім. Тому вона ввечері виставила перед шафою всі цукрові ляльки, як раніше виставляла солодощі. Вона поцілувала пастуха, пастушку, овечок, а останньою витягла з куточка свою улюбленицю, рожевошоку дитину з адраганту, проте поставила її ззаду. Орендареві Фельдкюмелю й Жанні д'Арк довелося стати в першому ряду.

— Ну, це вже казна-що робиться! — вигукнула мати вранці. — Видно, в шафі хазяйнує якась велика ненажерлива миша, бо всі цукрові ляльки бідолашної Марі поїдені або погризені.

Марі таки не втрималась і заплакала, але за мить уже всміхнулася крізь сльози, бо подумала: «Байдуже, зате Лускунчик урятований!»

Увечері, коли мати розповідала старшому радці суду про те, яку шкоду робить миша в шафі з дитячими іграшками, батько сказав:

— Це просто ганьба, що миша порядкує в шафі як собі хоче, поїдає в бідолашної Марі всі солодощі, а ми не можемо її знищити!

— Знаєте що? — весело втрутився Фриц. — Пекар, що живе під нами, має чудового сірого радцю посольства. Я принесу його до нас. Він швидко покладе всьому край і відкусить злодійці голову, хай то буде навіть сама пані Мишильда чи її син, Мишачий король.

— А крім того, — сміючись додала мати, — стрибатиме по стільцях і столах, перекидатиме тарілки й склянки і робитиме ще всіляку шкоду.

— Та ні, — заперечив Фриц. — Пекарів радця посольства — великий спритник. Аби я вмів так ходити по гребені даху, як він!

— Ой, не треба залишати kota на ніч! — сказала Луїза, що не зносила котів.

— Чого ж, Фриц добре каже, — мовив батько. — А тим часом можна поставити пастку. Є в нас пастка?

— Хрещений нам зробить найкращу в світі пастку, адже це він її винайшов! — вигукнув Фриц.

Усі засміялися, а коли мати сказала, що в них немає пастки, пан Дросельмаєр пообіцяв дати свою — в нього їх є, мовляв, скільки завгодно. І справді, того ж таки вечора він приніс чудову пастку.

Коли куховарка почала підсмажувати сало для принади, Фрицові й Марі здалося, що вони опинилися в казці про твердий горіх. Марі затремтіла і, геть заполонена казкою та дивами, що в ній відбувалися, сказала куховарці Дорі, наче не знала її і не бачила день у день:

— Ох, ваша вельможносте, бережіться пані Мишильди та її роду!

А Фриц витяг із піхов шаблю й мовив:

— Хай тільки прийдуть, я їм полатаю боки!

Але під піччю й на печі було тихо.

Коли нарешті хрещений прив'язав сало на тоненьку ниточку й дуже обережно наставив пастку біля шафи, Фриц вигукнув:

— Глядіть, дядечку, щоб Мишачий король не викинув якогось коника!

Ох, якого страху довелося зазнати бідолашній Марі вночі! Щось задріботіло холодними, як крига, лапками по її руці, притулилося до щоки, шорстке й огидне на дотик, і запишало біля вуха. Марі задерев'яніла з жаху: на плечі в неї сидів відразний Мишачий король, сім роззявлених пащ пінилися кривавою піною, зуби клацали й скреготали. Він просичав їй у саме вухо:

*В нору я чимдуж майну,
Небезпеку омину,
Пастки не злякаюся,
На сало не спіймаюся!
Ти ж тепер книжки неси
І сукенку теж додай,
Бо як щось не віддаси,
То Лускунчикові край!
Хі-хі! Пі-ні! Квік-квік!*

Ці його слова вкрай зажурили Марі. Вранці вона вийшла зі спальні бліда й пригнічена.

— Клята миша й досі не спіймалася, — сказала мати і, вважаючи, що Марі так журиться за своїми

солодощами, а крім того, боїться миші, додала: — Але не хвилюйся, люба доню, ми з тією лиходійкою впораємося! Якщо не допоможе пастка, то Фриц принесе сірого радцю посольства.

Тільки-но Марі лишилася у вітальні сама, вона підійшла до шафи і, схлипуючи, сказала Лускунчикові:

— Ох, мій любий, добрий пане Дросельмаєре, що я, сердешна, зможу зробити для вас? Коли я тепер віддам на поживу мерзенному Мишачому королеві всі свої книжки, навіть ту чудову сукенку, яку мені приніс Дід Мороз, то чи не буде він вимагати від мене все більше й більше всього, аж поки в мене нічого не лишиться, і чи не захоче він потім зжертви мене замість вас? О бідолашна я, що мені тепер робити, що робити?

Отак плачучи й побиваючись, Марі помітила, що в Лускунчика цієї ночі на шиї з'явилася велика кривава пляма. Відтоді як Марі довідалася, що її Лускунчик насправді був молодим Дросельмаєром, небожем хрещеного, то ніколи вже не брала його на руки, не пестила й не цілувала, навіть рідко торкалася його руками, якось соромилась. Але тепер вона обережно взяла його з ліжечка, дістала свій носовичок і заходилася витирати пляму. Та як же вона здивувалася, коли раптом відчула, що Лускунчик у неї в руці потеплішав і ворухнувся! Вона швиденько поклала його назад у шухляду. Тоді Лускунчик розтулив рота і на превелику силу прошепотів:

— Ох, вельмишановна мадемуазель Штальбаум, незрівнянна моя товаришко, скільки ви всього зробили для мене... Ні, годі вже, не треба жертвувати ні книжками, ні новою сукенкою, тільки дістаньте мені шаблю... дістаньте шаблю, а за решту я вже подбаю сам.

На цьому його мова урвалася, очі, в яких щойно прозирає глибокий смуток, знов застигли й погасли. Проте Марі не вжахнулася, а навпаки — застрибала з радощів, бо тепер вона знала, як урятувати Лускунчика без тяжких жертв. Але де роздобути для нього шаблю?

Марі вирішила попросити поради у Фрица і ввечері, коли батьки вийшли з вітальні й вони лишилися самі біля шафи з іграшками, розповіла йому все про свої пригоди з Лускунчиком та Мишачим королем і про те, від чого тепер залежить Лускунчиків порятунок.

Найдужче вразило Фрица, що його гусари, як виходило з розповіді Марі, виявилися під час битви поганими вояками. Він ще раз поважно перепитав, чи справді все було так, як Марі каже, а коли вона заприсяглася, що не вигадала жодного слова, швидко підійшов до шафи, виголосив перед гусарами грізну промову і, на кару за їхню себелюбність і боягузтво, позрізав у них з кашкетів відзнаки й заборонив їм протягом року сурмити гвардійський марш. Покаравши так гусарів, Фриц обернувся до Марі й сказав:

— А зброю я Лускунчикові дістану, бо щойно вчора перевів на пенсію старого полковника кірасирів, отже, його чудова шабля більше йому не потрібна.

Той полковник жив на призначену йому пенсію у найдальшому куточку третьої шухляди. Фриц дістав його звідти, відчепив у нього шаблю, справді дуже гарну, й прив'язав її Лускунчикові.

Тієї ночі Марі не могла заснути з ляку й тривоги. Опівночі їй здалося, ніби з вітальні долинає якийсь дивний гамір, бряжчання й шурхіт.

Враз почулося:

— Квік!

— Мишачий король! Мишачий король! — крикнула Марі й нажахано схопилася з ліжка.

Усе затихло. Але незабаром хтось тихесенько постукав у двері, і тоненький голосок сказав:

— Найясніша мадемуазель Штальбаум, відчиніть двері й не бійтеся, я несу вам радісну звістку!

Марі впізнала голос молодого Дросельмаєра, накинула сукенку й миттю відчинила двері. Лускунчик стояв біля порога, у правій руці тримаючи закривавлену шаблю, а в лівій — свічку. Побачивши Марі, він став на одне коліно й мовив:

— Завдяки вам, о панно, тільки завдяки вам я подолав зухвальця, що зважився глумитися з вас, бо ви додавали моєму серцю лицарської відваги, а моїй руці — сили. Підступний Мишачий король лежить порубаний і сходить кров'ю! Явіть таку ласку, о панно, прийміть трофеї з рук відданого вам до смерті лицаря!

І Лускунчик надзвичайно спритно струснув сім золотих корон Мишачого короля з лівої руки, на яку вони в нього були нанизані, й простяг їх Марі. Вона з великою радістю прийняла подарунок.

Тоді Лускунчик підвівся і сказав:

— О найясніша мадемуазель Штальбаум, тепер, коли ворога подолано, які дива я міг би вам показати, коли б ви погодилися пройти зі мною кілька кроків. О, погодьтеся, найясніша мадемуазель, погодьтеся!

ЛЯЛЬКОВЕ ЦАРСТВО

Я гадаю, діти, кожен із вас не вагаючись пішов би за чесним, добрим Лускунчиком, бо він не мав нічого лихого на думці. А Марі не вагалася й поготів —

адже вона знала, що заслужила глибоку вдячність Лускунчика, і була певна, що він справді покаже їй багато дивовиж. Тому вона сказала:

— Я піду з вами, пане Дросельмаєре, але тільки недалеко й ненадовго, бо ще зовсім не виспалася.

— Коли так, то я виберу найкоротший, хоч і не дуже зручний шлях, — відповів Лускунчик.

Він рушив уперед, і Марі пішла за ним. У сінях, біля старої величезної шафи з одягом, він зупинився. Марі здивовано помітила, що дверцята в шафі, звичайно замкнуті на замок, були тепер відчинені навстіж, — вона добре бачила батькове дорожнє лісьяче хутро, яке висіло біля самих дверцят. Лускунчик дуже спритно подряпався вгору по планках і різьбленню, аж поки вхопився за велику китицю, що висіла на товстому ремінці ззаду на хутрі. Він добре смикнув за ту китицю, й відразу з рукава хутра спустилася гарненька драбина з кедрового дерева.

— Чи не були б ви такі ласкаві піднятися нагору, найясніша мадемуазель? — мовив Лускунчик.

І Марі ступила на драбину. Та тільки-но вона піднялася крізь рукав, тільки-но виглянула з-за коміра, як назустріч їй засяяло сліпуче світло, і вона раптом опинилася на пахучій луці, що вся яскріла, наче всипана коштовними каменями.

— Ми на льодяниковій луці, — мовив Лускунчик. — А зараз ми зайдемо в ту браму.

Аж тепер, звівши очі, Марі помітила гарну браму, що височіла на луці за кілька кроків від неї.

Здавалося, її було збудовано з білого й брунатного мармуру, всіяного жовтими цятками, та коли Марі підійшла ближче, вона побачила, що то не мармур, а мигдаль у цукрі й родзинки. Через це браму, як

запевнив Лускунчик, звали Мигдалево-Родзинковою. А простолюд звав її по-своєму, по-простацькому — Брамою голодних студентів.

На бічній галереї тієї брами, мабуть, зробленій з ячного цукру, шість мавпочок у червоних курточках грали найкращі в світі турецькі мелодії. Марі слухала їх і, сама не помічаючи, йшла все далі й далі мармуровими плитами, що насправді були з цукру, звареного з прянощами.

Скоро на неї війнули солодкі запахи, що линули з чудового лісу, який ріс обабіч стежки. Темне листя так виблискувало і яскріло, що добре видно було золоті та срібні плоди, які висіли на різнобарвних хвостиках, і стрічки та китиці квіток, що ними були прикрашені стовбури й гілки, наче веселі молодята й гості на весіллі. Коли помаранчевий запах накочувався хвилиєю, немов подмух вітерцю, у вітті й листі зринав шелест, а сухозлотиця шурхотіла й лушала, немов весела музика, що поривала в танок іскристі світельця.

— Ох, як тут гарно! — захоплено вигукнула Марі.

— Ми в Різдвяному лісі, найясніша мадемуазель, — сказав Лускунчик.

— Ох, як би мені хотілося трохи побути в цьому лісі! — мовила Марі. — Тут так гарно!

Лускунчик плеснув у долоньки, і миттю з'явилися пастухи, пастушки, мисливці, тендітні й білі, ніби зроблені з чистого цукру. Марі, хоч вони й гуляли в лісі, раніше їх не помічала. Вони принесли пречудове золоте крісло, поклали на нього білу подушечку з повідляника й дуже ввічливо запросили Марі сісти. І тільки-но вона сіла, пастухи й пастушки виконали прегарний танок, а мисливці вправно засурмили в роги. Тоді всі зникли серед дерев.

— Вибачте, найясніша мадемуазель Штальбаум, — мовив Лускунчик, — вибачте, що танок вийшов такий незугарний, але танцюристи всі були з нашого лялькового балету, а вони вміють робити тільки одне й те саме, і те, що мисливці так сонно й мляво сурмили в роги, також має свої причини. Кошики з цукерками на новорічних ялинках хоч і висять у них перед самим носом, але трохи зависоко. Та чи не захотіли б ви пройти далі?

— Ох, нащо ви так кажете, і танок, і музика були гарні й дуже мені сподобалися! — мовила Марі.

Вона підвелася й пішла за Лускунчиком. Вони простували вздовж струмка, що лагідно дзюрчав і хлюпотів біля їхніх ніг.

Здавалося, що це саме від нього лине той солодкий запах, який сповнює весь ліс.

— Це Помаранчевий струмок, — відповів Лускунчик на запитання Марі, — але він тільки пахне так гарно, а ні своєю красою, ні величиною не може зрівнятися з Лимонадним потоком, що так само, як і він, впадає в озеро Мигдалевого молока.

Справді, Марі скоро почула гучніший хлюпіт та шум і побачила широкий Лимонадний потік. Він гордо котив свої жовтогарячі хвилі серед буйних кущів, що ряхтіли зеленим світлом, немов смарагди. Та чудова вода дихала цілющою прохолодою, від якої легше ставало в грудях і веселіше билосся серце.

Недалеко звідти повільно текла темно-жовта, теж надзвичайно духмяна річка. На її берегах сиділи гарненькі дитинчата, вудили маленьких товстих рибинок і зразу ж поїдали їх. Підійшовши ближче, Марі роздивилася, що ті рибинки були дуже подібні до круглого печива. А трохи далі на березі лежало

невеличке, дуже миле село. Будинки, церква, дім священика, комори — все було темно-брунатне, але з золотими дахами, багато стін теж були помальовані так строкато, немов на них поналіплювали цукати з помаранчів і мигдалеві зернятка.

— Це Печивне село, розташоване на березі Медової річки, — мовив Лускунчик. — У ньому живуть гарні люди, але вони майже завжди сердиті, бо в них дуже болять зуби. Краще обминімо його.

Тієї миті Марі побачила чудове містечко, в якому всі будинки були прозорі й різних кольорів. Лускунчик рушив просто до нього, і ось Марі почула безладний веселий гамір і побачила силу-силенну гарнесеньких чоловічків, що саме лаштувалися розвантажувати повні підводи, які стояли на ринку. Те, що вони мали розвантажувати, скидалося на барвисті папірці й плитки шоколаду.

— Ми в Цукерковому містечку, — сказав Лускунчик. — Тепер саме прибули подарунки з Паперової країни й від Шоколадного короля. Бідолашним цукерчанам недавно загрожувала армія Комариного адмірала, бо вони кладуть дахи на своїх будинках із дарунків Паперової країни й будують мури з міцних плит, які їм прислав Шоколадний король. Але, найясніша мадемуазель Штальбаум, ми не будемо відвідувати всі міста й села цієї країни — до столиці, чимдуж до столиці!

Лускунчик заквапився далі, і Марі, страшенно зацікавлена, побігла за ним.

Незабаром війнуло чудовим запахом рож, і все навкруги замерехтіло лагідним рожевим світлом. Марі помітила, що то був відблиск темно-рожевої води, яка на диво мелодійно хлюпотіла й дзюрчала в них біля

ніг, побрижена сріблясто-рожевими хвильками. Вода все прибувала й прибувала, аж поки утворилося велике, пишне озеро, по якому плавали прегарні сріблясто-білі лебеді з золотими стрічечками на шиї і навперейми співали чудових пісень, а діамантові рибинки, наче у веселому танку, виринали й знов поринали в рожеві хвилі.

— Ох, — захоплено вигукнула Марі, — та це ж те саме озеро, яке мені колись обіцяв зробити хрещений, справді воно! А я — та сама дівчинка, що мала годувати й гладити лебедів!

Лускунчик усміхнувся так зневажливо, як ще ні разу не усміхався, і сказав:

— Дядько ніколи не зумів би зробити такого озера. Швидше ви самі, люба мадемуазель Штальбаум... Але годі про це, краще перепливімо Рожевим озером на той бік, до столиці.

СТОЛИЦЯ

Лускунчик знов плеснув у долоньки. Рожеве озеро зашуміло дужче, хвилі знялися вищі, і Марі помітила вдалині двох дельфінів із золотою лускою, що пливли до них і тягли за собою мушлю, зліплена з мерехтливого, блискучого, як сонце, коштовного каміння. Дванадцяттеро чарівних негрят у шапочках і фартушках, зітканих із барвистих пір'їн колібрі, вискочили на берег і, ковзаючи, мов невагомі, по воді, перенесли спершу Марі, а потім Лускунчика в мушлю, яка зразу же полинула по хвилях.

Ох, як гарно було Марі плисти в мушлі по рожевому плесі! Навколо все духмяніло рожами, дельфіни

задирали носи й випускали високо вгору кришталеві струмені води, а коли ті струмені спадали донизу мерехтливими, іскристими дугами, здавалося, ніби два прегарні, чисті, як срібло, голосочки, співають:

*Хто це озером пливе,
Наче злото кида?
Фея ясновида!
Комарики, не бриніть!
Рибки, мушлю обминіть!
Лебедики, гарно грайтесь,
З диво-птахом позмагайтесь!
Веземо до себе фею,
Хвилі, вляжтесь перед нею!
Тільки — хлюп! Тільки — плесь!
Вітре, тихо, ні шелесь!*

Але дванадцятьом негрентам, що вскочили ззаду в мушлю, мабуть, зовсім не подобався спів водяних струменів. Вони так трусили своїми парасольками, що листя фінікових пальм, з якого ті парасольки були сплетені, шелестіло й тріщало, а самі негрента вибивали ногами якийсь дивний ритм і співали:

*Туп-і-грюк і грюк-і-туп!
Вгору-вниз, вгору-вниз,
Вітер — дмух, хвилька — бризь!
Нумо, кожне озовись!
Плесніть, риби, крикніть, птахи,
Забриніть, усі комахи,
Мушля теж хай не мовчить,
Загуде чи забряжчить!
Туп-і-грюк і грюк-і-туп!*

— Негренята — дуже веселі хлопці, — трохи збентежено мовив Лускунчик, — та боюся, щоб вони мені не сколотили всього озера.

І справді, скоро почувся оглушливий гомін, якісь дивні голоси наче попливли над озером, проте Марі не зважала на них, а дивилася на пахучі рожеві хвилі, і з кожної до неї усміхалося чарівне дівоче личко.

— Ох, — радісно вигукнула вона, заплескавши в долоні, — гляньте, любий пане Дросельмаєре, там видно королівну Пірліпат, вона так гарно всміхається мені! Та гляньте ж, любий пане Дросельмаєре!

Проте Лускунчик майже сумно зітхнув і мовив:

— О найясніша мадемуазель Штальбаум, то не королівна Пірліпат, то ви. Тільки ви самі, тільки ваше власне чарівне личко так мило всміхається з кожної рожевої хвильки.

Марі, спаленівши з сорому, відвернулася й міцно заплющила очі. Тієї самої миті дванадцяттеро негрент узяли її з мушлі й винесли на берег. Вона опинилася в невеличкому гаю, мабуть, іще кращому за Різдяний ліс, — так тут усе яскріло й сяяло. Та найбільшим чудом у цьому осяйному гаю були дивні плоди, що їх повно висіло на всіх деревах, — не тільки дивного кольору, а й із незвичайним, розкішним запахом.

— Ми в Повидлянному гаю, — сказав Лускунчик.

Ох, що тут побачила Марі! Як мені змалювати вам, діти, красу й пишноту розташованого на квітчастій галявині міста, що постало перед її очима? Мало того, що мури й вежі яскріли найкращими у світі барвами, а ще й форму будівель ні з чим не можна було порівняти. Замість дахів будинки були вкриті майстерно сплетеними вінками, а вежі оздоблені такими гарними гірляндами, що кращих, мабуть, ніхто й не бачив.

Коли Марі з Лускунчиком зайшли в браму, що наче була збудована з самих мигдалевих коржиків і цукатів, срібні солдатики взяли на караул, а якийсь чоловік у парчевому халаті обняв Лускунчика й вигукнув:

— Ласкаво просимо, найясніший королевичу! Ласкаво просимо до міста Солодощів!

Марі дуже здивувалася, що такий вельможа називає молодого Дросельмаєра королевицем. Але тієї хвилини до них долинув гомін багатьох тоненьких голосів, радісні вигуки, сміх, музика й спів, і Марі забула про вельможу та його слова; натомість вона спитала Лускунчика, що означає цей гамір.

— Нічого особливого, найясніша мадемуазель Штальбаум, — відповів Лускунчик. — Місто Солодощів — багатолюдне й веселе, тут щодня панує такий гамір. Ходімо, коли ваша ласка, далі.

Через кілька кроків вони опинилися на великому, надзвичайно гарному ринковому майдані. Всі будинки навколо були оточені багатоярусними майстерно вирізьбленими цукровими галереями, посередині, немов обеліск, височів глазуrowаний медівник із крихкого тіста, круг нього з чотирьох по-мистецькому зроблених водограїв струменіли оршад*, лимонад та інші смачні напої, а басейн був повний крему, якого так і хотілося набрати ложкою. Та ще цікавіші, ніж будинки й водограї, були гарненькі фігурки, що тисячами юрмилися на майдані. Вони радісно галасували, сміялися, жартували й співали — одне слово, то їхній веселий гамір ще здалеку почула Марі.

Там були ошатно вбрані кавалери й дами, вірмени й греки, євреї і тирольці, офіцери й солдати, пропо-

*Оршад — напій із мигдалевого молока.

відники, пастухи, блазні — одне слово, всі, хто тільки є на білому світі. В одному кутку зчинився страшний гвалт, люди сипнули на всі боки, звільняючи дорогу, бо тієї хвилини через ринок проносили в паланкіні Великого Могола* в супроводі дев'яноста трьох вельмож та семисот рабів. Але сталося так, що в другому кутку цех рибалок у кількості п'ятисот чоловік влаштував святковий похід, а тут ще, на лихо, турецькому султанові саме захотілося проїхатися ринком у супроводі трьох тисяч яничарів, до того ж просто на медівник, співаючи під легку музику «Слава могутньому сонцю», насувалася велика валка учасників «Перерваного жертвовного свята». Який там зчинився шарварок і гук!

Незабаром почувся стогін, бо якийсь рибалка у штовханині збив голову брамінів**, а Великого Могола мало не розтоптав блазень. Люди шаленіли дедалі дужче, декотрі почали вже штовхати й бити одні одних, коли це раптом чоловік у парчевому халаті, той самий, що біля брами вітав Лускунчика як королевича, видряпався на медівник, тричі закалатав дзвіночком і тричі вигукнув:

— Кондитер! Кондитер! Кондитер!

Гармидер миттю вщух, усяк намагався врятуватися як міг, і аж після того, як сплутані валки людей розплуталися, забрудненого Великого Могола вичистили, а брамінів приладнали відбиту голову, натовп на майдані знов весело загомонів.

— А що таке з тим кондитером, ласкавий пане Дросельмаєре? — спитала Марі.

*Великими Моголами називали володарів Східної Індії.

**Брамін — індійський жрець.

— Ох, найясніша мадемуазель Штальбаум, — відповів Лускунчик, — кондитером тут звуть невідому, але дуже страшну силу, що начебто може зробити з людини все, що схоче. Це та лиха доля, яка панує над цим маленьким народом, і всі так бояться її, що, тільки нагадавши про неї, можна припинити найбільшу колотнечу, як щойно й довів пан бургомістр. Тоді вже ніхто не думає про земне, про штурхани під ребра і про гупі, а замислюється й питає себе: «Що таке людина і що з нею може статися?»

Марі не втрималась і голосно скрикнула з подиву — ні, не з подиву, а з захвату, — коли раптом опинилася перед замком із сотнею легеньких веж, що весь світився темно-рожевим світлом. То тут, то там по стінах були розсипані розкішні букети фіалок, нарцисів, тюльпанів, левкоїв, і їхні соковиті барви ще підсилювали сліпучо-білий із рожевуватим відтінком колір самих стін. Велика вежа головної будівлі й гостроверхі дахи веж були всіяні безліччю зірочок, що мерехтіли золотом і сріблом.

— Ось ми й прийшли до Марципанового замку, — сказав Лускунчик.

Марі була зачарована чудовим палацом, а все ж помітила, що на одній великій вежі зовсім не було верху і її, мабуть, лагодили маленькі чоловічки, які стояли на риштуванні з кориці.

Не встигла вона спитати Лускунчика, що з тією вежею сталося, як він сказав:

— Недавно цьому чудовому замкові загрожувало страшне спустошення, а може, й цілковите знищення. Повз нього проходив велетень Ласун, швидко відкусив верх тієї вежі і вже взявся був до великої вежі, проте мешканці міста дали йому викуп — цілий

міський квартал і частину Повидляного гаю. Він підживився ними й пішов собі далі.

Тієї миті забриніла дуже приємна, ніжна музика, замкова брама відчинилась, і з неї з'явилися дванадцятьоро малесеньких пажів із запаленими стеблами гвоздики в руках — вони несли їх, мов смолоскипи. Голови в них були з перлів, тулуби — з рубінів і смарагдів, а ноги майстерно зроблені з щирого золота. За ними йшли чотири дами, майже такі на зріст, як Кларуна, але надзвичайно гарно, розкішно вбрані, — Марі зразу збагнула, що то були природжені королівни. Вони ніжно обняли Лускунчика і радісно вигукнули:

— О королевичу! Дорогий королевичу! Братику!

Лускунчик, видно, був дуже зворушений. Витираючи сльози, що все набігали йому на очі, він узяв Марі за руку й урочисто сказав:

— Це мадемуазель Марі Штальбаум, дочка вельми достойного радці медицини й моя рятівниця! Якби вона не кинула вчасно черевичка й не здобула мені шаблі переведеного на пенсію полковника, мене перегриз би клятий Мишачий король і я вже лежав би в могилі. Хіба Пірліпат, хоч вона й природжена королівна, може зрівнятися вродою, добротою і чеснотами з мадемуазель Штальбаум? Ні, кажу я вам, ні!

— Ні! — вигукнули у відповідь дами і, схлипуючи, почали обіймати Марі. — О шляхетна рятівнице королевича, нашого улюбленого брата, о незрівнянна мадемуазель Штальбаум!

Потім дами повели Марі й Лускунчика в замок, до зали, усі стіни якої були зроблені з кришталю, що мерехтів усіма барвами. Та найбільше сподобалися там Марі гарнесенькі стільчики, столики, комодики

й секретери з кедрового та бразильського дерева з інкрустованими золотими квітками.

Королівни вмовили Марі й Лускунчика сісти і сказали, що зараз таки власноручно приготують їм частування. Вони понаносили всіляких горщечків, мисочок із найтоншої японської порцеляни, ложок, ножів і виделок, тертушок, горняток та іншого золотого й срібного кухонного начиння, а також чудових плодів і ласощів, таких, що Марі ніколи ще й не бачила, й заходилися білими як сніг ручками делікатно витискати з овочів сік, товкти прянощі, терти солодкий мигдаль — одне слово, так спритно взялися до роботи, що Марі зрозуміла, які з них добрі господині і яке смачне частування на неї чекає. Бувши певна, що вона й сама непогана куховарка, Марі в душі бажала, щоб її також запросили до тієї роботи. Найвродливіша з Лускунчикових сестер, ніби вгадавши її потаємне бажання, подала їй золоту ступку і сказала:

— О мила моя приятелько, дорога рятівнице мого брата, потовчи трохи льодяників!

Поки Марі весело стукотіла товкачиком і ступка дзвеніла приємно й мелодійно, наче гарненька пісенька, Лускунчик почав дуже докладно розповідати про страхітливу битву з військом Мишачого короля, про те, як він через боягузтво своїх загонів зазнав поразки, як потім огидний Мишачий король хотів будь-що перегризти його, як Марі довелося пожертвувати багатьма його підданцями, що перебували в неї на службі.

Він розповідав усе це, а Марі здавалося, ніби його слова і навіть стукіт її товкачика об ступку дець віддаляються, стають невиразніші, а тоді все покритлося срібним серпанком, наче насунув туман, і в ньому

потонули принцеси, пажі, Лускунчик, вона сама... Щось співало, дзюрчало, бриніло, і ті дивні звуки також віддалялися й затихали... Марі, мов на хвилях, підіймалася дедалі вище й вище... вище й вище...

КІНЕЦЬ

Гуп! Ба-бах! — Марі впала з безмежної високості. Оце то було падіння!

Але вона відразу розплющила очі й побачила, що лежить у своєму ліжечку. Був білий день, над нею стояла мати й казала:

— Хіба можна так довго спати? Сніданок давно вже на столі!

Ви, мабуть, уже зрозуміли, мої вельмишановні слухачі, що Марі, геть приголомшена всіма тими дивами, які побачила, врешті заснула в залі Марципанового замку й що негрєнята, чи пажі, чи навіть самі королівни принесли її додому й поклали в ліжко.

— Ох, мамо, люба мамо, де тільки мене не виводив цієї ночі молодий пан Дросельмаєр! Скільки я всього гарного побачила!

І вона розповіла все майже так само докладно, як щойно розповідав я, а мати слухала її і дивувалася:

— Тобі снився довгий, дуже гарний сон, люба доню, але тепер викинь усе це з голови.

Марі вперто запевняла, що бачила все це не вві сні, а насправді. Тоді мати повела її до шафи з іграшками, взяла Лускунчика, що, як завжди, стояв у третій шухляді, і сказала:

— Як ти могла подумати, дурненька, що ця дерев'яна нюрнберзька лялька може говорити й рухатися?

— Але я твердо знаю, мамо, що цей маленький Лускунчик — молодий пан Дросельмаєр із Нюрнберга, небіж хрещеного.

Почувши це, батько й мати зареготали.

Марі мало не заплакала.

— Ви ось, тату, смієтеся з мого Лускунчика, а він так гарно називав вас! Коли ми прийшли до Марципанового замку й він відрекомендував мене своїм сестрам-королівнам, то сказав, що ви вельми достойний радця медицини!

Батьки зареготали ще дужче, до них приєдналася Луїза і навіть Фриц. Тоді Марі побігла до іншої кімнати, швиденько дістала зі своєї скриньки сім корон Мишачого короля, показала їх матері й мовила:

— Гляньте, мамо, ось сім корон Мишачого короля, їх мені дав уночі молодий пан Дросельмаєр як свої трофеї.

Мати вражено розглядала малесенькі корони з якогось зовсім невідомого, але дуже блискучого металу, зроблені так майстерно, наче вони не могли бути витвором людських рук. Батько також не міг надивитися на них. Урешті батько й мати суворо звеліли Марі признатися, де взялися ті корони, але вона стояла на своєму. А коли батько почав картати її і навіть назвав малою брехункою, вона гірко заплакала й заголосила:

— Ну що мені, бідолашній, робити? Що казати?

Тієї миті двері відчинилися і ввійшов хрещений.

— Що сталося? — спитав він. — Що сталося? Моя хрещениця Марі плаче й голосить? Що сталося?

Батько розповів йому про все й показав корони. Побачивши їх, хрещений засміявся й вигукнув:

— Химери, пусті химери! Та це ж ті корони, що їх

я колись носив на ланцюжку годинника, а потім подарував Марі на день народження, коли їй минуло два роки. Невже ви не пам'ятаєте?

Ні батько, ні мати не могли пригадати такого.

Коли Марі побачила, що батьки перегнівалися, вона підбігла до хрещеного й вигукнула:

— Дядечку Дросельмаєре, ви ж бо все знаєте! Скажіть їм самі, що мій Лускунчик — ваш небіж, молодий пан Дросельмаєр із Нюрнберга і що це він подарував мені корони!

Та хрещений насупився і пробурмотів:

— Пусті химери!

Тоді батько взяв Марі за руку й дуже суворо сказав їй:

— Послухай, Марі, облиш свої вигадки й кепські жарти! Якщо ти ще хоч раз скажеш, що той нікчемний, потворний Лускунчик — небіж твого хрещеного, я викину у вікно не тільки самого Лускунчика, а й усі твої ляльки, навіть мамзель Кларуню.

Тепер уже, звичайно, бідолашна Марі не могла нікому й слова сказати про те, що переповнювало їй серце, бо ви, певне, й самі розумієте, що вона не могла забути тих чудових, незвичайних пригод, які їй довелося пережити. Навіть твій приятель Фриц Штальбаум, мій шановний читачу чи слухачу Фрице, зразу ж повертався спиною до сестри, коли вона хотіла розповісти про дивовижну країну, де їй було так добре. Кажуть, що часом він навіть бурмотів кризь зуби:

— Дурне дівчисько!

Проте, віддавна знаючи його добру натуру, я не можу повірити, що він справді так лаяв сестру. А все ж відомо напевне, що він, анітрохи не вірячи вже Марі, на прилюдному оглядові свого війська офіційно вибачився перед гусарами за те, що так був їх скривдив,

пришпилив їм замість утрачених відзнак багато вищі, кращі султани з гусячого пір'я і знов дозволив сурмити гвардійський марш. Ну, а ми з вами краще знаємо, яку мужність виявили гусари, коли огидні кулі поплямили їм червоні мундири.

Говорити про свої пригоди Марі більше не зважувалася, проте образи тієї дивовижної, чарівної країни оточували її на кожному кроці, вона чула приємне, лагідне дзюрчання, ніжні, мелодійні звуки, бачила все знов, тільки-но починала про це думати, і замість гратися, як бувало раніше, могла сидіти годинами тихо й непорушно, заглибившись у себе, через що її тепер усі прозивали малою мрійницею.

Одного разу хрещений знов лагодив годинник у Штальбаумів. Марі сиділа біля шафи з іграшками і, заповонена своїми мареннями, дивилася на Лускунчика.

І враз у неї вихопилося:

— Ох, любий пане Дросельмаєре, якби ви насправді жили, я б не погордувала вами, як королівна Пірліпат, за те, що ви через мене втратили свою вроду!

Почувши її слова, хрещений крикнув:

— Ну, ну, пусті химери!

Та тієї миті щось так затріщало й загуркотіло, що Марі зомліла і звалилася додолу. Коли вона опритомніла, коло неї упала мати й казала:

— Ну як можна було звалитися зі стільця? Така велика дівчинка! До пана старшого радці суду приїхав із Нюрнберга небіж і завітав із ним до нас. Будь же чемна.

Марі звела очі: хрещений знов начепив скляну перуку, надяг жовтий сурдут і всміхався дуже вдоволено, а за руку він тримав хоч і невеликого, але дуже

стрункого хлопця, білолицього, рожевощогого, в розкішному червоному сурдутику, шитому золотом, у білих шовкових панчохах і черевиках, із гарненьким букетом, пришпиленим до жабо. Волосся в нього було бездоганно накручене й напудроване, а вздовж спини звисала чудова коса. Маленька шпага при боці так блищала, наче була всіяна коштовними каменями, а під пахвою він тримав шовкового капелюха.

Хлопець виявив свою доброзвичайність уже тим, що подарував Марі багато гарних іграшок, а головне — пречудового марципана і такі самі фігурки, як у неї погриз Мишачий король, а Фрицові — розкішну шаблю. За столом чемний гість лускав для всіх горіхи, навіть найтвердіші його не лякали, правою рукою він клав горіха в рот, лівою смикав себе за косу, і — лусь! — шкаралуща розколювалася в друзки.

Марі почервоніла, побачивши чемного хлопця, а коли після обіду молодий Дросельмаєр запропонував їй пройти з ним у вітальню, до шафи з іграшками, вона геть спаленіла.

— Гуляйте собі, діти, тільки не сваріться! Всі мої годинники йдуть добре, тому я не бороню вам, — сказав старший радця суду.

Тільки-но молодий Дросельмаєр лишився наодинці з Марі, він опустився на одне коліно й мовив:

— О незрівнянна мадемуазель Штальбаум, ви бачите біля своїх ніг щасливого Дросельмаєра, якому ви на цьому самому місці врятували життя! Ви ласкаво сказали, що не погордували б мною, як мерзена королівна Пірліпат, коли б я через вас зробився потворою. І я зразу ж перестав бути нікчемним Лускунчиком і повернув собі давній, не найгірший вигляд. О найдорожча мадемуазель, ошасливіть мене своєю

неоціненною рукою, поділіть зі мною царство й корону, будемо разом володарювати в Марципановому замку, бо я тепер там король!

Марі підвела хлопця й тихо сказала:

— Любий пане Дросельмаєре! Ви лагідна, щира людина, та ще й королюєте в чудовій країні, заселеній дуже милими, веселими людьми, тому я згодна, щоб ви були моїм нареченим!

І Марі зразу ж стала нареченою Дросельмаєра. Кажуть, що через рік він приїхав по неї в золотій кареті, запряженій срібними кінями, і забрав у своє королівство. На весіллі в них танцювало двадцять дві тисячі найкращих фігурок, оздоблених перлами й діамантами, і Марі начебто ще й досі королює в країні, де всюди можна побачити, якщо тільки в тебе є на це очі, блискучі різдвяні гаї, прозорі марципанові замки — одне слово, найдивовижніші, найчудовіші речі.

Оце й уся казка про Лускунчика і Мишачого короля.

Основні дати життя і творчості Ернста Теодора Амадея Гофмана

1776 24 січня — в Кенігсберзі (на той час — Східна Прусія) в родині адвоката Христофа-Людвіга Гофмана та його дружини Луїзи-Альбертіни Дефтер народився третій син Ернст Теодор Вільгельм.

1778 Батьки Гофмана розлучилися і Гофман з матір'ю виховується в родині її матері й брата.

1782 Гофмана віддають до лютеранської школи. Вдома він починає вчитися музики під керівництвом органіста Подбельського.

1787 Гофман починає серйозно вчитися малювати під орудою художника Заємана. Багато читає («Сповідь» Ж.-Ж. Руссо, «Сентиментальна подорож», «Страждання молодого Вертера» Й.-В. Гете, твори Жана Поля та ін.).

1791 Перше кохання до Амалії Нойман.

1792 Гофман вступає на юридичний факультет Кенігсберзького університету. Дає уроки музики, продає свої малюнки, складає збірку «Думки на різні теми».

Закохується в свою ученицю — дружину кенігсберзького комерсанта Йоганну-Доротею Гат.

1795: Захоплюється музикою Моцарта і згодом змінює своє третє ім'я на одне з імен Моцарта — Амадей.

Пише роман «Корнати» (втрачений).

22 липня — успішно складає випускний екзамен в університеті.

Пише роман «Таємничий» (втрачений) та музичний твір на один із мотивів «Фауста» Гете.

1796 13 березня — помирає мати Гофмана.

Початок червня — Гофман їде працювати в суді міста Глогау (Сілезія).

1797 Квітень — помирає батько Гофмана.

1798 Літо — Гофман їде до Берліна, де складає черговий фаховий екзамен і отримує призначення асесором суду в Познані (тоді в складі Прусії).

Пише комічну оперу на лібретто Гете (назва не збереглася), вистава якої має успіх.

Знайомиться зі своєю майбутньою дружиною — полькою Марією Теклою Міхаеліною Рорер, дочкою познанського нотаря.

1802: Малює карикатури на військового голову міста генерала фон Цастрова, які мають великий успіх. За це Гофмана переводять радником суду до провінційного містечка Плоцька.

26 липня одружується з Міхаеліною Рорер.

Пише месу для скрипки й органу, яка виконується хором місцевого жіночого монастиря.

1803 9 вересня в Берлінському часописі «Вільномислячий» під ініціалами Дж.Д. опубліковано першу статтю Гофмана «Лист одного ченця до свого столичного друга» — про функцію хору в драмі Шіллера «Мессінська наречена».

1804 Початок квітня — Гофман переїжджає до Варшави (тоді в складі Пруссії) на посаду урядового радника.

Пише опери «Веселі музиканти» (поставлену в місцевому театрі) та «Хрест на Балтійському морі».

1805 Липень — народилася дочка Цецилія.

Вересень — пише комічну оперу «Міланський канонік».

Грудень — стає капельмейстером і декоратором Варшавської музичної академії.

1806 28 листопада до Варшави вступають війська французького імператора Наполеона I. Усіх пруських чиновників, зокрема й Гофмана, звільнено з роботи.

1807 Червень — Гофман переїжджає до Берліна, де знайомиться з Шаміссо — на той час найпередовішим з німецьких романтиків.

Починає працювати коректором у музичному товаристві.

Серпень — помирає дочка Цецилія.

1808 Вересень — переїжджає до Бамберга (Південна Німеччина) на посаду капельмейстера та режисера в місцевому театрі.

Листопад — пише вокальну п'єсу «Прочанка».

Кінець 1808 — перша половина 1809 — друкує статті та нариси в ляйпцизькій «Всезагальній музичній газеті», більшість з яких склали цикл «Музичні страждання Йогана Крейслера, капельмейстера» або «Крейслеріана» (опубл. 1810).

1809 У тій самій газеті опубліковано новелу Гофмана «Кавалер Глюк», написану 1808 р.

Осінь — пише жартівливу повість «Свинячий хвостик».

Зима — починає давати уроки музики 14-річній Юлії Марк, у яку незабаром палко закохується.

1810 Пише музичну мелодраму «Саул».

1810–1813 Друкує рецензії на твори Бетховена у ляйпцизькій «Всезагальній музичній газеті».

1811 Літо — розписує історичними фресками вежу єпископського замку Альтенбург під Бамбергом, які, на жаль, не збереглися.

1812 Травень — складає план «Годин прозріння божевільного музиканта», з якого виросте одна з сюжетних ліній роману «Життєві погляди kota Мурра».

Серпень — у ляйпцизькій «Всезагальній музичній газеті» опубліковано оповідання Гофмана «Дон Жуан».

1813 Весна — пише повісті «Магнетизер» та «Поет і композитор».

18 березня — укладає угоду з комерсантом Кунцом на видання своїх літературних творів.

28 травня — переїжджає до Ляйпціга на посаду капельмейстера місцевого театру, який з червня до грудня працює в Дрездені.

Листопад — пише повість «Золотий горнець», опубліковану 1814 р.

Публікує серію карикатур на Наполеона I.

1814 Березень — Гофмана звільнено з посади в театрі через сварку з імпресаріо.

Вересень — переїжджає до Берліна на посаду судового радника міністерства юстиції.

1814–1815 Виходять друком чотири томи Гофманових «Фантазій у манері Калмо», куди увійшли твори, написані в 1808–1815 рр.

1816 Закінчує роман «Еліксир диявола», опублікований 1818 р.

Публікує «Лускунчика та мишачого короля».

Серпень — в берлінському театрі з успіхом поставлено оперу «Ундіна», над якою Гофман працював з 1813 р.

1816–1817 Публікує в берлінському альманасі оповідання «Фермата», «Двір Артура», «Майорат», «Радник Креспель», «Чужа дитина» та ін.

1818 Весна — починає тяжко хворіти. Це, зокрема, пов'язано з надмірним вживанням алкоголю.

Пише повість «Пригоди маленького Захарії», опубліковану 1819 р. під назвою «Крихітка Цахес на прізвисько Цинобер» та низку новел.

1819 На початку року публікує шість італійських дуетів, колись написаних для Юлії Марк.

У середині року Гофмана призначено членом канцлерської слідчої комісії «Проти демагогічних підступів», очолюваної директором департаменту поліції Кампцом, який всліяко отруюватиме Гофманові життя.

1820 Пише повість «Принцеса Брамбіла» (опубліковану 1821 р.).

Кінець року — виходить друком перший том роману «Життєві погляди kota Мура», над яким письменник працює з 1818 р.

1819–1821 Виходять друком чотири томи оповідань Гофмана під назвою «Серапіонові брати».

1821 Літо — через тривалий конфлікт з Кампцом Гофмана звільнено від обов'язків члена комісії «Проти демагогічних підступів».

Пише повість «Володар бліх».

1822 На початку року виходить друком 2-й том роману «Життєві погляди kota Мура».

6 лютого — смертельно хворого Гофмана викликають до суду за політичну сатиру в ще не опублікованому «Володарі бліх».

Того ж місяця закінчує повість «Майстер Вахт»

Навесні пише своє останнє оповідання «Наріжне вікно».

Кінець березня — смертельно хворий Гофман складає заповіт.

Квітень — остання прижиттєва приємність — виходить друком «Володар бліх» (з цензурних міркувань повість значно скорочено, у повному обсязі надрукована лише 1908 р.).

24 червня — Гофман помирає.